Poštarina plaćena u gotovom.

VIJENAC

LIST ZA KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

1925

KNJIGA V. / UREDJUJE DR. F. NIKOLIĆ / BROJ 8.-9.

SADRŽAJ:

LISTAK:

»Vijenac« izlazi svakog 2. i 16. u mjesecu. Cijena mu je mjesečno D 20.—. Pojedini broj stoji D 12.—. Uprava »Vijenca« nalazi se u Medulićevoj ul. 30. Novac se šalje poštanskom čekovnom uredu u Zagrebu za upravu »Vijenca« na br. 34.649. Rukopisi se šalju dru. Ferdi Nikoliću, Zagreb, Medulićeva 30, I. i ne vraćaju se.

Bakrotisak „Tipografija", Zagreb

VLADIMIR KIRIN: ŠIBENIK, KATEDRALA

VIJENAC

GODINA III. U ZAGREBU, 2 STUDENOGA 1925. KNJIGA V., 8.-9.

HRVATSKI KRALJ TOMISLAV I NJEGOVO DOBA

Ove godine slavimo tisućgodišnjicu kraljevstva hrvatskoga, ali hrvatska je država bar koje stoljeće prije postojala, nego što se Tomislav proglasio kraljem. Najvažnije bijahu dvije kneževine: Posavska i Dalmatinska (bijela) Hrvatska, koje su kadšto već utjecajem geografskoga dualizma između Panonije i Dalmacije jedna prema drugoj zauzimale i protivno stanovište. Usto i znatan broj omanjih oblasti, što ih je obuhvatala t. zv. Crvena Hrvatska, pa Thema Dalmacija i banovina bosanska, pa glomazno i teško prohodno gorje kao Kapela, Velebit i Dinara činili su silne zapreke narodnom ujedinjenju Hrvata, za kojim je 100 godina prije Tomislava išao moćni knez hrvatski Ljudevit Posavski (0.810—823.). Ne mogući podnositi tlačenja i mučenja franačka u Posavskoj Hrvatskoj, s kojih je i nastala priča, što ju je iznio mlađi suvremenik Tomislavljev bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u svom čuvenom djelu »De administrando imperio«,[1]) da su Franci trgali djecu s prsa materinih i bacali psima, skoči Ljudevit na oružje i potjera Franke iz svoje zemlje. Strašan se nato razmahao rat (819.-822.), u kom se pod pobjedonosnim žezlom hrvatskoga kneza Ljudevita, koji je suzbio devet franačkih vojska i razbio svoga protivnika Bornu, kneza Dalmatinske Hrvatske — okupiše braća Slovenci od Julskih Alpa do Drave, pa i braća Timočani pleme srpsko. Iako je konačno morao uzmaknuti Ljudevit Posavski, ipak pod njegovim vodstvom, kako lijepo reče Tade Smičiklas u svojoj »Poviesti Hrvatskoj« (Dio I. 1882. str. 178.): »Hrvati su prvi potresli tako državu franačku, da su se od nje stali narodi trgati, da se je napokon rastala u svoje naravne sastavine, da su narodi svaki sebi svoje vlastito kraljevstvo zasnovali i utvrdili«.

Ideja ujedinjenja hrvatskih zemalja čekala je na realiziranje još jedno stoljeće, a Hrvati su međutim junački suzbijali napadaje Mlečana, Arapa pa Bugara za kneza Trpimira, koji je bugarskoga kneza Borisa pobijedio negdje u današnjoj sjeveroistočnoj Bosni (0.860.), gdje je tada Dalmatinska Hrvatska neposredno graničila s Bugarskom[2]). No da Hrvati nijesu nikada Bugarima plaćali danka, svjedoči nam bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet, koji kaže: »Neque Chrobati unquam Bulgaris tributum dederunt; sed alteri alteros saepe amicitiae ergo donis cohonestarunt« — već su jedni druge često u znak prijateljstva počastili darovima. (Rački: Documenta, p. 360.). Za tih borbi napose na moru s Mlečanima udara u oči silna snaga hrvatske mornarice za kneza Domagoja, kojega stradajući Mlečani u svojoj ogorčenosti prozvaše »Sclavorum pessimus dux«,*) a papa ga naprotiv Ivan VIII. (oko g. 874.) posredujući u stvari mletačkih stradanja od hrvatskih gusara u svom pismu upravljenom Domagoju »duci glorioso«[3]) nazivlje »slavnim knezom«. Teške su tad dane proživljavale ne-

[1]) To je cijelo djelo, koje je pisano oko 948. do 952., s grčkoga jezika preveo na hrvatski bivši hrvatski ban dr. Nikola Tomašić, a od toga je prijevoda dosad štampano u »Vjesniku zemaljskog arkiva« sv. XX. (Zagreb 1918.) usve 36 glava (str. 23.—91.), od kojih se glave 29. do 36. (str. 63. do 91.) odnose na povijest južnih Slavena. Ove je glave dakako i Rački u originalu (zapravo grč. i lat. jezikom) preštampao na odgovarajućim mjestima u svoja Documenta. Tomašić je osim toga kao »Uvod« k svome prijevodu napisao dosta opsežan »Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogeneta« (str. 1.—22.).

[2]) Dr. Ferdo Šišić. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb 1925. str. 335.

*) Rački: Documenta, p. 366. — Prof. Bare Poparić (O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnih vladara. Zagreb 1899. str. 44., 46., 64.—67. i 69.) na osnovu vijesti kod Pavla Diakona (u djelu »De gestis Langobardorum«, lib. IV., cap. 46.) drži, da su »Hrvati već polovinom VII. vieka imali vlastitu ratnu mornaricu na Jadranskom moru«, a prema vijestima bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta o broju lađa u doba Tomislavljevo zaključuje, da — »je sveukupne momčadi na hrvatskoj ratnoj mornarici moglo biti barem 20.000.«

[3]) Dr. Fr. Rački: Documenta. Zagreb 1877. str. 6.

sjedinjene obje glavne kneževine hrvatske priznavajući vrhovništvo sad franačkoga sad bizantskoga cara, dok oko god. 880. za kneza Branimira ne posta Dalmatinska Hrvatska posve nezavisnom državom. Uto doskora po smrti sv. Metodija († 885.), kad je moravski knez Svatopluk, prionuvši uz krivu njemačku politiku, protjerao učenike Metodijeve: Gorazda, Nauma, Klimenta, Anđelara, Lovrinca i druge iz svoje države, bacivši ih najprije u tamnicu, a poslije ultra fines,**) pobjegoše neki od tih učenika također u Branimirovu Hrvatsku, gdje su od kneza Branimira i biskupa ninskoga bili lijepo primljeni, te udariše temelje slavenskom bogoslužju i književnosti, što je za Hrvate bilo od silnoga kulturnoga i narodnoga znamenovanja. Služba Božja odjekivaše tad na narodnom jeziku, a i narodna se prosvjeta hrvatska poče tada širiti pismenima glagolskim izumljenim od Konstantina-Ćirila. Ta su pismena kod Hrvata poprimila poseban uglati oblik, pa se i danas u znanosti taj tip glagolice nazivlje hrvatskom glagolicom. Latinaši su dakako bili od prvoga početka zakleti neprijatelji i službe Božje na slavenskom jeziku i kulturnoga djelovanja glagolaša uopće, pa se tako začinje, mogli bismo reći, vjekovna borba između latinske i hrvatske crkve, kojoj je na čelu bio biskup ninski, nazvan »biskup Hrvata« »episcopus Chroatorum« ili »biskup Hrvatske«.

Doba je hrvatskoga kneza Branimira karakteristično i po tom, što su oko 885. god. po odredbi bizantskoga cara Vasilija imali, kako je zabilježio sâm bizantski car Konstantin VII. Porfinogenet, plaćati bizantski gradovi i otoci u Themi Dalmaciji Hrvatima »da s njima žive u miru« (pacis causa) — danak »i to grad Spljet 200 dukata, Trogir 100, Zadar 110, Osor 100, Rab 100, Krk 100, tako da je zajedno 710 dukata, izuzevši vino i druge različite stvari«[4]) excepto vino et ceteris speciebus diversis). Taj su danak u ime mira »tributum pacis« plaćali ti gradovi sve do 1107. godine. Pa i Mlečani za Branimira počeše plaćati hrvatskome knezu za slobodnu plovidbu i slobodnu trgovinu po Jadranskom moru danak, kadno je mletački dužd Petar Kandijano bio kod Makarske od Hrvata 886. godine ne samo pobijeđen nego i utučen.***) To plaćanje mletačkoga danka kroz 100 godina hrvatskim knezovima i kraljevima neosporivo dokazuje premoć i silu Hrvata u to doba na Jadranskom moru, koje moćni kralj Petar Krešimir IV. nazivlje »svojim dalmatinskim morem«, kad u ispravi od 1069. god. za otok Maon darivajući ga manastiru sv. Krševana kaže, da leži »in nostro dalmatico mari«.[5])

No uza svu moć i snagu Dalmatinske Hrvatske, kakva nam se ukazuje u doba kneza Branimira, ne mogaše ipak ovaj ni pomišljati na to, da oživotvori ideju ujedinjenja hrvatskih zemalja. Tu ideju ujedinjenja svih hrvatskih zemalja izvede istom Tomislav, knez Dalmatinske Hrvatske, koga vladanje pada između 910. i 928. godine.

Njemački je historik Dümmler gotovo prije 70 godina ispravno držao, da je Tomislav bio po svoj prilici od roda Trpimirovića veleći: »Auch er (Tomislav) gehörte wahrscheinlich dem Geschlechte Tirpimir's an«.[6]) Toma ga arhiđakon spljetski u svojoj »Historia Salonitana« (digessit Rački. Zagrabiae 1894. p. 36.), pisanoj oko polovine 13. vijeka, spominje kao kneza god. 914. »tempore Tamislavi ducis«, a to je dokaz, da je Tomislav 914. uistinu vladao i da je tada bio knezom.[7]) Pri nastupu Tomislavljevu na vladu vrlo je karakteristično bilo stanje velikih država u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Najmoćnija i najkulturnija u srednjoj Evropi po padu zapadno rimskog carstva država Karla Velikoga, po smrti je Karlovoj († 814.) za slaboga i nesposobnoga sina njegova Ljudevita Pobožnoga († 840.), sve većma padala sa svoje visine, a za njegovih se sinova sve više dijelila i drobila, pa je upravo srednjo-evropski dio Karlove države — Njemačka bila uoči Tomislavljeve vlade za nedoraslога Arnulfova sina Ljudevita Djeteta (900. do 911.) posve slaba i nemoćna. Silno opet nekoć za Justinijana bizantsko carstvo u jugoistočnom dijelu Evrope po njegovoj je smrti († 565.) zbog provala i napadaja neprijateljskih naroda pa zbog vjerskih prijepora i borbi opsegom bivalo sve uže i snagom slabije, a pogotovo je stradalo u doba Tomislavljevo za cara Leona VI. Filozofa († 912.)

**) Vatroslav Jagić u svome djelu: »Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (Denkschriften d. kais. Ak. d. Wiss., phil.-hist. Kl. B. 47. Wien 1902.) na str. 51. s obzirom na Svatoplukovo progоnjanje Metodijevih učenika piše: »Gorazd .... Clemens, Laurentius, Naum, Angelarius. Diese und viele andere von den bekannteren hätte man in Ketten geschlagen, in Gefängnisse eingesperrt ..... Man misshandelte die Eingesperrten zuletzt durch Hunger und entschloss sich, sie unter Escorte auf verschiedenen Wegen jenseits der Donau zu schaffen, bei ewiger Verbannung aus dem bisherigen Aufenthalt.«

[4]) Rački: Documenta, str. 372.

***) Šišić: o. c. p. 392. i 393.

[5]) Rački: Documenta, str. 73. — Dr. P. Karlić: Kraljski Dalmatin 1806.—1810. Izdala »Mat. Dalmatinska«. Zadar 1912. str. 8.

[6]) E. Dümmler: »Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl. XX.) Wien 1856. str. 412.

[7] Isp. Rački: Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu. Rad. Jug. akademije XVII. str. 72. i 73.

i Konstantina VII. Porfirogeneta († 959.) od provala Arapa u Aziji pa Rusa i Bugara u Evropi. Uto se kao klin zabi između sjevernih i južnih Slavena ispunjajući poljane panonske i oborivši kneževinu veliko-moravsku (906.), narod uralo-altajskoga roda, konjanički i pljačkaški poput Huna i Avara — Madžari, pred kojima je pô stoljeća sav kulturni svijet u Evropi strepio.

Najbolje su tad iskoristili ovu evropsku nemoć dva slavenska naroda na Balkanu — Hrvati za Tomislava, a Bugari za Simeona Velikoga osnovavši dvije moćne države na poluotoku balkanskom.[8])

Brzo dođe Tomislav u sukob s Madžarima, koji su, izgarajući od žive želje poput Avara za pljačkanjem i plijenom, na brzim konjima provaljivali u Njemačku haračeći sve do Rajne i u gornju Italiju, u koju su se češće zalijetali, pa su svakako prolazili i Posavskom Hrvatskom, a možda su na nju i izravno udarali. Uzalud je njemački car Arnulf u stisci predao tad nekadašnju Kocelovu kneževinu s Blatnim Gradom knezu Posavske Hrvatske Braslavu, da je brani, jer madžarskim naletom nestaje nesamo franačke vlasti u tim krajevima, nego se u bojevima s njima poslije 896. gubi i Braslav, a Posavski Hrvati daju se po svoj prilici pod zaštitu moćnoga kneza Dalmatinske Hrvatske Tomislava. I s Tomislavom se sukobiše Madžari više puta bilo za pljačkaških prolaza u Italiju ili za izravnih navala na Posavsku Hrvatsku, ali Tomislav je bio »fortis juvenis et robustus bellator«, te je svaki put Madžare u bijeg natjerao (»in fugam convertit«) i obranio državne granice. Ukratko i lijepo prikazuje tu borbu hrvatski ljetopisac Pop Dukljanin (izd. Crnčić u Kraljevici 1874. str. 22.) ovako: »Biše Polislav (= Tomislav) mlad i kripak u rvanjih. I činiše meu sobom mnoge rvanje, i vazda Atila (= Arpad), kada se biahu, izgubljaše, i napokon ne mogaše suprotivi (se), i pobiže«. Ovim je pobjedama nad Madžarima Tomislav osigurao i učvrstio granicu na Dravi, koja kroz tisuću godina ostade neospornom granicom, a time je ujedno proveo i potpuno ujedinjenje Posavske Hrvatske s Dalmatinskom Hrvatskom.

Zatim je Tomislav uznastojao, da bi zatro i posljednji ostatak bizantske vlasti u Dalmatinskoj Hrvatskoj t. j. da bi pod svoju vlast dobio i bizantsku Themu Dalmaciju. Čudan je baš bio slučaj, da mu je pri tom svojim navalama na bizantsko carstvo najvećma poslužio slavni bugarski vladar Simeon (893.—927.), koji je za čitava života težio za tim, da obori grčko carstvo i Carigrad učini svojom prijestolnicom. Tako već god. 896. prisili Simeon bizantsko carstvo na plaćanje danka, a pobijedivši ametice bizantsku vojsku 917. na rijeci Aheloju, prozva se »carem i samodršcem bugarskim«. Najžešće navale Simeonove na Carigrad padaju između 920. i 923. god., a kako je bizantskom caru i patrijarhu bilo tada već posve tijesno, vidi se po tom, što obojica zatražiše 923. pomoć u rimskoga pape Ivana X., koga patrijarh i priznade, pa time bi do 1054. provedeno jedinstvo u kršćanskoj crkvi. Posredovanjem se nato papinim Simeon bar naoko izmiri s bizantskim carem, mjeseca rujna 923; a patrijarha se opet po želji papinoj odreče u papinu korist svoje jurisdikcije u Themi Dalmaciji, koju bizantski car u političkom pogledu prepusti Tomislavu, pa su tako eto pod vlast hrvatskoga kneza došli i gradovi: Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik, pa otoci Krk, Rab i Osor i sjedinili se s materom zemljom. Tomislav usto podvrže pod svoju vlast poslije i otoke: Brač, Hvar i Vis[9]), pa zaokruži tako i učvrsti s morske strane svoje gospodstvo u Dalmatinskoj Hrvatskoj.

Međutim doskora pođe za rukom caru Romanu Lekapenu suvladaru Konstantina VII. Porfirogeneta, da u savez s Tomislavom protiv Simeona dovede nesamo humskoga kneza MihajlaViševića, nego također i srpskoga kneza Zahariju, kojega je Simeon 921. kao svoga vazala bio učinio knezom u Srbiji. To se duboko dojmi Simeona, koji je s bugarskom vojskom ponovno podsjedao Carigrad, te odmah pošalje vojsku u Srbiju s dvojicom vojvoda, Marmajom i Teodorom Sigrici, da zbace Zahariju. No Zaharija — kako svjedoči Konstantin VII. Porfirogenet (Rački: Documenta p. 390. i 391.) — »pošalje glave njihove i oružje (capita eorum atque arma) kao znakove pobjede caru bizantskome«. Čuvši to Simeon planu gnjevom i novu posla vojsku s proljeća 924. protiv Zaharije pod trojicom vojvoda, kojima pridruži i Časlava, Klonimirova sina, da ga tobože mjesto Zaharije postave za srpskoga kneza. Na taj himbeni način domamiše i na vjeru pohvatаše srpske starješine, — »odmah ih povežu, provale u Srbiju i dignu čitav narod od mala do velika i odvedu u Bugarsku, neki tek ubjegnuvši (s knezom Zaharijom) povuku se u Hrvatsku i osta zemlja pusta«.[10]) Na ovu katastrofu

[8]) Isp Vj. Klaić: Tomislav, prvi kralj hrvatski. (Slike iz slav. povjesti) Zagreb 1903. str. 60.

[9]) Šišić: o. c. p. 407., 409.—411. i 413. — O Tomislavu se govori na str. 401—429.

[10]) Rački. Documenta p. 391, »Metuens tunc sibi Zacharias in Chrobatiam profugit«.

nadovezuje Šišić (o. c. p. 413.) ovo: »Tim ratom nestade privremeno srpske države (924.). Knezu Zahariji nestaje poslije toga i traga; nije nevjerojatno, da se on preko Hrvatske opet vratio u Carigrad, gdje je možda i umro. Tada su Hrvatska i država kneza Mihajla Viševića neposredno graničile sa Simeunovim carstvom duž čitave istočne granice«. — Kralj Tomislav je eto u toj najvećoj nevolji bratski primio pribjegle Srbe i dao im sigurno utočište pred strašnom vojskom bugarskoga cara.

Silan je i moćan bio tada Tomislav, koji se usudio prkositi i samomu Simeonu, pobjedniku Bizanta, ne bojeći se njegove svemoći na Balkanu, — kao što se i prije toga nije bojao ni strašnih madžarskih pljačkaških konjaničkih horda, pred kojima je više od tri decenija ležala nemoćna i sama Njemačka država. Moć nam i silu u to doba Tomislavljeve države najjasnije i ukratko prikazuje tadašnji suvremeni bizantski car-pisac Konstantin VII. Porfirogenet veleći: »Krštena Hrvatska diže 60.000 konjanika, a 100.000 pješaka i sagena 80 i kondura 100. Na sagenama imaju po 40 ljudi, na kondurama pak po 20, a na manjim kondurama po 10«. (Rački: Documenta, p. 398.). Kakvo onda čudo, da se Tomislav uz toliku moć i silu i na kopnu i na moru nije prědao uhvatiti u koštac i sa samim Simeonom — i da se proglasio kraljem hrvatskim, koju mu je čast i naslov i sam papa Ivan X. (914. do 928.) priznao, kako to dokazuje vlastito pismo spomenutoga pape, što ga je uoči otvorenja spljetskoga crkvenog sabora 925. upravio na Tomislava i Mihajla Viševića veleći: »Dilecto filio Tamislao REGI CROATORUM et Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum«.[11]) Oštroumno ovdje primjećuje naš najveći historik dr. Franjo Rački[12]): »A da je ovaj naslov u rimskoj pisarni točno i nahvalice odabran, sliedi odatle, što se u istom pismu, u kojem se hrvatski vladalac zove »rex«, humski vladalac Mihajlo nazivlje »dux Chulmorum«. — Hrvatska je država za kralja Tomislava bila tako jaka, da slovenski historik sveuč. prof. dr. Ljudmil Hauptmann za nju kaže: »es ward unter Tomislav Grossmacht«[13]) t. j. »ona postade za Tomislava velevlašću«. A slično je o Tomislavljevoj državi na osnovu istraživanja ustvrdio i drugi slovenski naučenjak, biskup dr. Josip Srebrenič veleći: »Hrvatska se je bila pod Tomislavom razvila v veliko vlast«[14])

Pitanje bi bilo sada, kakvom je krunom Tomislav bio krunjen i gdje? Krune je kraljevske uopće u ono doba na slavenskom jugu dijelio ili rimski papa ili bizantski car. Da Tomislav kraljevske krune nije dobio od bizantskoga cara, najbolje nam dokazuje već to, što bizantska dvorska kancelarija hrvatskoga vladara do polovice desetoga vijeka i ne zove kraljem nego samo knezom, a tako ga zove i suvremeni bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet. Prema tome je već Rački (o. c. Rad XVII. str. 80. i 87.) zaključio — »da je Tomislavu preostala ona ista vlast, na koju se njegov suvremenik Simeon s uspjehom bio obratio, apostolska naime stolica (t. j. papa), koja je po ondašnjih nazorih o sunarodnom pravu također dielila čast i krunu kraljevsku«.

Što se tiče drugoga dijela pitanja, gdje je naime Tomislav bio krunjen, to ću navesti mišljenje našega naučenjaka svjetskoga glasa Monsig. dr. Frana Bulića, koji oko pô stoljeća neumorno radi i istražuje baš u onom kraju, gdje je prije tisuću godina stolovao prvi hrvatski kralj Tomislav. Monsig. Fran Bulić u svome članku »Gradjevni spomenici iz dobe hrvatske narodne dinastije« (Obzor od 7. VI. 1924. str. 5.) doslovno kaže ovo: »Uspomena na stari Delminij (sad gradina Borčani na Duvanjskom polju u zapadnoj Bosni), na ratobornost njegovih stanovnika, na njegovoga prvoga vjerovjestitelja i mučenika Venancija, nalazi izražaja u nebuloznom Ljetopisu Popa Dukljanina, koji kaže, da su »in planitie Dalmae« bili pri krunisanju nekoga kralja oni isti carevi poslanici Lav i Ivan, koji su bili — a ovo je sigurno — prisutni u koncilu splitskomu g. 925., gdje je sjedio i hrvatski kralj Tomislav. Ova koincidencija imena u Splitu i Duvnu rasvjetljiva i nebuloznog kralja Svetopeleka — Svetopluka — Budimira, po hrvatskom tekstu Ljetopisa Popa Dukljanskoga Polislava, koji se u latinskomu prevodu iste kronike ispoljava u hrvatskoga kralja Tomislava, koji (je) na ovom polju nazad hiljadu godina bio okrunjen.

Moć je ovo tradicije, pisane ili nepisane, koja kroz vjekove živi. Delminij u II. v. pr. Krsta porušen je, pa u blizini pregrađen, za provale naroda opustošen, ostaje u uspomeni naroda, kao sijelo ratobornih Dalmata. Odmah nakon Solina prima novu vjeru i daje jednog mučenika, kojemu je ime slavno kao i svetome Dujmu. Uskrsava kao sijelo i naslov

[11]) Rački: Documenta, p. 189.

[12]) Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu, Rad Jugoslav. akad. XVII. str. 71.

[13]) Dr. L. Hauptmann: Die bestimmenden Kräfte der kroatischen Geschichte im Zeitalter der nationalen Herrscher, štampano »Mitteilungen des östereich. Institutes für Geschichtsforschung« (sv. XI. 1924. str. 16.).

[14]) Dr. Jos. Srebrenič: Papež Ivan X. v svojih odnosih do Bizanca in Slovanov na Balkanu (»Bogoslovni Vestnik«, Ljubljana 1922. str. 230.).

biskupije, i tako se razumijeva, da se na njegovom polju odigrava godine 925. historijski događaj krunidbe prvog hrvatskoga kralja.« — Pripominjem samo, da je Duvanjsko polje upravo u srcu tadašnje hrvatske kraljevine bilo dosta prostrano, 20 km. dugo, a 9 km. široko, obuhvatajuć usve 122 km^2,[15]) — i prema tome baš zgodno za takovu svečanost, kod koje su sudjelovali velikaši kraljestva, silna Tomislavljeva vojska i brojan narod.

Međutim ovo doba moći i slave naroda hrvatskoga za kralja Tomislava malo da ne zasjeniše latinaši, vodeći žestoku borbu protiv slavenskoga bogoslužja, hoteći ga iskorijeniti i zatrti onako, kao što su njemačko svećenstvo i njitranski biskup Wiching svojim pletkama, s pomoću pape Stjepana VI. i kneza Svatopluka uništili i zatrli rad sv. braće Ćirila i Metodija u Moravskoj. Latinašima pri toj borbi nije samo bilo stalo do vlasti u crkvi, nego još daleko više, da preko crkve, koja je u ono doba vrlo usko vezana s državnom vlašću, imadu prevlast i u državi hrvatskoj. Stoga su i digli onoliku viku protiv hrvatskih glagolaša nesamo po svojim biskupijama u Dalmatinskoj Hrvatskoj, nego i kod pape Ivana X. u Rimu, kojega su dakako lako predobili na svoju stranu.[16]) Uto je latinašima došlo baš u zgodan čas, otkako je Thema Dalmatia potpala pod hrvatskoga kralja Tomislava, pitanje jurisdikcije spljetske nadbiskupije, koja potječući tobože od apostolskih vremena treba da bude primacijelna u državi hrvatskoj, jer sve druge kao mlađe nemaju na to prava. No glavno im je pri tom bilo, da satru vlast biskupa ninskoga, koji je kao »biskup Hrvata« ujedno bio i najgorljiviji zatočnik glagolice, a pod njegovu je jurisdikciju potpadala i sva država hrvatska osim gradova u Themi Dalmaciji. Kako se to pitanje moglo riješiti samo na crkvenom saboru, to se u svrhu saziva crkvenoga sabora u Spljetu obrati na papu kralj Tomislav zajedno s nadbiskupom spljetskim Ivanom pa biskupom ninskim Grgurom i još nekim drugima. Papa je Ivan X. odobrio saziv crkvenoga sabora u Spljetu i na nj poslao svoje poslanike jakinskoga biskupa Ivana i prenestinskoga biskupa Lava, a pismo je upravio 925. Tomislavu »regi Croatorum« i Mihajlu Viševiću »duci Chulmorum«, u kome ih nastoji predobiti za latinaše veleći: »Quis etenim specialis filius sanctae romanae ecclesiae, sicut vos estis, in barbara seu sclavinica lingua deo sacrificium offere delectatur[17]) (Koji bi se tako osobiti sin svete rimske crkve — kao što ste vi, mogao veseliti, da prinosi žrtvu Bogu na barbarskom ili slavenskom jeziku?).

U spljetskoj stolnoj crkvi sastao se crkveni sabor, gdje uz papine legate te pomenute i još mnoge druge dalmatinske crkvene dostojanstvenike bijaše hrvatski kralj Tomislav »(cum) Chroatorum atque Serborum proceribus« t. j. s hrvatskim i srpskim odličnicima, naime onim srpskim velikašima, koji su kod Tomislava našli zaštitu pred bugarskom silom, pa Mihajlo Višević, knez humski. Kako latinaši bijahu u većini, tako im bijaše lako u petnaest članaka stvarati zaključke po svojoj volji i prema svome interesu. U prvom već članku zaključiše, da solinsko-spljetska crkva ima primat nad svim crkvama (inter ommes ecclesias..... primatum habeat) u državi hrvatskoj, i da se u njoj imaju posvećivati podređeni biskupi i održavati crkveni sabori. Uz ovaj članak najteži udarac zadadoše slavenskom bogoslužju i crkvi hrvatskoj člankom desetim, koji glasi: Nijedan biskup neka se ne usudi u području naše metropolije promicati na koji viši red one, koji umiju samo slavenski jezik; njime mogu služiti Bogu samo klerici i monasi. Tako isto, da tome (t. j. glagolašu) ne dopusti u svojoj crkvi misu čitati (Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere) osim u nestašici latinskih svećenika, pa i tada treba da se u rimskoga pape zamoli i dobije naročito dopuštenje. — Napose pak člankom jedanaestim zaključiše, da biskup hrvatski (»episcopus Chroatorum«) t. j. ninski, kao i svi ostali biskupi, ima biti podložan prvostolnoj crkvi, naime spljetskoj.[18]) Energičan na to uloži kod pape protest, kao što je energično ustao i u saboru na obranu slavenskoga bogoslužja i jurisdikcije svoje biskupije, koja je dotad bila izravno papi podložna, biskup ninski Grgur. Zaista je istakao, kako je još za života sv. braće papa Hadrijan II. (868.), a života Metodijeva i papa Ivan VIII. (880.) odobrio i posvetio slavensko bogoslužje. Nema sumnje, da se pozivao i na pisma pape Ivana VIII. od 879. i 880., po kojima je biskup ninski Teodozije stekao

[15]) Vj. Klaić: Duvanjsko polje (»Hrvatsko Kolo« knjiga III. Zagreb 1907.) str. 49. — Pa i vrsni naši historici Ivan Kukuljević, Tade Smičiklas i Vjekoslav Klaić također su već prije nekoliko decenija bili za Tomislavljevo krunisanje na Duvanjskom polju. Pače prof. Vjek. Klaić i u najnovijoj svojoj studiji »Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju« (1925.) na str. 17. piše ovako: »A kad je to bilo?.... To je čas, kad je Tomislav kao prvak na zapadnoj strani Balkanskog poluotoka skupio narodni sabor na Duvanjskom polju i primio posvetu za kralja iz ruku papinskoga legata«.

[16]) Dr. Iv Broz: Crtice iz hrvatske književnosti, sv. II Zagreb 1888. str. 63. i 64.

[17]) Rački. Documenta, str. 189. i 190.

[18]) Rački: Documenta, str. 190.—192.

osobite povlastice, da je bio izravno podvrgnut stolici rimskoj, a u Dalmaciji primas crkve hrvatske.[19])

Tako odlučno protiv spomenutih zaključaka većine crkvenoga sabora kao i protiv očitih težnja i želja papinih mogao je istupiti Grgur ninski zato, što je imao zaleđe u kralju Tomislavu i kod nekih velikaša hrvatskih. To su dobro znali na saboru latinaši, pa su stoga u obranu primata metropolije spljetske kao i u obranu svoju protiv hrvatskoga kralja i velikaša hrvatskih, uzdajući se u zaštitu papinu, i stvorili članak dvanaesti, u kome se kaže: »Ako bi kralj i gospoda hrvatska (rex et proceres Chroatorum) željeli sve biskupije u opsegu metropolije spljetske podložiti svome (ninskome) biskupu (suo.... pontifici), tad ne smije nitko od nas u cijeloj njihovoj zemlji ni krstiti, ni crkve ili svećenike posvećivati..... U ostalom neka oni (t. j. kralj Tomislav i hrvatski velikaši) zajedno sa svojim biskupom (cum suo pontifice) dadu račun Bogu, koliko bude poradi njih trpjela nauka vjere kršćanske.«[20])

Nije li dakle sad i odveć jasno, na čijoj je strani bio hrvatski kralj Tomislav, kad su latinaši ne bez razloga, već iz pravoga straha, da ne bi »rex et proceres Chroatorum« — hrvatski kralj Tomislav i gospoda hrvatska sve biskupije u opsegu metropolije spljetske htjeli podvrći »suo... pontifici« t. j. »biskupu Hrvata« Grguru ninskomu, na sanomu crkvenom saboru stvorili ovaj dvanaesti članak? Prema tome je očito, kako je neistina ono, što neki domaći historici u novije doba pišu, da je — Tomislav bio odlučni protivnik »zdravih narodnih težnja«. Ta da je Tomislav bio odlučni protivnik »zdravih narodnih težnja«, ne bi nikad — niti kao knez — bio uzeo sebi »biskupa Hrvata« i najodlučnijega borca za slavensko bogoslužje Grgura ninskoga, kako prof. Klaić (Pov. Hrv. I. str. 78.) kaže za »doglavnika i savjetnika, a i kancelara«, već bi s Grgurom ninskim i s njegovim glagolašima bio učinio ono isto, što je s učenicima sv. braće poslije smrti Metodijeve učinio moravski knez Svatopluk, protjerao bi ih ili okovane bacio preko međa svoje države. Tada ne bi latinaši imali razloga da stvaraju navedeni dvanaesti članak, u kome se štoviše hrvatskom kralju Tomislavu i gospodi hrvatskoj, ako bi htjeli sve biskupije u području metropolije spljetske podvrći »biskupu Hrvata« Grguru ninskom, groze na neki način interdiktom i kaznom Božjom! Pa i sam papa Ivan X., očito dobivši informacije od svojih legata, kako se sve odigravalo na saboru spljetskom i dobro uočivši dvanaesti članak, potvrdi tek one zaključke crkvenoga sabora spljetskoga, kojima se uopće nije prigovaralo t. j. koji se nijesu ticali jurisdikcije i slavenskog bogoslužja.

Međutim najteža se olujina spremala s bugarske strane na Tomislavljevu Hrvatsku, hoteći sve rezultate Tomislavljevih uspjeha i borbi jednim mahom uništiti i potpuno zagospodovati Balkanom. Gordi i dotad nepobjedljivi pobjeditelj Bizanta Simeon, koji se na koncu 925. okitio naslovom »cara i samodršca Bugara i Grka«, kivan još na Tomislava i Hrvate, što su pod svoje bratsko okrilje primili pribjegle Srbe, posla na njih 926. vojsku pod vojvodom Algoboturom. No negdje u gorskim klancima, kroz koje se Bugari nastojahu protući do mora, dočeka Tomislav sa svojom vojskom Algobotura i ametice potuče Bugare, kako svjedoči suvremeni bizantski car — pisac Konstantin VII. Porfirogenet veleći: »U to doba provale oružani Bugari pod Alogoboturom u Hrvatsku, ali svi budu od Hrvata pogubljeni« (omnes a Chroatis interfecti sunt). Strašni ovaj poraz nad bugarskim carem, pred kojim je Bizant drhtao, zabilježiše i još neki bizantski kronici kao Cedren, koji kaže, da je Simeon od Hrvata »in angustiis montium proelio victus, omnem suum amisit exeroitum«.[21]) Ovom se baš pobjedom podiže Tomislav nesamo do vrhunca svoje slave, nego i do vrška svoje moći, pobijedivši pobjeditelja Bizanta Simeona, pa time zadobi i premoć u većem dijelu Balkana.

Nato posredovanjem papinim odnosno njegovih legata biskupa Madalberta i vojvode od Kume Ivana kod Simeona u Bugarskoj, eda se ne bi dvije mlade i cvatuće kršćanske države, koje se obje tada naslanjahu na Rim, uništile, a Bizant i njegov utjecaj ojačao, pristade i Simeon, koji je još htio, da konačno obračuna s Bizantom, na mir s Hrvatima, ali ga skoro po tom, na veliku radost Bizanta, snađe nagla smrt mjeseca svibnja 927. po svoj prilici od srčane bolesti. Uto negdje početkom 928. na drugom crkvenom saboru u Spljetu, na kome i opet latinaši bijahu u pretežnoj većini, dokonča prijeporno pitanje o crkvenom prvenstvu u državi hrvatskoj papin legat Madalbert, povrativši se iz Bugarske. Po-

[19]) Vj Klaić: Povjest Hrvata I. Zagreb 1899. str. 82.

[20]) Rački: Documenta, str. 192.

[21]) Dr. Fr. Rački: Documenta s. 392.—393. — Iv. Kukuljević: Prvovjenčani vladari Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune. Rad. Jug. akad. 57. str. 231. — Dr. Rudolf Horvat. Kralj Tomislav. Zagreb 1897. str. 40 i 41.

najprije bi zaključeno »ut ecclesia sancti Domnii, sicut ab initio, primatum obtineat«, t. j. da crkva sv. Dujma, kako bijaše od početka, ima prvenstvo. Zatim saboraši ukinuše biskupiju ninsku, jer da nije imala od starine biskupa nego nadžupnika, podložna biskupu (non episcopum antiquitus sed archipraesbyterum sub (iuris) ditione episcopi habuisse). Ninskom pak biskupu ponudiše, da se smjesti u Skradinu, Sisku ili Duvnu,[22] a on konačno prihvati biskupiju skradinsku. Ovim su dakako zaključcima, koje je odmah 928. potvrdio novi papa Leo VI., latinaši mislili, da će, a napose ukinućem biskupije ninske, zatrti i slavensko bogoslužje, mada o njem na ovom drugom crkvenom saboru nije bilo ni govora. No ljuto se prevariše, jer Hrvati i hrvatski glagolaši odlučnom svojom borbom sačuvaše kroz sve vjekove slavensko bogoslužje i pismo glagolsko kao sveti amanet, baštinjen još od učenika sv. braće Ćirila i Metodija.

Sretan i slavan svoj život završi nepobjedljivi kralj Tomislav negdje oko 928. g. On ide u red najslavnijih vladara svoga doba (t. j. X. vijeka) u svjetskoj historiji, jer je nesamo s mačem u ruci, pobijedivši Madžare, pred kojima su kroz tri decenija bile nemoćne susjedne evropske države, te Simeona bugarskoga, pobjednika Bizanta — ujedinio sve Hrvate, utemeljio prvu hrvatsku kraljevinu i proširio joj granice, kao nijedan vladar poslije njega iz hrvatske narodne dinastije, nego je i sredio sve političke, državne i vjerske prilike u svojoj zemlji tako, da je Hrvatska već u desetom vijeku iskočila kao nositeljica kulture na slavenskom jugu i po mišljenju pomenutih slovenskih naučenjaka za Tomislava bila »velevlast«. *Dr. Petar Karlić.*

[22]) Rački: Documenta, str. 194.—195. — Iv. Kukuljević: o c. Rad 58. p. 30.—32.

POSLJEDNJI DANI KNEZA MUTIMIRA

I.

More, gle, i kopno naše c'jelo
Zavila je noć u meko velo.
Živo sve se sankom krepi slatkim
Za dug ljetni napor i prekratkim.
U primorskom samo još Bijaču
Ckili svjetlo u kneževskom dvoru,
Bdije l' možda s bola tko u plaču?
Ili čeka u veselju zoru? —
E, pa zirni dè na okna velja,
Da te mine srca znatiželja.

Čelo stola eno Mutimira,
Vrhovnoga kneza svih Hrvata,
Zboreć časkom za glavu se hvata
Ko da miso bolnu ranu dira.
S l'jeva do njeg sjedi vjerna drúga,
Živi uzor plemenite žene;
Bl'jeda je ko da ju mori tuga,
Tiha kao ruža kada vene.
S desna pak mu eno pustinjaka
S duvanjskoga polja širna, krasna;
Kad ga gledaš umna starca časna,
Slutiš, da mu vr'jedi r'ječca svaka.

Kako rekoh — sada knez nastavlja —
Hvalit se ne mogu s dobra zdravlja;
Hrana mi ne prudi, san me bježi.
Mnoštvo briga dnevno me opsjeda —
Časkom mi je ko da na me reži
Sa prikrajka već i samrt bl'jeda.
S tog vas, dragi, valjda zateć ne će,
Da me često misao sal'ječe:
Tko li će u ovo kobno vr'jeme
Preuzeti kneževsko mi breme —
Iznenada ako jednog dana
K zemlji klonem kao trula grana? . . .

Danas nekud, kneže, strano zboriš —
Žena Maša hrlo r'jek mu kida —
Svoju djecu mećeš sasma s vida
Od vrućice ko da bolan goriš.
Nisam li ti dva sokola dala:
Tomislava, za njim Trpimira;
S njih ti dosle bio r'jek pun hvala,
A sada ih eto ni ne dira.

Čekaj, ženo — knez će nježno na to —
Oni za me v'jek su bili zlato;
Al od zlata većeg ima blaga:
To sigurnost očinskog je praga.
Ti znaš borbe i muku mi, dušo,
Oko sloge hrvatskih knezova:
E bi došlo do jedinstva nova,
U kom svak bi najvrednijeg slušo.
Znadeš dašto i za spletke ljute,
Što se često oko truna vode —
Pa buntovne, dušo, take zgode
Mora da nas na opreznost pute.
Stalno znaš i divlje za Mađare,
Što su sjeli onkraj Drave netom,
Kako često s razbojničkom četom
Pljačkaju nam naše zemlje stare.
Duga mira ni sa morske strane
Nama nikad nema, Mašo moja;
Mlječić svakčas na žale nam pane,

Pa eto ti opet ljuta boja!
Tu krzmanje ne bi dostajalo
Nego samo volja, ruka jaka —
A ti sada zamisli se malo:
U sinova naših je li taka?

A kneginja tek preda se gleda,
Ne izusti niti cigla slova;
Lica su joj samo nekud bl'jeda
S razorenih kao da je snova...

A što veliš, časni oče, ti mi —
Pustinjaka knez će pitat na to —
Svjetom često poslužio si mi,
A ja uv'jek uzeh ga pod zlato.

Starac u strop visok upro oči
Kao da ga Božjeg hrama sjeća;
A r'ječ šaptom s usna mu se toči
Ko u jesen lišće sa drveća:
Istina je, sa svih strana doma
Obzorje nam sve se više mrači;
A iz mraka ko da koplja, mači,
S'jevaju uz dalku pratnju groma.
Po tebe je, kneže, zato dično,
Što ti briga za dom dnevno veća;
Uvelike pak je nesebično,
Da te ona ni na rod ne sjeća.
O, junaka bit će domom svuda,
Ali tko bi znao: kud se kriju —
Treba tražit, pa sa nešto truda
Pred tobom ih eto odmah sviju!

U čas dobar pozvo sam te, oče —
Knez će sada reći pustinjaku —
Jer već nekud stija sumnjat počeh
U osnova svojih vjeru jaku;
Al iz tvoga razabiram r'jeka
Da i one, za te jošte nove,
Sasvim smjerom tvog mišljenja plove —
Pak ih tvoje odobrenje čeka.
Zato čuj me: Domom ću oglasit,
Da junačke igre spremam sjajne;
Pa se nadam — doć da ne će časit,
Komu je do roda slave trajne.
Samo svak se za vremena brini
Za šljem, oklop i oružje svjetlo —
Nek se vidi odmah po vanjštini,
Da je svima viteško por'jetlo.
Iz tih će se razabrati igri:
Tko su, gdje su našeg roda tigri,
Što će jednom vjerno služit nama
Prot dušmàna i prot đavla sama...

Kad i gdje da budu igre, kneže —
Kneginja će pitat ko iza sna...

U jesen, kad sunce već ne žeže —
Vrne on — i berba svrši krasna,
Prić da može ljudstvo ruke svake
I pozdravit roda sveg junake.
Mjesto pak za igre, moja Mašo,
U domaji ne bi nitko našo
Niti draže ikad, niti bolje,
Nego što je Duvanjsko nam polje.
Tu je stari hram sred bašče cvjetne,
U kom časni otac Bogu služi;
Tu nas prije dvajstpet ljeta sretne
Pred oltarom on i zav'jek združi.
Ovdje sinka krstio nam oba,
Pohađo ih brižno c'jelo doba
I učio svem što ljudi c'jene —
Al tko redom sve da i spomene?

Sve si l'jepo, svjetli kneže, smozgo —
Pustinjak će plaho dodat s'jedi —
Al ne uze: da tek Vječni ozgô
Izlaz svega dolje tu odredi...
Tko će proreć, da se Višnji ne će
Prikloniti Tomislavu tvomu —
Pa eto ti izjedared sreće
Tebi, ženi i c'jelome domu.

Kneginji sad lice ràzvedri se
S nade, što je starčev odo govor —
Predvidje li možda gdje već svi se
Oko glave njenog sina lovor?

Kako Bog da!... knez će reći samo —
Al sad treba da se na san damo;
Ure mora da se k jutru viju,
Sinovi nam već odavna sniju.
Ti ćeš, oče, na 'na vrata poći,
Gdje svak dragih gostiju nam noći;
Mi ćemo na drugu stranu dvora,
Da nas budne ne zateče zora...

I dvor, samo što bi treno okom,
Potonu, gle, mraku u dubokom.
Samo zv'jezde se u sjaju punu
Sve to više òdnekuda smažu —
I nad dvorom kneževim se slažu
U kraljevsku, rekao bih, krunu.

II.

I svano je željno očekivan
Junačkijeh sjajnih igri dan:
Svanuo je vedar, blag i divan,
Kakvi samo zna dočarat san.

Usred širna Duvanjskoga polja
Igralište stoji puno krasa...
Oko njega ljudstvo se talasa
Kao more oko čarna školja.

A na humku eno povisokom
Starješine svih plemena sjede,
Pa junake budnim prate okom,
Da prosude: što po igri vr'jede.
Ispod svilna čadora pak tamo
Mutimir se s pustinjakom smjesti —
On je bolan eto došo amo,
Da o t'jeku igre prima v'jesti.
Tu se pruži u svom naslonjaču,
Da ublaži srca bol sve jaču;
Ali svak čas mora pridić glavu,
Jere čuje klicat Tomislavu...

I odmiču igre kao vr'jeme
Ispunjeno prizorima slatkim:
Nitko ih ne ćuti kao breme,
Mnogima se čine još prekratkim;
A svi žale, žarko što već sunce
Hoće, gle, da zađe za vrhunce.

Sad im kraj. Igrači jer se kupe
Starješinam — sucim oko huma;
Svjetine pak vali s mnogo šuma
Sve to bliže k igralištu hrupe.
I stari je Dragoš eno usto,
Da u ime starješina zbori.
Kršan je i visok sličan gori,
Kojoj tjeme već je davno pusto.
Na licu mu i na čelu tmurnu
Brazgotine kažu prošlost burnu;
Zato svatko zna il barem sluti,
Da je prošo mnogi bojak ljuti —
Pa ne sumnja nitko, da će s'jedi
Znati, čija desna više vr'jedi.

Braćo! — poče Dragoš glasom groma —
Sretna li nam i presretna doma,
Koji takve sinove uzgaja!
Svi ste, vidim, vješti mnogobrojnim
Igrama i momačkim i bojnim —
Ko da stara Grčka vam domaja.
Samo ne znam, junačkom u roju
Ko da nađe hvale mjeru pravu,
Dosta bit će u tom silnom broju
Istać, je l' de, barem jednu glavu —
A tu narod već je kazo svoju,
Kad je svak čas klico Tomislavu.
Kamenje je ponajteže brao,
Bacao ga kao s luka str'jelu —
Svak bi kamen onkraj mete pao
I uzdrmo okolicu c'jelu.
S ponajjačim hvato se u kosti,
Da ga bilo gledati milota —
Kreta dva tri bila su mu dosti,
Da podà se tijom si ga smota.
Sve nišane pogodi mu koplje
I sruši ih kao vijor snoplje —
Stubovi pak survali se tlima
Da nas časkom prošla stravna zima.
Što o trku s konjem pak da kažem,
Bojnicima vazda ponajdražem?
On na dalku metu stiže prvi
I prvi se vrati svome jatu —
Kao da mu trk u vreloj krvi,
Ili da je svom prirasto hatu.
S njim bi krajem kakvim bilo mino
Lak i brz ko duše miso žarka —
Preko svih bi ograda se vino,
Preko svakog preskočio jarka.
Na mejdanu s dvojicom se pobi,
Svojim mačem štitove im probi
I iz ruku njihov izbi mač —
Zatečeni pri tom ko od čuda
Uhvati ih omamica luda
I sa konja kliznuše u drač...
Na to treći njega izazvo je,
Ali on ga kresnu ljut po šljemu
I da pest mu ne bje već u dr'jemu —
Bio bi ga rasjeko na dvoje!
Tako, braćo, ako ste u igri
I svi redom okretni ko tigri,
Med vama je jedan ipak lav —
Zato svatko klikni poput groma,
Da se čuje diljem sretna doma:
Neka živi mladi Tomislav!

Iz tisuć grla klik zaori
Da se krajem uzduh sav uznjiho —
Ali za čas sve bi širom tiho
Ko da ljudstvo kamenom se stvori.
Što je? pitaš. Ah, ne pitaj, brate,
Oči mi se s tuge suzom rose:
Iz čadora Mutimira nose
A pustinjak i bani ga prate.
Nosite me — šapće — eno tamo,
Gdje mi sinu čestitaju suci,
Da mu i ja kažem r'ječcu samo —
Ne znam, hoću l' više smoć u muci...

I na humak već su eto stigli,
Nam'jestili nosiljku sa knezom;
Starješine sa s'jela se digli,
Odali mu poštu s nekom jezom.
Tomislav pak do nosiljke kleče
I zagrliv oca nježno reče:
Prosti, ako sam ti bilo ičim
Povećao srca muku velju — .
Al knez šapćuć vrati: Sinko, ničim
Ti i zadnju ispuni mi želju.
Moje skoro zauzet ćeš mjesto,
Pa nastavi, gdjeno ja sam presto.

Budi c'jelom rodu štit i brana,
Jer mu dušman pr'jeti sa svih strana —
I još nešto bolan reći htjede,
Ali krv mu zali usne bl'jede;
A glava mu klone nauznako,
Da se više nije niti mako...

Tužan prizor svakoga se kosno
Ko da s knezom hranitelja gubi;
Tomislav mu hladne ruke ljubi
Krijuć u njih lice suzam rosno.
A pustinjak šutnji u dubokoj
Moli se za njegve duše pokoj.
Sad i zvono s crkve ječat zače
Ko da slavna pokojnika plače.
A na oštre, bolne, zvona glase
Cio narod poljem užurba se
I sve bliže k igralištu grne,
Ko od neke gonjen slutnje crne.
A pustinjak dosle svedj u šutnji
Utvrdit će zborom ga u slutnji.
Braćo — reče — naša divna slava
Po Promislu turobno svršava:
Mutimirov život stiže kraju...
Jutros jošte primi pod krov Krista
A sad eto njegva duša čista
Već uživa naselje u raju...
Ali on nam ostavio sina,
S kojim će se dičit domovina —
E, pa onda sm'jemo i uz tugu
Poželjet mu vladu, snažnu dugu!

I sav narod kliče: Na mnogaja!
Pozdravljajuć kneza Tomislava.

Zemlja s klika širom podrhtava
Kao da ju slavlje to obaja —
Ali za čas sve se opet smiri
I na humak starješinski gviri.
Tu se Dragoš uspravio stari,
Da još i on jednu rodu kaže,
Naborano čelo mu se žari
Kao misli proročke da slaže.
S Mutimirom — kršni starac kliknu —
Zv'jezda sjajna s obzorja nam pala;
Ali na njem odmah druga niknu,
Koja bi još žarče sjati znala...
Njine zrake sad već gone tminu
S budućnosti hrvatskih zemalja,
I ja gledam duvanjsku nizinu,
Gdje si narod na njoj kruni kralja...
Mene dašto ne će više biti,
Jer će rodna gruda već me kriti;
Ali kosti smirit mi se trudne
Ne će dotle, dok se to ne zbudne.

Tako Dragoš; a svatko je znao,
Na što njegov dirljiv govor cilja.
Sav je narod burno klicat stao
Knezu mladom od sreće i milja.
Sad ga nose gle u naslonjaču,
Da ga rodu c'jelome pokažu;
Neki eno od ganuća plaču,
Neki pak mu slavi pjesme slažu.
A sunašce, što za goru sjeda,
S udivljenjem narod sretan gleda,
Pa mu staze i putove zlati,
Domovima kud će da se vrati...

Gjuro Arnold.

SJENI KRALJA TOMISLAVA

(o tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva.)

Sunce nam granu, rastasmo se s mrakom
Ustani kralju, Tomislave moćni,
Na dan svoje slave.
Leprše zastave naše slobodnim zrakom
Mrak je pao noćni, lanci su strti,
Nema više ropstva, nema više smrti.
Svoji smo, kralju,
Nismo više roblje, ni prezreni crvi,
Danas nam vladar kralj naše krvi,
Tri smo sad brata, djeca junaka,
Poletna jaka,
U svojem domu,
Svoji na svomu.
Dunav i Sava, Drina i Drava, Morava, Vardar,
Nad njima šušti barjak slobode.
Ustani, kralju Tomislave Slavni,
Ropstvo je naše sanak već davni.
Čeka te more slobodno naše.
Vjetrovi tuđi po njemu više mrazni ne praše,
Jadran sad bije o slobodne stijene...
...Krenite njime kraljske sagene,
Krenite napred... Istra vas čeka
Istra i Rijeka, Zadar na moru,
Krvava Soča —, — teške nam rane
U sretne dane.
...Ustani kralju... Dan je i zora
Vrh naših gora.
Ljubljana, Zagreb, Beograd b'jeli,
Tri bratska grada,
Tri su nam sunca vrh naših nada.
Ustaj, da vidiš: nismo mi više prezreni crvi
Sin Karađorđa Petra nas vodi, kralj naše krvi.

Rikard Katalinić Jeretov.

KULTURNE PRILIKE IZVAN HRVATSKOGA KRALJEVSTVA ZA VRIJEME KRALJA TOMISLAVA

I. RIM.

U početku desetoga stoljeća hrvatska je kraljevina, po svjedočanstvu bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta, bila jaka i dobro uređena država.

Od vanjskih činbenika, koji su utjecali na sudbinu Hrvata, moramo u prvom redu uvažiti rimsku papinsku i bizantsku vlast.

Poslije propasti zapadne rimske države, okupacijom doseljenih barbara, istočni su rimski carevi sebe smatrali još vazda gospodarima cijeloga rimskoga carstva. Justinijanovim je velikim vojskovođama pošlo za rukom, da natrag predobiju cijelu Italiju, a kasnije su pod svojom vlasti zadržali Ravenu i ravensku pokrajinu, te istočnu obalu Jadranskoga mora.

Hrvati, kad su se udomili u sadašnjoj svojoj domovini, morali su se još dugo otimati za morsku obalu i gradove u svome Primorju.

Ta je politička borba isprepletena crkvenim pitanjem latinskoga i slavenskoga obreda.

Važno je zato u prvom redu, da vidimo, u kakovim je rukama za vrijeme kralja Tomislava bila papinska vlast.

Od godine 914. do 928. vladao je Crkvom papa Ivan X., najznamenitiji političar svoga vremena.

Ta su vremena bila vrlo mutna i žalosna, a ponajgora za papinstvo. Rimski je puk prisvojio pravo da bira papu; a taj je rimski puk bio ovisan od rimskih bogataša, koji su u okolici Rima i u gradu imali svoja vlastelinstva, pa su sebi preoteli i svu svjetovnu vlast i nazivali se plemenitaškim naslovima.

Naravna je pojava, koja se često ponavlja, da se u krugu surovih i razuzdanih vlastodržaca pojavljuju isto tako razuzdane, ali puno inteligentnije žene, koje se znadu latiti uzdâ državne vlasti.

Tako je onda bilo i u Rimu; pa kako je kod izbora pape puk odlučivao onako, kako su njihovi boljari htjeli, a ovi, što su njihove lijepe i voljom jake žene određivale, to se dogodilo, da su i neki pape birani po volji žena.

Teofilakt, konsul i vojvoda, bijaše jedan od najuglednijih članova najvišega rimskoga plemstva. Može se reći, da je bio pravi gospodar Rima. Njegova žena pak Teodóra gospodovala je nad njim tako, da savremeni pisac Luitprand nju naziva pravim i jedinim gospodarom u Rimu.

S tom Teodorom bio je po svoj prilici u rodu biskup Ivan u Raveni. Ona i njen suprug polučiše u proljeće 914., da je Ivan postao papom.

Bez svake je sumnje, da je novoizabrani papa bio najsposobniji kandidat, kojega bi svaki kardinalski konklave za papu izabrao bio. Gregorovius ga naziva »eine der denkwürdigsten Gestalten unter den Päpsten überhaupt«.

Jedna od glavnih zasluga novoga pape bila je: njegov odvažni postupak protiv najbliže pogibelji, koja je Rimu prijetila od Saracena. Ti su Moslimi zaposjeli tri mjesta Italije, odakle su — kad im se htjelo — navaljavali na jedan dio poluotoka te ga opljačkali. Jedno je tih mjesta bilo na Jadranskome moru u planini Gargano; drugo je bilo na ušću rijeke Garigliano u zalivu kod Gaete; treće je bio grad Monaco u grofoviji Nici.

Polazeći iz Garganske planine pljačkali su po Jadranskome moru; iz Garigliana provaljivali su do samoga Rima i pustošili okolicu nekadašnje prijestolnice svijeta. Kad pomislimo, koliko je ta okolica već tečajem provale tolikih barbara patila, moramo se upravo čuditi, da je tamo u početku X. stoljeća još postojao veličanstveni samostan Farfa. Oko sjajne glavne crkve bilo je pet drugih bazilika a spadala je k manastiru i carska palača i druga velika obitavališta i prostrani trijemovi za šetnju. Cijela skupina tih zgrada bila je opasana jakim zidom. Tomu samostanu pripadale su mnoge gospoštije, iznajmljene plemstvu Srednje Italije.

Opat Petar branio je samostan sedam godina od navala Saracena. Ali kad je vidio, da više ne može sili odoljeti, prenio je sve crkveno blago u Rim, u Fermo i u Rieti. Malo izatoga zaposjeli su Saraceni samostan, ali su ga doskora napustili; domaći zlikovci zapalili su ga i tako upotpunili saracenski zulum.

Gregorovius opisuje i druge saracenske otimačine i njihovu razbojničku vlast, protiv koje nitko nije nalazio nikakove zaštite ni s koje strane, dok se napokon papa Ivan X. nije zauzeo za nesretnu Italiju. On je talijanskoga kralja Berengara, po tankoj krvi posljednjeg Karlovića okrunio za cara, a ovaj mu je zato stavio na raspolaganje jedan dio svoje vojske. Papa je i s pojedinim knezovima apulskim sklopio saveze te je skupio vojsku, kojoj se sam stavio na čelo.

Potukao je Saracene hametom kod Ostije, i oslobodio Italiju mjeseca kolovoza 916.

S velikim slavljem ušao je papa nakon toga u Rim, te je mogao nekoliko godina nesmetano raditi.

On je proveo reformu samostanâ prihvativši i potvrdivši stroga pravila pariškoga samostana Cluny-a te je kušao, da u savezu s Berengarom uredi rastrovane talijanske javne prilike. Stupio je u sveze i s vanjskim vladarima, među ostalima i s hrvatskim knezom Tomislavom, kojega on prvi naziva kraljem.

Nije uspio da u Italiji sredi sasvim rastrovane političke prilike. Ni Berengaru nije carski naslov mnogo pomogao. Neopisivi rat sviju protiv svima, neobuzdana, strastvena nenavist i pakleni egoizam stvorili su takove prilike, da je Berengar pozvao u pomoć Madžare. Ti su se istinabog hrabro za njega borili, ali su po svom običaju svuda užasno harali i pljačkali, tako da je Berengar proigrao simpatije i maloga plemstva, koje je unapređivao bio protiv prevlasti njemu nesklonih velikaša. Velikaši — na čelu im Berengarov vlastiti zet — sa Berengarom II. — sinom svojim zavjeriše se protiv cara te pozvaše burgundskoga kralja Rudolfa II., da im bude kraljem. On potuče Berengara, koga su onda njegove najbliže pristalice izdajničkim načinom u Veroni umorile.

U strahovitom metežu, koji je zavladao poslije smrti Berengarove, nastale su za papu Ivana X. vrlo teške prilike. Rimljani, bijesni, što su Madžari opet opustošili svu krajinu njihovu oko grada, zaboraviše velike zasluge Ivanove, ubiše pred njegovim očima brata i dopustiše, da ga zloglasna kći Teodorina Marocija baci u tamnicu, gdje je i zaglavio.

Kad čovjek čita povijest desetoga stoljeća, u Italiji, sjeća se glasovite Danteove: »Ahi, serva Italija di dolore ostello . . . «

BIZANT

Razumljivo je, da su u takovim odnošajima latinski gradovi na istočnoj obali Jadranskoga mora gledali svoga zaštitnika u bizantskomu caru, a da je kralj Tomislav u pitanju slavenskoga obreda i gospodstva nad latinskim gradovima morao vrlo oprezno i diplomatski postupati.

Bizantsko je carstvo bilo oštro centralizovana, apsolutistički vladana država. Kao što u takovim državama obično biva, izmjenjivali su se mekoputni, raskalašeni vladari s jakim vojničkim usurpatorima, pa je prema tomu i vanjski ugled Bizanca sad padao, sad se opet visoko dizao.

Za vrijeme kralja Tomislava pridiglo se bizantsko carstvo pod prvim macedonskim carem Vasilijem I. iza dubokoga pada pod raskalašenim carem Mihajlom III. Prema tome je i Tomislav svoju politiku udesio. On je pomogao Bizancu tim, što je porazio Bugare i uspostavio srpsku oblast, koju su Bugari srušili bili.

Bizantsko je carstvo još dugo nosilo naslov istočnoga rimskoga carstva, ali je uistinu postalo bilo sasvim grčko carstvo.

Rimski narod kao takov nestao je; što je od njega ostalo latinštine, to se spaslo u rimsku crkvu i u znanost, a iz latinskoga su jezika nastali novi romanski jezici.

Zapadno rimska država raspala se u razne germanske države, a istočno rimska država ostala je čitava u bizantskomu carstvu. Bizantinci su primali i priznavali kao ravnopravne građane sve, pa i barbarske narode te su ih asimirali sredstvom vjere, vojske i birokracije. Narodi, što su pripadali sferi bizantske vlasti, konačno su pripali i bizantskoj vjerskoj vlasti.

Rimska papinska stolica privlačila je poglavito germanske narode, koji su nastavali nekadašnje zapadno rimsko carstvo, a svima je njima otvorio put njemački apoštol Bonifacije priznavši primat rimskoga pape.

Već je u tom ležala klica razlazu istočne i zapadne crkve. Velika ikonoklastična borba bizantskih careva protiv svetih slika, nastala pod utjecajem korana, pojačala je vjersku razliku Istoka i Zapada. Konačno je crkveni raskol, god. 867., samo očitovao duboku razliku mišljenja i osjećanja u pripadnika istočne i zapadne kršćanske crkve.

Dok je kršćanska vjera još bila skroz jedinstvena, sva su se nova obraćanja pokrštenih poganskih naroda ubrajala u dobit cijeloj crkvi; ali iza velikoga raskola utjecala je na sudbinu naroda njihova pripadnost istočnoj ili k zapadnoj ckrvi.

Bizantska kultura, kako se još za rimskih careva razvila iz stare klasične i orijentalne kulture, bila je kroz stoljeća jedinstvena kod svih naroda, koji su nekoč stajali pod utjecajem rimske države. Vjerskim raskolom nastao je raskol i u kulturnom razvoju. Na grčkom je istoku književnost i umjetnost ostala u cijelosti konzervativna, a na zapadu se razvijala na mnogo više načina.

III. MOSLIMI.

Ako hoćemo da pravo razumijemo bizantsku kulturu, moramo uvažiti i moslimski kulturni pokret, koji je utjecao ne samo na Bizanc, nego i na kulturu cijele Evrope.

Moslimi su isto kao i Slaveni, Germani, Normani i Madžari imali svoje herojsko doba, pa su isto kao i prastari Grci i Rimljani bili organizovani razbojnici.

Koran je uvelike djelovao na istočne narode te ih je preveo visokomu, ali ne sve narode jednako visokomu stepenu kulture. O srednje arapskom plemenu, za koje se uzima, da je najčistija rasa, govore stari izvori, da su prije no su prihvatili koran, bili pravi divljaci.

Nisu vjerovali u neumrlost duše; nisu štovali veze krvi. Žene su ubijale djecu, muževi ubijali kćeri te ih žive pokapali; nisu vjerovali u jednoga Boga; nisu držali riječi; beskrajno su se osvećivali; neumjereno su živjeli i gledom na vino i na igru. Poslije, kako su prihvatili koran, protivno su od svega toga rado umirali da dođu u raj; vjerovali su u jednoga Boga i štovali ga; zadana riječ bila je sveta tako, da su bili na dobru glasu radi poštenja i tvrde vjere. Krvna je osveta bila ograničena na najbližu rodbinu. Glasoviti su postali radi svoje umjerenosti, gostoljubivosti, čovječnosti prema putnicima. Odlični su bili radi jakosti duše i čovjekoljublja i radi ustrpljivosti, kojom su znali podnositi tegobe i nesreće.

Ta svijetla svojstva, koja ističu i pristalice i protivnici Arapa, ne nalaze se u svim plemenima moslimskim. U vrijeme kralja Tomislava bio je savremenik njegov Abderrahman (912.—961.) u Kordovi, zaštitnik sjajnoga kulturnoga napretka. Izvori kažu, da je kordovanska javna knjižnica brojila 400.000 komada, što knjiga, što pojedinih spisa i pjesama.

Još sto godina prije prijateljevao je Hasan Arrašid s Karlom Velikim i slao mu sjajne darove.

Vladimir Mažuranić u svojoj duhovitoj raspravi o Meleku Jaši Dubrovčaninu u Indiji i njegovim prethodnicima iznosi u poglavlju XIV. zanimljivu bilješku, da je papa Nikola I. g. 866. pisao Bugarima, neka se klone knjiga saracenskih, te primjećuje: da je prometanje s Arapima vezalo naše ljude već za prve polovice Srednjega Vijeka i s Volgom i preko Kavkaza s. Bagdadom i dalje s Mekom. Tvrdi, da se naš svijet napose preko Jadrana i Sredozemnoga mora, putem Sirije, Egipta i Sicilije miješao sa Saracenima. Nama se Saraceni u vrijeme kralja Tomislava i pape Ivana X. prikazuju kao pravi barbari, pljačkaši i razbojnici, baš kao i Madžari te Normani onoga doba.

Bit će, da je kraj one organizovane mase razbojnika bila dakle i kod Saracena mala hrpa inteligencije. Ta inteligencija među Hrvatima znala je sebi po vremenu u moslimskom svijetu ishoditi tolik ugled, da je na carskom dvoru u Carigradu hrvatski jezik postao dvorskim i službenim jezikom. Zahvalni smo Vladimiru Mažuraniću, da je zabilježio onu vijest o saracenskim knjigama u X. stoljeću.

Važna je i bilješka Mažuranićeva, da je za vrijeme Tomislavova savremenika Abderrahmana III. u Kordovi, nekadašnje arapsko svetište u današnjoj katedrali, izradio umjetnik Slaven. Ovo je istaknuo njemački arabista Hell. Neki su naši mladi umjetnici bili u Kordovi. Nije mi poznato jesu li vidjeli taj »Mihrab« — umjetnička slika toga svetišta bila bi važan dopunjak literarne bilješke.

Vladimir Mažuranić napisao je k svojim »Dodatcima« god. 1923. lijep Predgovor u 5 poglavlja, gdje se bavi u II. poglavlju osobito s našim odnosima sa Saracenima u Andaluziji.

Mažuranić potiče mladu generaciju učenjaka, neka te Slavene u davnini proučavaju, a napose upozoruje na Habiba, Slavena, ugledna arapskog pisca u Kordovi u X. stoljeću, koji je napisao apologiju Slavena.

Pridružujem se toj želji Mažuranićevoj.

BUGARI.

U doba kralja Tomislava bila je bugarska država velika i jaka. Obuhvatala je današnju Bugarsku, Albaniju, Potisje do Karpata i Erdelj.

Poznato je, da su Bugari došli sa Sjevera, i da su bili pogani. Velik je kulturni događaj, da su se poslavenili i pokrstili, a u X. stoljeću da je procvala u njih staroslavenska književnost. Može se za sigurno uzeti, da se nije radilo samo o pučkoj i umjetnoj poeziji. Povijest Bugarske ne spada u krug ove male radnje, tek moramo prispodabljajući karakter bugarskoga naroda bizantinskim i talijanskim istaknuti jedan karakterističan kasniji događaj.

Junački bugarski car Samuel, tečajem svojih ratova s Grcima, morao je doživjeti iza svoga poraza, da je grčki car Vasilije II. dao oslijepiti 15 hiljada bugarskih junaka, ostavivši svakom stotomu po jedno oko, da slijepce mogu kući odvesti.

Kad je Samuel te svoje nesretnike ugledao, pao je od užasa i žalosti onesviješten, a za nekoliko je dana umro od klenuti srca. Koji bi od savremenih i poznijih vladara drugih naroda ovako osjećao bio?

Ta Samuelova smrt je svjedočanstvo iskrenoga, pravoga humaniteta.

MADŽARI I NORMANI.

Madžari i Normani za vrijeme kralja Tomislava bili su još u primitivnom stanju proste sile i nasilja. Normani su imali jaču državotvornu snagu. Norvežani su osvojili Englesku, uvriježili se u Bretagni, osvojili jug Italije te su pače posjetili i Bizanc, dok su Švedi, druga normanska grana, osvojili veliki dio Rusije te ondale prodirali do pod zidove Bizanca.

Madžari su unišavši od nužde iz svoje pradomovine u Podunavlje, i tu još ostali jedna velika razbojnička četa, koja nije imala ni onu malu hrpu inteligencije na čelu, koja je vlikoj masi naroda ono, što je duša ljudskome tijelu. Iz Podunavlja su Madžari navaljivali poglavito na zapad u Njemačku, pa su joj bili strah i trepet, ali i poticaj, da se Njemačka počela ujedinjavati.

Madžari su i u Italiji vojevali pa svuda prosipavali svoju krv i slabili svoju narodnu snagu a bez pravoga državotvornoga cilja.

Zasluga je i kralja Tomislava, da je znao odvrnuti madžarsku bujicu od granica svoje države.

Istom kasnije, kad su Madžari primili kršćanstvo, postali su politički faktor sudbonosan za nesložnu Hrvatsku.

Kršnjavi.

ISPRAVE IZ DOBA HRVATSKE NARODNE DINASTIJE*)

Između svih Slavena samo su Hrvati došli u neposredan dodir s rimskom civilizacijom. Zemlje na istočnoj obali Jadranskog mora, u koje su dospjeli Hrvati potkraj VI. stoljeća, stajahu u doba rimskoga gospostva na vrlo visokom stepenu i civilazacije i blagostanja. Tome je doprinijela svoj dio na jednoj strani snažna rimska kolonizacija, a na drugoj strani dobra uprava. Suštinu rimske civilizacije tvore u hrvatsko doba tri elementa: ostaci stare rimske civilizacije, upliv Italije i utjecaj rimske crkve. Ovi se utjecaji odrazuju na svakom pravnom području, pa je sasvim prirodna stvar, da i hrvatske isprave, u prvom redu one iz doba narodne dinastije, dišu ovim duhom. Na početku VII. stoljeća udaren je temelj hrvatskoj državi, koja u svom zametku bijaše ograničena na jedan malen prostor na sjeveroistočnoj obali Jadranskoga mora, ali se vrlo brzo stala širiti po Dalmaciji, Istri i Panoniji. Pravni život, kojim je živjela Italija, odrazivao se i na području hrvatske države, ali ne svagdje u istoj mjeri. Najjači je odraz na obalama Jadranskog mora, a idući dalje prema Dunavu, prirodnoj granici negdašnje rimske vlasti, on postepeno slabi.

Poslije invazije Avara i Slavena podijelili su se dalmatinski gradovi u dvije skupine. Neki, kao Zadar i Trogir, pa gradovi na otocima, ostadoše pošteđeni od invazije novih naroda, a drugi, kao Salona, propadoše u toj invaziji, i morali su da opet ožive na nov život. Prirodna je stvar, da su se rimske tradicije mogle jače odraziti u starijim nego u novijim gradovima. U starijim gradovima mogao je da ostane stanovit broj rimskih činovnika, kojih je u kasnije doba bilo vrlo mnogo; oni su mogli da vrše svoj posao i dalje, kad je nestalo gradskih rimskih oblasti. Ali, osim koje uspomene na negdašnje tabularii i exceptores, nema o tome nikakove vijesti. Hrvatska isprava iz dobe narodne dinastije, — obzirom na ispravu ovo razdoblje počimlje okolo godine 839. a svršava okolo godine 1100. — nosi na sebi u prvom redu obilježja gradske isprave. Kako su gradovi bili središta romanskog elementa, tako su i njihove isprave sastavljene u rimskom duhu, a pravni poslovi, kojima su namijenjene, vrše se po načelima rimskog prava. Kako su Romani živjeli i ravnali se po rimskom pravu, tako su i Hrvati živjeli i ravnali se po svom narodnom pravu. Dodir romanskog elementa sa slavenskim ima za prirodnu posljedicu reciprocitetno djelovanje rimskog i slavenskog prava. Pod ovim utjecajem mijenja se i struktura isprave, dok ne dođe od toga, da u javnom životu izgubi mnogo od svog značenja.

Za čitavo vrijeme vladanja hrvatskih narodnih vladara, kao i poslije, isprava živi mirno dalje svojim životom. Njezin prirodan tok ne prekida ni epohalna godina 925., kad se knez Tomislav, došavši na vrhunac svoje moći, okrunio kraljevskom krunom (rex Chroatorum). Struktura joj se mijenja tek okolo polovice XII. stoljeća, kad je talijanski notariat zahvatio u Dalmaciji čvrst korijen i kad je sa sjevera došla isprava s pečatom.

Jedan te isti duh dominira i u javnim i u privatnim ispravama. Kao javne isprave vrijede isprave hrvatskih knezova i kraljeva. Javna vjerodostojnost kneževskih i kraljevskih isprava ne razlikuje se mnogo od vjerodostojnih drugih fizičkih ili juridičkih lica. Ali su javne isprave ovog doba, i sada i kasnije, često značile mnogo više od ostalih; hrvatska je kraljevska kancelarija bila često uzorom dokumentovanju onih pravnih posala, koji su se zbivali u njezinoj blizini.

Od kneževskih isprava poznate su samo dvije, jedna kneza Trpimira od 4. marta 852. i jedna kneza Mutimira od 28. septembra 892., ali se nijedna ni druga nije sačuvala u originalu, nego u vrlo kasnim prijepisima. Trpimirova isprava sačuvala nam je i prvi spomen hrvatskog imena, jer se

*) Pod ovim naslovom izašao je prvi svezak »Monumenta Diplomatica«, koje izdaje dr. Josip Nagy. Prenašamo odatle ovaj prikaz hrvatskih isprava iz doba narodne dinastije.

u njoj knez označuje izričito »dux Chroatorum«, pa onda spomen jedne isprave kneza Mislava okolo god. 835.—845. Kneževske isprave nose na sebi sva obilježja d i p l o m a IX. stoljeća. Potvrđujući ih kralj Dmitar Zvonimir (1076.—1089.) naziva hrvatske knezove kraljevima (iuxta donationem et confirmationem regum predecessorum meorum, uidelicet Trpimir et Mucimir). Njihove su isprave imale ne samo isto značenje, koje i kraljevske, nego svojom nutarnjom strukturom stoje na višem stepenu od samih kraljevskih.

Iz jedne isprave hrvatskoga i ugarskoga kralja Geze II. od god. 1158. dalo bi se, i ako ne s potpunom stalnošću, zaključiti, da je i knez Branimir (879.—892.) izdao jednu ispravu u korist splitske crkve, kojoj su namijenjene i spomenute dvije.

Serija kraljevskih isprava počimlje s ispravom Petra Krešimira (1058.—1074.), izdanom na početku god. 1060. u korist samostana sv. Ivana Evanđeliste u Rogovu blizu Biograda na moru. Ona je na jednoj strani prva javna isprava, koja se sačuvala u originalu, a na drugoj prvi dokaz, da među kraljevskim ispravama ima i takovih, koje je izradio sam primaoc, kad se sporazumio s kraljem o nekom pravnom djelu. Poslije oznake vremena i mjesta stoji: »Dragaslauo priore et Theodosio episcopo absolutionis et libertatis kartula facta est monasterio sancti Johannis euangeliste, nuper sito in eodem loco, presente Andrea abbate eiusque fratribus, ipso rge iubente hoc modo«. Darivanja kralja Petra Kresimira ovom samostanu potvrdili su kasnije kralj Dmitar Zvonimir oko god. 1076., mletački dužd Ordelafo Falieri god. 1166., i ugarsko-hrvatski kraljevi Stjepan IV. (III.) god. 1166. i Bela II. (III.) god. 1188.

U doba kralja Petra Kresimira, negdje oko god. 1069., pada prva organizacija hrvatske kraljevske kancelarije. Kraljevskim je kancelarom biskup Anastazije (Anastasius, chroatensis episcopus et aule regis cancelarius). Osim kraljevskih isprava sastavlja on i privatne, kad ga na to ovlasti kralj. Svojim ispravama obdario je kralj samostan sv. Tome u Biogradu na moru, samostan sv. Krševana u Zadru, samostan sv. Marije u Zadru, pa valjda i samostan sv. Petra na otoku Rabu. Isprave namijenjene zadarskim i splitskim samostanima svojim su oblikom mnogo savršenije od onih, koje su namijenjene biogradskim i rapskim. Ta se pojava može protumačiti uplivom gradskih privatnih isprava, koje su u to doba stajale na prilično visokom stepenu svog razvoja, na javne. Kad kod zadarskih i splitskih kancelarijske osobine mnogo jače izbijaju na javu nego kod biogradskih i rapskih, lako se može uzeti, da je među ovim zadnjima bilo više isprava, izrađenih po primaocu.

Kralj Dmitar Zvonimir (1076.—1089.), kad je 9. oktobra 1076. izabran u bazilici sv. Petra u Solinu od svećenstva i svjetovnih velikaša za hrvatskoga kralja, a od legata pape Grgura VII. opata Gebizona primio kraljevske znakove, obvezao se posebnom zavjernicom, da će vjerno stajati uz svetu stolicu i plaćati joj godišnji danak. Kako je tadanji splitski sabor u septembru 1076. zaključio, da negdašnji ban Petra Kresimira IV. bude uzdignut na hrvatsko prijestolje, a papa Grgur VII. želio, da se obnovi hrvatsko-dalmatinska država, razumljivo je da je ova isprava na jednoj strani izraz papinih želja a na drugoj zaključaka splitskog sabora. Ona se nalazi u L i b e r c e n s u u m s a n c t a e R o m a n a e E c c l e s i a e, koji je sastavio c a m e r a r i u s C e n c i u s c a n o n i c u s S. M a r i a e m a i o r i s. Na dan svoje krunidbe potvrdio je Dmitar Zvonimir spliskom nadbiskupu Lovri isprave knezova Trpimira i Mutimira. I ova potvrdna isprava nije djelo kraljevske kancelarije, nego sastavak primaoca, po svoj prilici nadbiskupa Lovre. To će isto vrijediti za spomenutu Zvonimirovu ispravu, kojom je potvrdio onu Petra Krešimira za samostan sv. Ivana.

Zvonimirovim kancelarom bijaše pop crkve sv. Dujma u Splitu Teodor (Theodorus presbiter et ecclesie sancti Domni et eiusdem regis cancellarius). On je već kao kapelan Petra Kresimira sastavljao njegove isprave, pa i neke privatne. Kancelar Teodor bio je god. 1078. s kraljem u Kninu i prisustvovao svečanom posvećenju tamošnje stolne crkve na čast blažene djevice Marije. Tada je Zvonimir u svom kraljevskom dvorcu (»in uilla regali«) izdao ispravu, kojom je ženskom samostanu sv. Benedikta u Splitu darovao zemljište Pusticu u Lazanima, a koju je naravski napisao kancelar Teodor. Ovu je ispravu potvrdio zadnji hrvatski kralj Stjepan II. (1089.—1097.) svojom ispravom, izdanom u Šibeniku (»apud castrum Sibinico«) 8. septembra, po svoj prilici godine 1089. Kako u obim ispravama ima pri kraju jedan dodatak, tako se lako može pomisliti, da pred nama nijesu isprave gotove za ekspediciju, nego tek prvi elaborat, koji se imao pretvoriti u definitivnu ispravu. To naročito vrijedi za Zvonimirovu ispravu. Zvonimirova definitivna isprava svakako nije bila izrađena, pa je Stjepanu II. predočen prvi elaborat, da na njegovoj bazi izda potvrdnu ispravu, a to je on i učinio. Samostan sv. Benedikta došao je preko ovih isprava u vlasništvo imanja Pustice, pa se to imanje moglo unijeti u razvod njegovih cjelokupnih imanja, koji je god. 1171. dala sastaviti u Splitu njegova opa-

tica Katarina, i u neki popis tih imanja, koji je sastavljen poslije godine 1119. Naprotiv je ostalo sporno pravo vlasništva na jedno drugo imanje, nazvano Lug Perčinov (Lugoperscina), za koje je samostan tvrdio, da ga je dobio opet Zvonimirovom ispravom (a rege Suinimiro per priulegii instrumentum). U korist samostana pale su o tome dvije odluke, prva god. 1188. a druga god. 1200.

Svojim drugim ispravama obdario je Dmitar Zvonimir splitsku crkvu i potvrđivao Krešimirove isprave, izdane u korist samostana sv. Marije u Zadru. Znamenite godine 1078. obdarila je njegova žena kraljica Jelena Lijepa samostan sv. Ivana kod Biograda na moru, a kancelar Teodor je sastavio ispravu hercega Stjepana, kojom očituje, da se zbog bolesti odrekao hrvatske krune i stupio u samostan sv. Stjepana »pod borom« (de pinis) kod Splita. Ova hercoška isprava stoji po svom značenju na istoj visini, na kojoj i kraljevske. Kralj Stjepan II. darovao je ispravom god. 1089. samostanu sv. Stjepana kraljevsko dobro Radinje (Raduna), koje se nalazilo kod Klisa, i vratio mu neki svoj dug od 100 zlatniša. Kao kancelar Stjepana II. spominje se neki Grgur. Zvonimir je osim kancelara imao i svog notara, koji mu je pisao isprave, kad nije imao kancelara.

Kancelarijsku instituciju nijesu hrvatski kraljevi preuzimali jedan od drugoga. Ona je po svoj prilici bila samo dio one oblasti, koja je rješavala sve javne, i svjetovne i crkvene, poslove. Njom su po svoj prilici upravljali oni isti ljudi, koji su u svim državnim poslovima imali glavnu riječ.

Spomenuto je, da se rad tabularija, kad je u dalmatinskim gradovima nestalo rimskih oblasti, ne da dalje pratiti. Ali ima dokaza, da nam zadarske privatne isprave pokazuju jedan stariji tip, nego isprave ostalih gradova, i da su one, barem djelomično, odrazom rimske isprave. Kad se u Zadru pisar isprave označuje kao »diaconus atque notarius« ili »sacerdos et notarius« može se odatle zaključiti, da je pravo sastavljanja isprava ovdje moglo da bude zajamčeno samo onim ljudima, koji na to bijahu pozvani. U drugim gradovima može ispravе da piše i sastavlja svako. I ovdje se kao pisari javljaju samo svećenici (episcopus, presbiter, monachus, diaconus, subdiaconus), i to s razloga, što su samo oni raspolagali stalnom količinom naobrazbe i vještine koja je trebala za taj posao. Izvan Zadra spominju se notari tek polovicom 12. stoljeća, kad se već izgrađivao notariat.

Isprave dalmatinskih gradova javljaju se u dvojakom obliku, kao p o s l o v n e i s p r a v e — c a r t a e i kao d o k a z n e — n o t i t i a e. Poslovna se isprava ograničuje na grad Zadar. Kompleciona formula p o s t t r a d i t a m c o m p l e u i, koja se javlja u zadarskim ispravama god. 918. i 1033. upućuje na mogućnost, da su naše isprave zadnji ostaci rimskog načina rješavanja pravnih posala, i da je dalmatinska poslovna isprava mogla krenuti od prilike onim smjerom, kojim i langobardska. Kad je formula izgubila svoje pravo značenje, onda je tradicionalni »compleui« zamijenjen novim »roboraui« ili se »compleui« javlja bez obligatnog »post traditam«.

Vezu zadarskih isprava sa rimskim ustanovama zamjenjuje u ispravama drugih gradova, kao Splita, prodiranje hrvatskih elemenata. Ovdje se javlja p r i s t a v (p r i s t a u u s ili p r i s t a l d u s), koji u darovnicima — darovnice tvore veliku većinu tadanjih isprava — ima da izvrši prenos prava vlasništva. S p r i s t a v o m se mijenja karakter isprave; ona ne vrši više pravno djelo, nego ga samo dokazuje. Prestaje dakle c a r t a i dolazi n o t i t i a, a ova se zadnja uvijek više širi na štetu prve. I c a r t a i n o t i t i a postepeno su gubile svoje značenje a dokazna je snaga prelazila na s v j e d o k e, kojih je s vremenom uvijek više na broju. Svjedočanstvo je svjedoka glavna stvar, a oblik isprave sporedna, pa je za valjanost pravnih dijela dosta, ako se pred svjedocima sastavi j e d n o s t a v a n a k t. Ovakovi jednostavni akti nijesu samo izričiti dokazi opadanja isprave, nego i prvi zameci prave hrvatske isprave. Kako se njihovo značenje vidi prije na području izvan gradova, a tek kasnije, kad je dodir slavenskog elementa s romanskim bio već vrlo jak, i u samim gradovima, tako su oni spojnicama gradskih i vangradskih isprava prije notariata.

Po formulama protokola i eshatokola stoje javne i privatne isprave jedne drugima vrlo blizu. Kneževske isprave imadu i n v o k a c i j u: »In nomine patris et filii et spiritus sancti«, koja vuče, svoje podrijetlo iz grčko-bizantinske isprave. Ona se javlja i u jednoj privatnoj god. 1076. Mnogo su češće invokacije: In nomine sancte et indiuidue trinitatis, In nomine domini nostri Jesu Christi, In Christi nomine i t. d. Osim verbalne invokacije javlja se i simbolična, i to kadšto sama a kadšto uz verbalnu. Najobičniji je njezin oblik znak jednostavnog krsta, ali u jednom slučaju dolazi i pravi h r i z m o n. ●

Poslije invokacije dolazi d a t u m. Datira se uvijek po kršćanskoj eri; spominje se dan, mjesec i godina, ali često i ispane po koji od ovih dijelova. Kršćansku eru prati redovito i n d i k c i j a, i to g r č k a. Dalje se spominju vladari, u čije je doba izdana isprava: vrlo često bizantinski carevi, a u privatnim ispravama još češće hrvatski kraljevi.

Spominju se i banovi, mjesni priori i biskupi, a kadikad i važni politički događaji. U jednoj ispravi god. 1091. spominje se vojni pohod ugarskog kralja Ladislava u Hrvatsku. Pojava, da zadarske isprave imadu redovitu oznaku mjeseca i dana, a da su te oznake u ispravama ostalih dalmatinskih gradova samo iznimke, stoji u vezi s jakom dispozitivnom snagom zadarskih isprava i s jakom dokaznom ostalih gradova. S oznakom vremena skopčana je često i oznaka mjesta, gdje je pala odluka o pravnom poslu i gdje se izdala isprava. Nema razloga, da se pomišlja, da je između akcije i dokumentacije moglo da prođe više vremena, pa se actum i datum u hrvatskim ispravama pretapaju u jedno. Kad u privatnim ispravama oznaka mjesta stoji na početku, onda se pri kraju javlja čudna rečenica actum hoc tempore, die loco et consule ut supra ili consulibus suprascriptis. Ovo dolazi samo u zadarskim i njima srodnim ispravama i bezuvjetno vuče svoju lozu iz rimskog izvora.

Intitulatio sastavljena je potpuno u duhu zapadnih isprava. Inscriptio je obično jednostavna s razloga, što su isprave ponajviše namijenjene juridičkim licima. Arenga i narratio mogu da stoje odjelito jedna od druge ili da se stapaju u jedno. Promulgatio redovito glasi: notifico omnibus ili testimonium facio ili notum sit omnibus tam praesentibus quam posteris. Sanctio, prijetnje duhovnim, crkvenim a kadšto i svjetovnim kaznama prekršiteljima stvorene odluke, redovita je pojava i u javnim i u privatnim ispravama. Ovdje su često javne isprave služile kao uzor privatnima. Bizantinske formule proklinjanja, koje su direktnim ili indirektnim putem došle u najstarije hrvatske isprave dolaze do svog potpunog izražaja u kasnijim srpskim i bosanskim. Idući od sjevera prema jugu bizantinski upliv postepeno raste. Corroboratio ističe kao momente, po kojima isprava dobiva svoju pravnu snagu, pečat i svjedoke. Pečat kralja Zvonimira opisan je, u jednom slučaju, ovako: ... cum sigillo plumbeo pendente cum cordula canapis, in cuius una facie est imago regis sedentis, in altera uero scriptum: SVINIMIR REX CHROATORUM (et Dalmatiarum) ... Zvonimirova bi se dakle kancelarija obzirom na pečat bila povela za papskom, pa kao i ova, rabila olovne pečate. Za potpise izdavaoca, svjedoka pravnog djela i njegove dokumentacije, može se reći, da je potpisivanje svedeno na najmanju mjeru. Ni znakovi krsta uz imena nijesu morala da budu vlastoručna. Mnogo je češće pisar spominjao imena svjedoka, nego što su ovi sami potpisivali. Kad je javna isprava proizašla iz kraljevske kancelarije, potpisuje je ili kraljevski kancelar ili njezin pisar.

U doba narodne dinastije javne i privatne isprave imadu vrlo mnogo sličnosti i dodirnih tačaka. Javne isprave djeluju na privatne, a privatne opet na javne. Njihov sadržaj, područje, na kome žive, i izvori, iz kojih su postale, upućuje jedne na druge.

Dr. Josip Nagy.

ZNAČENJE HRVATSKE GLAGOLSKE KNJIGE U NAŠOJ KULTURNOJ HISTORIJI

Prve vijesti što ih dobivamo o prosvjeti hrvatskoga naroda usko su vezane s pokrštenjem Hrvata. Prvi učitelji Isukrstove vjere bili su među Hrvatima košto i među braćom Slovencima latinski svećenici, koje su slali među Slovence i Hrvate biskupi iz Oglaja i Solnograda, pa je bilo već za Karla Velikoga dosta Slovenaca, a nešto i Hrvata pokrštenih. Ali sav hrvatski narod primi Isukrstovu vjeru istom nakon blagoslovena rada braće Ćirila i Metoda koncem 9. vijeka.

Poznato je, da se nakon smrti Metodove (885.) zaklonilo više njegovih učenika i u Hrvatsku. Ako nijesu već za života braće Ćirila i Metoda crkvene slavenske knjige prešle iz Moravske i Panonije u Hrvatsku, a ono su ih sada donijeli ovi Metodovi učenici Hrvatima. Tako su Hrvati dobili sa crkvenim slavenskim knjigama i pismo slavensko. To je pismo, kojim su se Hrvati služili skoro tisuću godina i koje je danas poznato pod imenom »glagolsko pismo«.

Prvi slavenski učitelji Isukrstove vjere uzgojili su jaki podmladak, koji se raširio po cijelom hrvatskom narodu. Slavensko bogoslužje postade već prvih godina 10. vijeka u Hrvata tako rašireno, da su stali protiv njega dizati latinski svećenici (biskupi) razne tužbe, objeđujući svoju braću, koji su vršili slavensko bogoslužje, s raskolništva, koje je pokrenuo malo prije carigradski patrijarha Fotije. Tako je došlo i do spljetskoga crkvenoga sabora g. 924., na koji je poslao papa Ivan X. svoje izaslanike jakinskoga biskupa Ivana i palestrinskoga (Praeneste) biskupa Lava, pri kojem je saboru bio i prvi hrvatski kralj Tomislav, ali koji se je sabor

vrlo nepovoljno svršio za svećenstvo, koje se je služilo slavenskim bogoslužjem.

Knjige, kojima su se služili ovi svećenici, bile su napisane jezikom braće Ćirila i Metoda, koji mi jezik danas zovemo starim bugarskim, a neki ga zovu starim slovenskim. Taj je jezik bio sadašnjem hrvatskomu jeziku mnogo bliži nego današnjemu poslije hiljadu godina. Stoga ga je ondašnji hrvatski narod mogao i razumjeti, a one glasove, kojih u svom jeziku nije poznavao hrvatski narod, zamjenjivali bi postepeno hrvatski svećenici, prepisujući knjige braće Ćirila i Metoda, hrvatskim glasovima. Još se je jedna promjena dogodila u Hrvata s tim knjigama. Kada se bio hrvatski narod odlučio za rimski obred, udesiše hrvatski svećenici ove knjige prema rimskomu obredu i prema načelima rimske crkve.

Nažalost nama se nijesu hrvatske crkvene knjige slavenske sačuvale starije od 14. vijeka. U tim najstarijim hrvatskim crkvenim slavenskim knjigama mi još uvijek nalazimo jezik braće Ćirila i Metoda, dotjerivan više ili manje prema izgovoru hrvatskomu. Stoga se i zovu takove knjige »starobugarske ili staroslovenske recenzije hrvatske« (palae obulgaricae sive palaeoslovenicae idiomate croatico). Ne smijemo misliti, da se je to mijenjanje originala prema hrvatskomu izgovoru dogodilo po nekom principu ili po nekoj metodi, već se je to mijenjanje provodilo slučajno, prema prepisivateljevim sposobnostima, premda se je nastojalo sačuvati originalni jezik kao neki sveti jezik. Većih promjena je doživio taj crkveni jezik kod Hrvata u 17. v., pošto se je više pravoslavnih doseljenika tečajem 16. i 17. vijeka doselilo u hrvatske zemlje, iz kojih je hrvatski narod pred Turcima pobjegao i potražio si novu domovinu (u Italiji u provinciji Molire oko 1500., u Burgenlandu oko 1530.—1550., u dolnjoj Austriji oko 1550. i u Moravskoj g. 1584.). S jedne strane, da se te doseljenike privede u krilo katoličke crkve putem unije, a s druge strane da se isprave prema propisima rimokatoličke crkve hrvatske slavenske crkvene knjige, preuzelo je taj posao u svoje ruke društvo za širenje rimokat. knjiga u Rimu (rimska propaganda). Povjeren je bio taj posao Hrvatu rodom iz Jaske franjevcu Rafaelu Levakoviću. Općeći on u Rimu sa nekim ruskim unijatima unio je on u hrvatske crkvene knjige mnogo rusizama, kojih se nijesu mogli otresti ni kasniji izdavači crkvenih hrvatskih knjiga kao Josip Pastrić Splićanin († 1708.), Matej Karaman († 1771.), Matej Sović († 1774.) ni fra A. Juranić.

U najnovije vrijeme stekli su si zasluga oko izdavanja hrvatskih crkvenih slavenskih knjiga Dragutin A. Parčić († 1901.) izdanjem rimskoga misala i Jozef Vajs, profesor u Pragu, koji su nastojali prirediti svoja izdanja prema najstarijim sačuvanim hrvatskim rukopisima.

Pored strogo crkvene knjige, koja je bila napisana u jeziku braće Ćirila i Metoda prema gore istaknutim promjenama, gojili su naši svećenici i umjetnu knjigu na narodnom hrvatskom jeziku, te udarali prvi temelj umjetnoj hrvatskoj literaturi.

Neprocjenive su zasluge hrvatskoga svećenstva osobito tako zvanih popova glagolaša za hrvatsku prosvjetu i za hrvatski narod. Proučavajući dugi niz godina gotovo sve sačuvane hrvatske spomenike glagolskim pismom napisane, uvjerio sam se, da su ti ljudi bili najveći rodoljubi, što ih je ikada hrvatski narod doživio. Živjeli su među narodom, živjeli jednako kao i narod, vjenčali se (do 17. v.) sa djevojkama iz naroda, udavali svoje kćeri za obične seljake, a svoje sinove ženili za obične seljakinje. Branili su svoj narod protiv tuđinske najezde, borili se zajedno sa narodom obično kao vođe protiv neprijatelja (Turčina) i bježali sa narodom pred Turčinom i tražili sebi i narodu novu domovinu. Kad je narod sve napustilo, nisu ih napustili njihovi popovi (glagolaši). Ali oni su i uzgajali gotovo tisuću godina hrvatski narod uvijek u narodnom hrvatskom duhu i u jakim vjerskim čuvstvima. Samo njima imade hrvatski narod zahvaliti, da je uz divljaštvo tursko, gdje mu je prijetio neprestano kolac i handžar, ostao uvijek miroljubivi i blagoćutni čovjek, a nije postao divlja zvijer, da nije podivljao. — To je i razlogom, da ni danas ne mogu razumjeti hrvatskoga naroda oni, koji su pod Turcima robovali. — Jest istina, da su skromni popovi glagolaši hrvatskomu narodu sačuvali u najtežim vremenima i jezik i narodnost. Da nije njih bilo, progutalo bi ih s jedne strane barbarstvo tursko, a s druge strane kultura talijanska. Danas kao sedamdesetgodišnji starac sjećam se, da sam u djetinstvu svome zatekao hrvatski narod još u onim jakim vjerskim čuvtsvima, u onoj blagoćutnoj krotkosti, kojoj sam našao toliko jakih dokaza u sačuvanim hrvatskim glagolskim rukopisima. Sa bolju u duši opazio sam, da su se tečajem moga života počeli javljati lažni prosvjetitelji našega naroda, koji su kušali srušiti ono, što je jedno tisućgodište uzgojilo u hrvatskom narodu, opazio sam, da su kušali pod raznim izlikama u narodu ugušiti ili bar oslabiti jaka vjerska čuvstva, a da mu u zamjenu nijesu pružili nikakve druge duševne hrane, kojom bi paralelizovali onaj manjak. Tako je seljačku dušu počela ispunjati praznina, u koju ulijeću lako kojekakovi pogubni otrovi.

A sada da ogledamo, kako su hrvatski popovi uzgajali hrvatski narod. Već zarana priređivali su

svećenici narodu hrvatskomu crkvene pjesme na narodnom jeziku, da uveličaju razne crkvene svetkovine i obrede. Gotovo sve znatnije crkvene pjesme, što su ih ispjevali na latinskom jeziku razni crkveni oci i sveci, preveli su oni na hrvatski jezik, pa su se te pjesme u hrvatskom narodu po crkvama pjevale gotovo tisuću godina pored starijih slavenskih, što su ih primili od učenika braće Ćirila i Metoda. Pored pjesama, što su ih popovi glagolaši preveli na hrvatski jezik iz latinske crkvene poezije za razne crkvene svetkovine i obrede, ispjevali su oni i silu pjesama većinom nabožnih, što su ih hrvatski narodni pjevači, većinom slijepci, uz gusle narodu pjevali. Ja sam prije četrdeset godina zabilježio nekoliko takovih narodnih pjesama na Sušaku, koje mi je kazivao jedan slijepac, te su neke štampane u I. knjizi Narodnih hrvatskih pjesama, što ih je Matica hrvatska izdala. Među tim pjesmama je najbolje poznata pjesma o bogatom Gavanu. Međutim ne smijemo misliti, da su naši popovi glagolaši obrađivali samo nabožnu poeziju. Pjesma o »zloj ženi« u »Cvetu mudrosti vsake« dokazuje, da su oni obrađivali u svojim pjesmama katkada i svjetovne predmete.

Nažalost najstariju sačuvanu hrvatsku pjesmu nalazimo istom u jednom rukopisu iz 14. vijeka.

Da narod prosvjećuju i prigodom crkvenih praznika pozabave, priredili su mu zgodno štivo u prozi. To su bile priče (većinom apokrifne) iz svetoga pisma i legende, koje su narodu čitali ili u crkvi ili u svojim domovima prigodom kršćanskoga nauka. Pored priča i legenda zabavljali su narod, čitajući mu razna čudesa, koja su se dogodila po svijetu. Povodeći se za njemačkim dominikancem Herolтom, zaslađivali su svoje propovijedi raznim prilikama (parabolama) i ilustrovali tako nauk, koji su propovijedali. Neke od tih priča, parabola i čudesa postale su prave narodne pripovijetke, kako sam to već u raznim zgodama pokazao.

Najviše su narod privlačili svojim prikazivanjima. Ta su priređivali ili u crkvi ili pred crkvom. Već u rukopisima iz 15. vijeka nalazimo nekoliko sačuvanih ovakovih prikazivanja. Najstarije bit će prikazivanje »Plač gospin«, koje se sačuvalo danas u raznim dalmatinskim, bosanskim i slavonskim crkvama u različitim oblicima.

Za podmladak svećenički priređivali su razne priručne knjige. Već u rukopisima 14. vijeka našao sam priručnu knjižicu o moralnoj filozofiji »Cvêt mudrosti vsake«, a u rukopisu 15. vijeka prijevod poznate sredovječne latinske knjige »Distiha moralia Catonis«. Za opću naobrazbu imao je poslužiti »Lucidarij hrvatski«, koji se sačuvao već u rukopisu iz 15. vijeka. Strogo stručne teološke knjige iz 15. vijeka jesu: »Antonin hrvatski« ili upute u sv. ispovijed, »Dialogi pape Grgura Velikoga«, — »Kvadriga« popa Šimuna Grella iz Roča u Istri, a g. 1507. izašao je štampom u Senju »Naručnik plebanušev« (= Manipulum curatorum). Sva su ova djela preradbe sličnih latinskih djela, samo »Cvet mudrosti vsake« preradba je talijanskoga djela »Fiore di virtu«.

Kako je jako procvala hrvatska glagolska knjiga već u 14. i 15. vijeku, najboljim nam je dokazom, što se je osjetila potreba, da se osnuje u prvom kulturnom središtu hrvatskoga naroda u Senju prva hrvatska glagolska tiskara g. 1494., iz koje tiskare sačuvalo nam se nekoliko dragocjenih štampanih knjiga.

Na koncu dodati mi je, da su popovi glagolaši gotovo u svakom mjestu osnovali bratovštine, u kojima su materijalno pomagali svoju braću, budili u narodu društvenost i međusobnu ljubav i snošljivost, a uz to narod moralno uzgajali.

Popovi glagolaši pisali su kao javni notari isprva narodu i sve privatno pravne spise, koji su se odnosili na njegovu privatnu imovinu.

Eto tako su utrli put naši popovi glagolaši prosvjeti u narod hrvatski i udarili čvrsti temelj kasnijoj hrvatskoj knjizi, te im pripada u hrvatskoj povijesti ne samo odlično već upravo prvo mjesto.

R. Strohal.

MOLITVA MAME

Kroz prozore se u sobu nečujno s večernjim zvonom
Uvukao mrak, pomiješan cijukom čiopa
Vikom djece i žena. — U kutu ispod stare slike
Gospe od Žalosti sjedi mame a na skutu
Njezin žutko drijema. Drhće svijetlo Gospinog lumina.
Zdravo Marijo!
Po sobi se za čas razlila molitva mame,
Čujem; sreću i zdravlje ona moli za me.

Poslije kada glava sijeda klone i san
Počne sklapati umorne vjeđe,
Molitva postaje sve tiša i tiša
Kao svjetlo žiška ispred Madone.
I razgalila je dušu
Tišina u toj sobi gdje nikoga nema
Do li Gospe, žiška i mene
I molitve dobre, sijede mi mâme.

Vinko Vilić.

SV. KSAVER KRAJ ZAGREBA

»Za spas slavnoga kraljevstva hrvatskoga«, riječi Mirka grofa Erdödy-a ml. u temeljnom kamenu, postavljenom g. 1748.

Kotlina ksaverska s tihim svojim prirodnim ljepotama, starinskom bijelom crkvom i dvanaest kapelica odvajkada je za Zagrepčane bila mila i tajnovita priča iz prošlosti čestitoga staroga Zagreba, kad su još plemići i purgari iskrenim ufanjem u ispunjenje svojih želja i nada amo hodočastili. A što je iza odlaska Isusovaca, te iza prestanka tamošnjih crkvenih funkcija čitava dolina sve to više utihnula, oko crkve se sve zapustilo i umrtvilo, a kameniti stupovi sa svecima i klimave asimetrične kapelice sve više se zarasli tananim žilavim korjenjem i prozirnom šuštavom mahovinom, ovo se mjesto sve to više primicalo čarima starog napuštenog dvorca, u kojem je nekoć bilo mnogo sjaja i veselja, mnogo svečanih povorka, glazbe i pjevanja, radosti i suza.

A sada, kad su se našle pijetetne ženske duše, da uskrise historiju toga mjesta i da po mogućnosti uspostave vjernu sliku slavnog tog prošteništva, otvaramo u arkivima požutjele i zaprašene debele knjižurine, da vidimo, što kronika o Ksaveru piše. Bilo je tamo početkom 17. vijeka, kad su Zagrepčani poslali u Beč posebnog svog poklisara, neka požuri dolazak Isusovaca, da u hrvatskoj prijestolnici osnuju gimnaziju (prvu u Hrvatskoj osnovali su Paulini u Lepoglavi). Zagreb je bio željan napretka i prosvjete, pa je na svoj trošak blizu Katarinske crkve podigao gimnaziju sa šest razreda, a obvezao se, da će učitelje Isusovce ukonačiti (najprije u kući grad. suca pl. Vlahovića, a onda kod Petra Kušljana na Markovom trgu), hraniti i oblačiti, da će im dati oltariju (dohodak) sv. Fabijana i Sebastijana, pa i unosnu prebendu Fraterščicu. God. 1607. zaključio je varoški magistrat, da će ovom svetom redu, doklegod bude potreba, davati godišnjih 40 for. u novcu, 50 vedara vina, 20 vagana ječma, 12 vagana zobi i 10 vagana prosa. Tim potporama pridružili se naskoro i imućni građani i hrvatski staleži, pa je sâm ban Ivan grof Drašković podijelio Isusovcima 500 zlatnih škuda, nekoliko velikih bačava vina i sukna za svu nadošlu braću. Iste godine bilo je već i svečano otvorenje prve zagrebačke gimnazije, u koju se upisalo 300 đaka, a njihove se porodice natjecale, kako će učitelje što obilatije pomagati živežem i vinom.

U to je Ivan grof Thanhausen, stupivši u red Isusovaca, njima zapisao sav svoj gibivi i negibivi imutak, a zajedno s prvim rektorom zagreb. gimnazije kupio od zagreb. liječnika dr. Rosenberga, koji je nekoć bio član Isusovaca velik vinograd u kotlini sv. Emerika (Mirka) na putu između Zagreba i Šestina. Ispod tog vinograda, koji se uspinjao sve do blizu Jurjevskog groblja, bio je u ravnici hladovit kestenik s mlinom na desnoj obali potoka Medvešćaka, koji je bio vlasništvo Eve rodj. Istuanfii de Kisazzonfalva, udovice iza hrv. bana Ivana Draškovića. Grofica je bila vrlo zabrinuta za svoje pokojnike na drugom svijetu, koji su, usprkos čestih opomena u crkvenim propovijedima, živjeli u sjaju, moći, veselju i raskoši, koristeći se svim plemićkim sloboštinama. Da njihove grješne duše otkupi, umolila je Isusovce, neka njeno prostrano zemljište smatraju svojim vlasništvom sve dotle, dok se ne bi jednom iz Hrvatske iselili, u kojem bi slučaju opet pripalo nasljednicima iz Draškovićeve loze. Ujedno je svetim ocima stavila na dušu, neka se kod svake jutarnje molitve sjete njenih grješnih pokojnika. Time se isusovački posjed znatno proširio, pa se u svojoj cjelini nazvao »Fabijanskom lozom«.

U toj tihoj kotlini smaragdnog zelenila, u tim rodnim vinogradima i tamnim šumama uz žubor hitrog Medvešćaka, naišli bi Isusovci na mir i nužni odmor. Kako je ondje bila samo jedna drvena trošna klijet to je rektor o. Gjuro Forso g. 1618. na humku nad cestom podignuo jednokatnicu (sadanje Mallinovo), sa sedam ćelija za braću, dok je u prizemlju bila prostrana boltana »palača« s biljarom, uz nju kuhinja i spremnica za živež, stan za vincelira i njegovu ženu, pralju, a niže još i velik podrum. Svoj prijatni novi ljetnikovac nazvali su Isusovci »sv Ksaver«, u čast sv. Franje Ksaverskog, koji je u Hrvatskoj bio vrlo popularan, pripisujući mu veliku moć nad ljudskim zdravljem i liječenjem od najtežih bolesti u ljudi i stoke. A među sobom nazvali svoje oporavilište »locus recreacionis aestivae«.

Ondje je od starine stajala trošna kapelica sv. Emerika ili Mirka, nazvana ovako na spomen kaptolske župne crkve, koja je do g. 1510. stajala pred stolnom crkvom, na kojem je mjestu Tomo Bakač-Erdödy g. 1517. podignuo »Bakačevu kulu«. Njegovi nasljednici, naročito grofovi Nikola i Mirko Erdödy, podigli su tamo novu kapelicu, sv. Ksavera (g. 1658.), a bila je narodu vrlo pristupačna, jer je stajala kraj šestinske ceste ispod

portala sadašnjeg križnog puta. U njoj bi postavljena slika sv. Franje Ksav., djelo velike umjetničke vrijednosti, kojeg je s vremenom nestalo, ali se sačuvala litografirana reprodukcija.

Ta nova lijepa kapelica ubrzo je omilila Zagrepčanima, pa bi purgari i građanstvo nedjeljom i svecima rado onamo otšetali, ondje se ispovijedali i pričešćivali, okitili oltar darovima u zlatu i dragulјima, a onda olakoćene duše i vedre ćudi, što im je vazda bilo prirođeno, odmarali se u tamošnjim šumama, kraj mlinova, gdje bi pekli na ražnju svoj ručak i obilato ga zalili šestinskim vinom. Neki bi pak neizlječivi bolesnici po čitav dan ostali pred čudotvornom slikom, čineći zavjete uz velike žrtve, pa su s vremenom bajoslovne pričice i legende o čuvenoj moći sv. Ksavera doprle tako daleko, da je narod s bliza i iz daleka ovamo hodočastio. To bi bilo naročito pete nedjelje po Uskrsu (još i danas). Tamo bi određen jedan Isusovac, koji bi u posebnu knjigu tokom ove godine bilježio svaki čudotvorni slučaj ozdravljenja. Te bi se zgode štampale na pozive za priređivanje hodočašća i razašiljale po svim županijama Hrvatske i Slavonije.

Najsjajnija zavjetna procesija k sv. Ksaveru bila je g. 1744. oko blagadana sv. Magdalene, kadno je oko Kostajnice i Siska harala kuga, a tamo ugrabila vrlo popularnog prefekta, kanonika Stanka Pepelka. Odanle se pošast širila prema Zagrebu. Tu je procesiju vodio sam zagrebački biskup s visokim klerom u skupocjenim crkvenim odorama iz biskupijske riznice, a grof Nikola Erdödy sinovac slavnog hrv. bana, po tradiciji jedan od najpožrtvovnijih crkvenih odanika svoje loze, doveo amo plemstvo, kojemu se pridružio i varoški magistrat. Uz gruvanje prangija, sviranje varoške bande, te uz pobožne korale sa pratnjom krilnih rogova, primicala se procesija prema kapelici i vrućom molitvom očekivala svoj spas. Na sreću bilo je vrijeme neobično hladno i kišovito, pa nije pogodovalo širenju pošasti.

Kad je biskup bio očitao pontifikalnu misu, priredio bi grof Nikola Erdödy u ljetnikovcu sjajnu gozbu za odličnike, a siromasi bi našli obilan ručak za sedam dugačkih stolova, gdje su ih dvorili grofovi inoši. Nikolin brat, grof Mirko Erdödy, koji se nedavno bio riješio mnogogodišnje bolesti, darovao je tom prilikom za oltar kapelice umjetničku sliku, sv. Ksavera, a pred njim na koljenima grof Erdödy sa starinskim plemićkim grbom. Među obilatim skupocjenim darovima, koji je na taj dan narod ondje žrtvovao, bio je naročito lijep kalež od velike vrijednosti, što ga je donijela Helena pl. Patačić, udova iza zagreb. podžupana, Ivana pl. Rubčića. Primičući se kraju ovog udobnog života, pobojala se ona za blaženstvo svoje duše, pa je zato mnogo trošila na produljenje kapelice i potpomagala, da se ondje postave dva pokrajna žrtvenika.

Ta je čuvena kapelica bila još uvijek premalena za sjajna bogoslužja, pa je trebalo graditi veliku crkvu. Opet se našlo mnogo prijatelja Isusovaca, jer su ovi u Zagrebu uživali veliko poštovanje, a imali znatan utjecaj na društveni i prosvjetni razvitak grada. Zagrebački je biskup Branjug u tu svrhu ostavio oporučno 500 ranjskih forinti, a pomagali su i bosanski biskup Thauszi, prepošt barun Sinnesperg, kanonici i prebendori, a među ženama najvećim darom priskočila u pomoć udovica iza savjetnika Magdića. Dana 28. maja g. 1748. polagao je za crkvu temeljni kamen. Veličanstvena procesija krenula je iz prvostolne crkve do ksaverske kapelice. Čitavim putem pratila ju jaka pljuštavica. Kad se potištenom narodu odjednom nad kapelicom ukazao tračak sunca, koji se širio i rastao, te protjerao oblake, vjernici se tako oduševili, da su stali glasno uzdisati, klicati i pjevati. Od kapelice uspinjala se povorka kroz grabik do humka, na kojem je drvenim krstom bilo označeno mjesto, gdje će se graditi crkva. Dok su trublje trubile, bubnjevi udararali, a sitna srebrna zvonca ministranata zvečila, prepošt je Sinnesperg polagao temeljni kamen, u njega položio svete moći, bakrenu ploču s tekstom posvete i historički spis na pergamentu uz potpis Mirka grofa Erdödya, mladjeg, koji je zapravo bio osnovatelj i darovatelj te crkve.

Crkva se u čistom baroknom stilu onog vremena gradila kroz četiri godine sve do 1752. pod stručnjačkim nadzorom Isusovca o. Matije Jusića. Dok su iz kapelice amo prenešena dva pokrajna žrtvenika, prenatovarena zlatnim i mramornim akrasima i figurama, to se glavni oltar gradio posve nov, a na njem se rezerviralo mjesto za čudotvornu sliku. Onogodišnje proštenje (7. maja) pripravljalo se osobito sjajno, jer je time bila povezana i svečanost blagoslovljenja i otvorenja nove crkve, koja se širokim svojim pročeljem gizdavo uzdizala nad čistinom uzvisine.

Po ideji o. Jusića čitavi se uspon do crkve izgradio onako, da profane duše grešnika putem pomalo ostavljaju zemske misli, pa da se u nabožnom raspoloženju primiču svetootajstvu spasa. — Zato je dolje iza kapelice sagradjen kameniti slavoluk s uklesanim napisom »Ecce sponsus venit,

exite obviam ei«, a s obih strana kipovi anđela, a uz svakog po jedno nevino djetešce. Iza ulaza kroz taj portal u grabrov luk, sa svake strane bi postavljen širok podnožak kao klecalo, nad njim okrugli visok stup, koji bi nosio kipove, s lijeva sv. Franju Ksaverskog, a s desna sv. Ivana Nepomuka. To su bili darovi zagreb. kanonika, koji je svoje ime krio, a tu žrtvu pridonio iz zahvalnosti radi izliječene podagre. Zatim je slijedilo dvanaest kapelica križnog puta, malene priproste kućice s uzdubinom i slikarijom na žbuki, a pred svakom smješteno drveno klecalo. Tlo se pomalo uzdizalo do kalvarijskog brijega, gdje bi postavljena tri drvena križa sa Spasiteljem i oba razbojnika, a ispod Kalvarije bi uzidan sveti grob s kamenitim likom Isusovim. Puteljci uzbrdo vodili su do čistine i sve do ulaza u crkvu. A dok bi se vjernici, po zapovijedi Isusovaca, teški grešnici po krupnom kamenju na koljenima, dovinuli uzvisine i dok bi im se kroz gusto zeleno grabrovo granje zabljeskao veličanstveni bijeli portal nove crkve, zaista bi se ostavili svih grešnih misli, i hlepili jedino za čišćenjem duše.

Na dan 7. maja 1752. nagrnulo je amo preko 6000 duša, ne računajući kler i plemiće. Premda je nedoglednu povorku i ovaj put pratila kiša, to ne bi nitko uzmaknuo. Prvi u povorci bijahu cehovi, članovi bratovštine sv. Izidora, za njima muško građanstvo, muške škole (ženskih nije još bilo), i sva sila svećenstva, isusovci, kapucini, dominikanci, franjevci i svjetovni kler. Pobožni njihov pjev pratila je varoška grička muzika. Na iskićenim nosilima počivala je čudotvorna slika sv. Franje Ksaverskoga, koja bi tom prilikom prenesena iz kapelice. Ta slika bi na taj dan od vjernika gotovo obasuta zlatninom, draguljima i biserima, a na svojim su ramenima podržavali nosila najodličniji isusovci: rektor o. Stjepan Pepeu, dubokoumni filozof, o. Nikola Lovrenčić, prof. filozofije i teologije, o. prof. Ivan Galiuff i vrlo učeni o Andrija Jambrešić, pisac filoloških studija, koji se mnogo trudio oko razvoja hrvatskog književnog jezika.

Iza nasila stupao pod infulom kanonik i kasniji generalni vikar prvostolne crkve Adam Čegetek, s veličanstvenom asistencijom u najdragocjenijim crkvenim odorama, što su ih hrvatske plemkinje i bogatašice kroz stoljeća izradile zlatom, biserjem i draguljima u mučnim vezovima, čija je tehnika danas nepoznata. Za infulom stupali domaće plemstvo i uvažene ličnosti. Tek na kraju pješaka bilo je mjesto ženama, počevši od plemkinja i vlastelinka do gradjanka i seljakinja. Uvažujući staleže, kojima pripadaju, vješto bi se one poredale, od viših do nižih, ljubomorno čuvajući granice i svoja prava.

A onda su slijedila vozila: paradne kočije aristokracije, četveroprezi, vozeći zgrbljenu starost ili bolest sa svim naslijeđenim gresima u krvi i mozgu, onda građanske kočije s patnicima neizlječivih bolesti, a napokon seljačke taljige sa slijepima, sakatima, padavičarima i nakazama čovječanstva, čija su naricanja i plač češće prekidali pjev vjernika. Svi su ti nesretnici izmilili na danje svijetlo, vjerujući fanatički u čudesa sv. Franje Ksaverskoga.

Ispod Kalvarije zastala je povorka u dva reda, da propusti nosiljku sa sv. slikom, koja je, prolazeći kroz cvjetnati slavoluk, prva ušla u crkvu. Kiša je jenjala, pa se putnicima ukazala predivna zelena perspektiva, počevši od visoke bijele fasade, pa spustajući se kroz svod mladog drveća sa sakrivenim priprostim kapelicama, otvarajući izgled na Zagreb i savsku dolinu. Brojni plemićki dupliri u rukama vjernika i gusti dim tamjana zavili sav taj put mirisavim oblacima, i opajali grešnike nebeskom mistikom. U žive suze i skrušene glasne molitve umiješali se zvukovi kliktavog aleluja, koji su iz crkve amo dopirali. To je bio vrhunac vjerskog zanosa, kakovog ksaverska dolina nije nikad više doživjela.

Kroz nekih dvadeset godina bio je Ksaver otmjeno hodočašće Hrvata, na koje se mnogo trošilo.

G. 1758. podignuli ispred crkve široke kamenite stube, okitili nutrinju bogatim srebrenim svječnjacima, okvirima za svete moći i molitve, skupocjenim lusterom i vrlo vrijednim velikim kandilom pred glavnim žrtvenikom, a gospođe izvezle prekrasna misna odijela, ne štedeći ni zlata ni svile.

Mensa na glavnom žrtveniku, složena od sadre, koju su vrijeme i vlaga razmrvili, bi zamijenjena mramornom, a slika sv. Ksavera dobila nov težak srebren okvir.

Onda je to hodočašće počelo pomalo da propada. Car Josip II. poveo se za primjerom romanskih vladara, isusovce god. 1773. iz svojih pokrajina odagnao, te njihov red ukinuo. Posljednjih godina dočekali su prigodom proljetnog proštenja mjesto 3000 hodočasnika kao nekoć, tek kojih 30, pa je bila samo jedna velika misa i ispovijedanja, a onda bi redovnici umjesto sjajne gozbe u svom ljetnikovcu, bez gostiju pošli u grad i tamo blagovali kao na obične dane. Iza njihova odlaska dodijeljena bi ksaverska crkva k sv. Marku na Griču kao filijalka,

a skupocjeni predmeti bi otpremljeni što k sv. Katarini, a što u državnu pjeneznicu. Vlaga, nevrijeme i surove ruke pomalo su uništavali zgrade i kipove, napisi se odrunili i postali nečitljivi, grabik podivljao i dugačkim šibama po vjetru lomio krovića i krstiće s kapelica, kamenitim anđelima iza portala otpala krila, a sveci se sa svojih stupova srušili.

No nikakove nepogode vremena ni ljudski nemar ne mogoše da unište do kraja tog historičkog mjesta, ni raskošne ljepote prirode u ksaverskoj dolini. Ona se vječito preporađala i ponavljala. Jednog se dana god. 1840. prema Šestinama odšetao novi zagrebački biskup i kasniji prvi zagreb. kardinal, dr. Juraj Haulik, rodom Slovak. Ugledavši ljepote ksaverske, mahom odluči, da zapuštenu crkvu popravi. Velikom je ljubavlju sam nadzirao, da se temelji kapelice solidno podziđu, da se u njih postave nove slike križnog puta u limu, ispred njih da se postave rešetke od hrastovine i nova klecala. Istrunule krstove Kalvarije izmijenio je kamenitima, a Spasitelju podao nov lijep lik. Trebalo je, da popravi i nutrinju crkve, krov, koji je propuštao vlagu i kišu, i kvario vrijedne starinske klupe s bogatom ornamentikom u drvu. No grad Zagreb je od toga darežljivog crkvenog dostojanstvenika tražio toliko, a on u kulturne svrhe darovao tako obilato, da nije bilo sredstava za Ksaver. Po njegovoj želji gradski je magistrat naredio sv. Marku, da se u korizmi opet obdržavaju pobožnosti križnog puta, ali se naskoro i to napustilo.

Veliki je ljubitelj narodnih starina, župnik dr. Stjepan Boroša, god. 1896. uspio time, da je gradski magistrat u Ksaveru poduzeo opet neke popravke, ali tek na oko. Zatim opet sve utihnulo. Vraćalo se k rasulu. A bujna priroda, milostiva majka, zelenim plaštem i divljim cvijećem prekrila ta mjesta, i stvorila te tihe ljepote, koje Zagrepčane toliko zadivljuju...

Ovo mnogodišnje mrtvilo, koje bi prekidala redovita godišnja proštenja, po jedno u proljeću i jeseni, kano da je bilo samo prividno mirovanje, pribiranje snage i prava za slavno uskrsnuće Ksavera. Tomu je mjestu bilo suđeno, da kao nekoć, dok je dolaskom isusovaca osnovana prva zagrebačka gimnazija, iznova bude poticajem i domom za jednu narodnu tekovinu. Bio pozvan, da poda utočište progonjenim hrvatskim redovnicima, koji su se sklonuli amo, da ovdje pohrane najstarije naše historičko blago, našu glagoljicu, staroslavensko pismo sv. braće Ćirila i Metoda, čiji su ti redovnici bili čuvari kroz mnogo vjekova, a koja bi bez njih odavna bila zamijenila u prašnim arkivima.

Misija tih fratara-glagoljaša započela je u dubokoj našoj prošlosti usred barbarstva u Herceg-Bosni. Usprkos najnepovoljnijim životnim prilikama oni se tamo utvrdili kao orlovi na visokom kršu, postali misionari kršćanstva i slavenske kulture, pribirali materijal za hrvatsku povijest, tragali za našim starinskim književnim blagom, prepisivali ga na trajnom pergamentu, sačuvali od zaboravi i naše stare narodne priče, bajke, epe, pjesme i napjeve. Svoje književno djelovanje i buđenje narodnog duha, prenijeli su i u slavonske krajeve, kad se ovi oslobodili turskog gospodstva. Svuda po svim krajevima bili su fratri-glagoljaši branitelji jezika, širitelji i pisci prosvjete. Jedan odvjetak tih glagoljaša od reda sv. Franje Asiškoga, bili su glagoljaši-trećoreci, koji su u XV. vijeku pred turskim zulumom prebjegli iz Bosne preko golemih planina u Dalmaciju. Među njima bio je kasniji njihov duševni vođa, fra Matej Bošnjak, s nazivom »de litera slava«. Ovi se god. 1439. nastaniše na školjiću Galevcu, osnovali tamo i u samom Zadru svoje samostane, a naskoro svoju djelatnost proširili na čitavo Primorje dalmatinsko, istarsko i kvarnersko, o t v o r i l i p r i v a t n u svoju hrvatsku gimnaziju, a n a K r k u v i š u š k o l u s n o v i c i j a t o m.

Ti glagoljaši-trećoreci, iako se nisu bavili dubokom znanošću i filozofijom, kaošto braća im franjevci asiški, to su po Dalmaciji moćan štit protiv talijanštine, u svojim školama i crkvama imali vazda na umu nacionalnu svoju zadaću, a kroz rođeni jezik Hrvata tim više i tim lakše učvrstili kršćansku vjeru i ljubav za slavensku knjigu. Ovdje su oni marno prepisivali slovenska djela, koja su se od starine gotovo već i raspadala, pa je među ostalim sačuvana glasovita zbirka glagoljaških starina, zaslugom o. Karla Radića. U to je papa Sikstus IV., radujući se procvjetanju katolicizma po čitavom slavenskom Primorju, priznao im samostalnu glagoljašku provinciju, s bogoslužjem u staroslavenskom jeziku, koji bi time proglašen obligatornim, a ti narodni učitelji bi nazvani »Fratres Illyrici«. U najnovije doba služe se oni novim misalom, koji ima naslov »Rimski misal slavenskim jezikom presv. oca pape Urbana VIII., priredio Cerbus Parčić, kanonik sv. Jeronima u Rimu (bivši glagoljaš-trećoredac), štampano u Rimu g. 1893. u tipografiji Polyglota«. U tom je misalu štampan tekst s lijeva latinicom, a s desna ćirilicom, u svrhu da svaki

mladi misnik, koji još nije potpunoma vješt glagoljštini, može da čita i latinski prevod. Od onog doba konačno su prestali napadaji i objede, da bi glagoljaši bili politički buntovnici ili protivnici rimokatoličke stolice.

U isto vrijeme, kad se Hrvati iz Banovine dosjetiše, da se primiče 1000-godišnjica hrvatskoga kraljevstva i prvog narodnog kralja Tomislava — s kojom ustanovom nekoć u svijetu im bješe priznata samostalna država — naši su najustrajniji narodni borci, fratri-glagoljaši-trećoreci, morali da uzmiču pred tuđom silom na rođenu tlu, jednako kao njihovi predšastnici prije četiri vijeka iz rođene Bosne. Uslijed nasilja talijanskih fašista izgubiše god. 1921. svoj velelijepi samostan u Velikom Lošinju, a g. 1923. protjeraše ih iz Zadra. Tad im se tužne oči i srca upraviše prema Zagrebu, prema majčici svega Hrvatstva, za koje se oni odvajkada žrtvuju. Zagreb neka hrvatskim sinovima, koji su kroz vjekove barbarstva na brižnim svojim rukama vjerno nosili starinsko naše blago, poda zaklonište. U Zagrebu, gradu tradicionalnog gostoprimstva i darežljivosti, odjeknuo je očajni klik progonjenih fratara-glagoljaša, pa su smjesta nastali razni projekti, kuda bi ih smjestili.

Prvi projekt bijaše od župe sv. Marka, da se na župnom zemljištu u Trnju kraj Save podigne crkvica sa samostanom. No ogromni troškovi i nepodesno tlo, izvrženo prečesto poplavama Save, osujetili su tu namisao. Tada našim Zagrepčankama od društva »Hrv. Žena«, koje su za jubilarnu godinu i naumljene priredbe poprimile naslov »Tomislavke«, zape oko o najljepši i najzapušteniji naš kraj van grada, o Ksaversku dolinu sa starom crkvom. Hrvati neka tamo obnove svoju Kalvariju sa svim postajama njihova mučeništva. Kaošto je nekoć zagrebački Kaptol Ksaver predao Isusovcima, tako je sada župa sv. Marka poklonila to staro proštenište glagoljašima i ujedno riješila crkvu od filijalne ovisnosti. »Tomislavke« su pak velikim narodnim žrtvama, u kojima su sudjelovali i američki Hrvati pobudom župnika Krmpotića u Cansasu, podigle i popravile zgrade, putove, Kalvariju i križni put. To bijaše za predsjednice Zore pl. Trnski i potpredsjednice Marije Kumičić. Pregradnjama upravljao je arhitekt Lubinsky prema ranijim osnovama arh. prof. Ćirila Ivekovića.

A tad je nadošao historički dan, nedjelja 13. rujna 1925., kad su naši bjegunci-glagoljaši oficijelno preuzeli Ksaver, gdje oni od utrška dalmatinskog svog zemljišta kraj crkve podižu čedan svoj dom, pa će se ovdje, kao nekoć Isusovci, baviti bogoslužjem, poučavanjem naroda, ali i čuvanjem naše mile tradicije i narodne mise. Ponovilo se na taj svečani dan slučajno isto, što se prije 200 godina ovdje dešavalo: U rano jutro krenula je iz Zagreba dugačka povorka, s muškim i ženskim, građanskim i seljačkim društvima, s glazbom i barjacima, jedino je manjkalo naše bogato plemstvo, koje je staru crkvu podiglo i zlatom i draguljima je ukrasilo. Sadašnja čedna obnova, skroz umjetnička prema čistom baroknom stilu, namakla se tek velikim i teškim žrtvama, znojem i žuljevima naroda.

Povorka vjernika i rodoljuba opet je — kao nekoć — prolazila kroz dva zelena slavoluka, kroz obnovljeni kameniti portal u zeleni gaj, mimo dvanaest kapelica križnog puta, koje se u ovom ukusnom ruhu smješkale vedro i zadovoljno, mimo sveti grob, pa uz široke stube s balustradama, s desna i s lijeva do zaravanka Kalvarije, gdje je — kao nekoć — pod zelenom kupulom starog drveća postavljen velik žrtvenik. Ovdje je u prisutnosti zagrebačkog nadbiskupa dra Ante Bauera, i biskupa beogradskoga Rafaela Rodića (bivšeg provincijala zagrebačkih franjevaca) čitana — kao nekoć — pontifikalna misa, koju je taj put odslužio senjski biskup glagoljaš, dr. Marušić, a njemu asistiralo kaptolsko i glagoljaško svećenstvo.

Dok je uspon do obnovljene crkve i zelenu livadu zauzimao silan narod, praunuci onih Hrvata, koji su nekoć pribivali prvom posvećenju crkve, to je ovdje kao branič u vječnom zelenilu ostao stari grabrov gaj, čije drveće, noseći na sebi višestoljetne žuljeve i kvrge, sa spuštenim granama duboko se klanjalo novoj slavi i novom pokoljenju. Tad je zabrujilo novo zvono »Tomislav«, sa žrtvenika p r v i p u t zazvučila naša starinska slavenska riječ i silnom moći prodrmala staro i mlado, pa i indolentno i nevjerno. Svako se oko zasuzilo, svaka usta zadrhtala i pridružila se besvjesno molitvi: Bože sveti, čuvaj Hrvate i majčicu im domovinu!

Odjednom — kao nekoć — iza višednevne kiše kroz oblake prodrlo sunce, upravo za vrijeme pjevanja slavenske mise iz mladih zanesenih grla, a živom vatrom obasjalo riječi, koja su nekoć zapisana na pergameni, kod polaganja temeljnog kamena, bila položena podno crkve, a sada uskrsnula i novim zlatnim slovima usađena u bijelo pročelje ksaverskog hrama

»Za spas slavnoga kraljevstva hrvatskoga«.

Antonija K. Cvijić.

JEDNA RIJETKA NAŠA KNJIGA IZ DOBA REFORMACIJE

Među raznim knjigama, koje su izašle za vrijeme reformacije na slovenskom i hrvatskom jeziku, spominje se često i jedna mala knjižica, o čijoj se provenienciji nije znalo mnogo. Ta je mala knjižica biblija ili kratki katekizam, koju su izdali slovenski i hrvatski reformatori pod naslovom: Otrozhia / BiBLIA. Ein Handtbüchlein / Darinn ist unter anderm der / Catechismus Vom / fünferlei spra / chen. Na koncu oduljeg naslova stoji: Anno M.D.LXVI. Drukanu / v Regenspurgi / skusi Joannesa / Burgera. / U sadržaju stoji: Catechisis quinque linguarum. Knjižica je izašla u maloj osmini na 127 stranica. Najprije dolazi Alphabetum slavonicum ili slovenski abecedar, dalje Sachetak katehisma kranskiga ili slovenski Katekizam, a na trećem mjestu dolazi 3. Katechismus hervatski od str. 19-28., Dalje slijedi još njemački. latinski i talijanski katekizam.

To je vrlo rijetka knjižica te se nalazi uopće poznata samo u tri primjerka u Rimu, Londonu i Ulmu. Sveučilišni profesor dr. Kidrič, u Ljubljani, koji se mnogo bavi protestantskom literaturom Slovenaca dobio je pomoću svog druga u Londonu prepis primjerka iz Londona u British Museju, te priopćio o toj knjižici vrlo zanimljive podatke, koji se napose tiču hrvatskog dijela te knjižice.*

Ovakove male katekizme izdavali su protestanti počevši od Lutherova vremena, a tako i slovenski i hrvatski reformatori. Kako se taj abecedar ili biblija ne slaže niti sa slovenskim abecedarima od g. 1551. i 1555., koje je izdao u Njemačkoj Trubar, a niti sa hrvatskim abecedarima od g. 1561. i pokusnim listom od g. 1564, koji su izdali u Tübingenu hrvatski reformatori, nastaje sada pitanje, tko je izdao tu Otročju bibliju ili Tablu za dicu, kako su ih naši reformatori nazivali, te izdali glagolicom i ćirilicom, a poslije i latinicom. Abecedar je tako sastavljen, da ga mogu upotrebljavati slovenska i hrvatska djeca. Katekizam je po tekstu slovenskom i hrvatskom istoga tipa, te su oba teksta mogli lako razumjeti i Hrvati i Slovenci. Zanimljivo je to, da se tekst ne slaže ni s jednim katekizmom, koji su u ono vrijeme kurzirali među južnim Slavenima. Dr. Kidrič nije imao prilike, da taj katekizam poredi s latinskim izdanjem od g. 1564., od kojeg se jedini primjerak nalazi u sveučilišnoj biblioteci u Baselu, a do kojega nije mogao doći.*

Dr. Kidrič spominje, da je ta Biblija napisana u duhu Flacija Illyrika a za očuvanje čiste protestantske vjere od vremena Luthera, Brenza i drugih. U »Sahvaleniu« na koncu slovenskog katekizma moli dijete jednako kao i nakon hrvatskog teksta: Tako imamo vsi sahvaliti i zhast dati Bogu... Sato ie va slovinskeh Semljah i Hervatskoj pokraini ovu spasitelnu usvitlost Svoega Svetoga Evangelia vushgal (17)...

Izdavač i priređivač te knjige i slovenskog dijela ove Biblije jest po dru. Kidriču nesumnjivo Flacijev učenik Sebastijan Krelj, što on zaključuje po poredbi jezika slovenskog teksta, te pravopisa u slovenskom i hrvatskom dijelu knjižice, koje je dobio dr. Kidrič prepisane po londonskom svojem drugu N. E. Jopsonu. Ostale tekste (njemački, latinski i talijanski) dr. Kidrič nije imao na dispoziciju. Prije već spomenuta vjerska orijentacija i tiskara, gdje je ta Biblija izdana, potvrđuju još više tu supoziciju. Krelj je bio u opoziciji s Trubarom u vjerskom, jezičnom i pravopisnom pogledu, pa je prema tome uzeo za temelj svoje biblije neku sasvim drugu knjižicu nego Trubar.

Sada nastaje pitanje, tko je priredio hrvatsko izdanje te Biblije, našto dr. Kidrič ne zna odgovor. U ono doba u drugoj polovini XVI. vijeka izdavali su hrvatski reformatori pomoću baruna Ivana Ungnada, vojvode Kristofora od Würtemberške i drugih gorljivih protestantskih mecena gradova i staleža svu silu protestantskih knjiga na hrvatskom jeziku i to glagolicom i latinicom za Hrvate, a ćirilicom za Srbe, jednako kaošto je Trubar izdavao za Slovence knjige na slovenskom jeziku. Taj je pokret trajao od g. 1555.—1578., za koje je vrijeme izdano 43 knjige, a svaka u nakladi od 500—2000 komada, sveukupno oko 25.000 raznih knjiga religioznog protestantskog sadržaja, od kojih nam se sačuvalo tek oko 250 primjeraka u raznim najvećim knjižnicama cijele Europe. U Jugoslaviji imade tih knjiga najviše u Ljubljani u licealnoj biblioteci, a po nekoliko komada imade ih i u Zagrebu u sveučilišnoj knjižnici, te u knjižnici Jugoslavenske Akademije nauka, a nekoliko komada u Narodnoj biblioteci u Beogradu.*

* Otrozhia Biblia 1566, dr. Fr. Kidrič. Časopis za slovenski jezik i književnost in zgodovino. Ljubljana 1924. IV. g., p 121. Male vesti.

* U mene se nalazi fotografija početnog lista i jedne stranice tog unika, a cijele knjige ni ja nijesam mogao dobiti na uvid.

* Dr. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb, 1910. p. 238.

Glavni radnici i prevodioci tih knjiga bili su Antun Dalmatin i Stjepan Konsul Istranin, obojica hrvatski popovi, koji su prionuli uz reformaciju te u Njemačku emigrirali. Njihovi su pomagači bili Jure Juričić iz Vinodola Jure Cvečić iz Pazina, te Leonardo Merčerić iz Dalmacije. Konsul i Dalmatin su bili g. 1566. u Regensburgu, no oni nisu mogli izdati te Biblije, jer su pisali hrvatski latinicom sasvim drugim načinom. Flacius Illyricus se u to vrijeme bavio dosta i u Regensburgu, a s njime i njegov famulus iz Jene Sebastian Krelj, koji je od njega u svojim knjigama preuzeo dosta kroatizma, pa je moguće i sam Flacius napisao hrvatski tekst Otročje Biblije. Ili je i sam Krelj naučio toliko hrvatski, da je uz pomoć svog učitelja Flacija ili Merčerića ili Juričića mogao prevesti slovenski tekst na hrvatski. Naročito ako imade u hrvatskom tekstu slovenizma kašto imade u slovenskom tekstu kroatizma. To bi se dalo najbolje lingvistički konstatovati, kada bi dr. Kidrič sam sve te tekstove poredio ili negdje objavio cijeli tekst hrvatskog dijela Otročje biblije.

Dr. Bučar.

DRAGUTIN GALAC, „ILIRSKI" PJESNIK

Rodio se 1819. u Martinskoj Vesi od oca liječnika. Izučivši gimnaziju u Zagrebu u najboljem jeku Gajeva ilirizma, dade se na pravničke nauke. Patriotički ilirski polet oko godine 1835. dovede darovitoga i umnoga slušača pravoslavne akademije zarana već u kolo onih istaknutih hrvatskih mladića, koji nastojahu da okušaju svoju snagu i na polju literarnom. Jer, kakav bi bio domoljubac svaki idealniji školovani mladić onoga doba hrvatskoga narodnoga preporoda, koji ne bi priklonio svojih patriotskih osjećaja i vilovitu Pegazu i harfi Apolonovoj?

Kada su počele godine 1835. izlaziti u Zagrebu Gajeve »Ilirske Novine«, bilo je Drag. Galcu 16 godina, pa su mu već na prijelazu s gimnazijskih na akademske nauke i novine i sve kasnije edicije »ilirskih« rodoljuba bile putokaz i vademekum daljnjega mentaliteta i rada. Vidljivi odjek tih Galčevih poetskih i domoljubnih inspiracija sačuvao nam se do danas u izvornom rukopisu savremene njegove bilježnice, koja nosi izvana skromni natpis: »Slobodne ure uvežbavanja u mom narodnom jeziku 1841.«[1])

Među poetskim diletantima ilirskoga doba zaslužuje Dragutin Galac posebnu pažnju. Iako iskrice njegove pjesničke žice ne vrcaju svojim sjajem baš s vrha Parnasa, ali su one prirodno i skromno nikle u osami poput ljubičica na mekanu čuvstvovanju domoljubne duše. Dakako, da u spomenutoj zbirci Galčevih pjesama (ima ih oko 200) prevlađuju lirske ljubavne pjesme i domoljupke. Među njih su upletene aforističke pametnice u pjesmi i prozi, pa i rukovet satiričkih pjesničkih priloga, kao i zapisaka za spomenare, te sentencija u stihovima.

Sam je Galac označio svoje pjesme u zbirci brojevima, negdje natpisima, a ispod nekih je stavio i datum. Tako se vidi, da neke pjesme zalaze po vremenu i u godinu 1844., kada je Galcu bilo 25 godina. Tada je već postao biljčžnikom banskoga stola.

No u isto se doba davao mladi Dragutin Galac i na drugi književni rad pod utjecajem tadašnjih zagrebačkih domoljubaca i književnika, naročito Ljudevita Gaja, Stanka Vraza, Mirka Bogovića, Vjekoslava Babukića i dr., s kojima je drugovao i prijateljevao. Kako se ispod krila društva narodne »Ilirske čitaonice« razvijao oko godine 1840. i dalje sav prosvjetno-kulturni život, radilo se i o osnivanju Narodnoga kazališta sabiranjem novčanih prinosa i spremanjem izvornih i prevedenih igrokaza. Na tom polju utirao je već putove dr. Dimitrija Demeter svojim izvornim i prevedenim dramama. I poletarac Dragutin Galac oglašuje prvu knjigu svojih dramatskih prijevoda »Pozivnu cedulju«, »Tri oca na jedamput« i »Tko zna čemu je to dobro« — same šaljive igre plodnoga i preplodnoga njemačkoga pisca A. Kocebu-a. »Ilirske Narodne Novine« od 17. prosinca 1842. pavljaju, »da je upravo sada izašla ispod tiska perva knjiga teatralnih prevodah od Dragutina Galca pod naslovom Buturica igrokazah ilirskoga kazališta i može se dobiti u narodnoj tiskarnici i u Čitaonici; cena joj je 25 krajcara srebra«.

Tako eto vidimo, kako mladi Galac kao korjeniti Hrvat živo sudjeluje kroz cijeli peti decenij prošloga stoljeća uoči odlučnoga sukoba Hrvata protiv hegemonije Madžara u zbijenim i složnim narodnim redovima. Mladi jurat i od godine 1847. »advokat« Dragutin Galac nalazi se već u ožujku

[1]) Tu mi je dragocjenu uspomenu na svoga pok. oca dobrohotno ustupila gđa. Marija Stepinski rođ. Galac u Požegi. Ta se bilježnica nalazi sada u prosvjetno-kulturnoj zbirci grada Požege pod brojem 815.

1848. u Beču, gdje već 5. travnja 1848. s ostalim pobornicima narodne neodvisnosti i slobode potpisuje u ime 400 poslanika iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije znameniti proglas »Slavjanski poročniki na Dunaju svojim bratom Slovencem na Krajnskim, Primorskim, Štajerskim in Koroškim« u zaštitu potlačenih narodnih pravica nesamo Hrvata, već i svih ostalih Slavena bivše monarhije.

Kad je ban Josip Jelačić u proljeće 1848. imenovao nove članove magistrata zagrebačke županije, koja je vodila kolo u narodnom pokretu tadašnjega doba, počašćen je službom župan. bilježnika pored Roberta Zlatarovića, te Baltazara Jelašića i Dragutin Galac. Jednako sudjeluje Galac i u sjednicama hrvatskoga sabora 1848., u kom je kao zastupnik stubičkog kotara podjedno izabran u odbor državni, koji je imao da izrađuje »osnovu za obranu domovine« (organizacija Narodne straže). Još iste godine imenovan je Galac po banskom namjesništvu članom i perovođom župan. odbora, u kom su odboru bili Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Vjekoslav Bobukić i Bogoslav Šulek. Kao perovođa izvješćuje Galac redovno u »Novinama dalm. hrvat. slavonskim« o radu sjednica župan. upravnoga odbora.

U narednom desegodištu austrijskoga apsolutizma, koji je kao mòra tištio dušu razočaranih austrijskih Slavena, a osobito Hrvata i Srba, morao je i Galac kao i mnogi njegovi istomišljenici prihvatiti državnu službu. Malo se našlo prodanih duša, jer sva tiranija novih prilika nije bila kadra, da poništi prijašnju samosvijest istinskih narodnih pregalaca. Među takove je muževe pripadao i Dragutin Galac, premda ga nalazimo krajem godine 1851. kao perovođu vrhovnog sudišta u Beču.

Poslije njegove ženidbe s Adelom, kćerkom odlične hrvatske porodice Hrvojića iz Zagreba, nalazimo Galca već godine 1852. kao predsjednika (asesora) c. k. zemskog suda u Požegi. Tu mu se rodio 9. studenoga 1853. sin Bogdan Ljudevit, komu je kumovao kod krštenja sam dr. Ljudevit Gaj, s kojim je Galca vezalo sve do Gajeve smrti staro prijateljstvo.

Već god. 1855. bude Galac premješten iz Požege u Osijek, gdje dočeka s oduševljenjem kao čeličan Hrvat ukinuće apsolutizma i povratak ustavnih prava hrvatskoga naroda (1860.). U Osijeku mu se rodio dne 26. travnja 1858. sin, već pok. Đuro, koji se istakao osamdesetih godina prošloga stoljeća kao priposnat i plodan hrvatski pisac, recenzent, pa i urednik »Obzora«.

Naredne godine postao je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer velikim županom virovitičke

DRAGUTIN GALAC.

županije u Osijeku, koji odmah 1861. imenova rodoljubnoga i zaslužnoga Dragutina Galca prvim podžupanom. Kao što je za ilirskoga pokreta bila Galcu zvijezda prethodnica ličnost dr. Ljudevita Gaja, tako je Galac poslije dva decenija sve do svoje smrti priklanjao svoje srce velikoj pojavi narodnoga ljubimca Strossmayera. I danas resi velika uljena slika biskupa iz šezdesetih godina dom Galčevih nasljednika u Požegi.

Zakratko se biskup Strossmayer odrekao službe i časti velikoga župana u Osijeku. To je bio i povod, da se i Galac dao ponovno na sudačku struku, te postao predsjednikom sudbenoga stola u Požegi 1862. Godine 1867. bio je Galac — jedva 48 godina star — umirovljen, baveći se dalje sve do svoje smrti odvjetničkom praksom u Požegi i školovanjem svoga sina Đure, te dviju kćeri Marije i Jelice. Kuća »branitelja sirotinje i pravice« Dragutina Galca i njegove supruge Adele bila je u Požegi dobro poznata i poštovana kao toplo ognjište, na kom nije ni do danas ostala zapretana vatra hrvatskoga domoljublja, zapaljena značajnim i nepredobljivim srcem toga staroga »Ilirca«, savreme-

nika i jednoga od najvjernijih suradnika narodnoga preporoditelja dra. Ljudevita Gaja.

Kad se početkom godine 1863. obnovila već oko 20 godina stara požeška čitaonica (Societas lectoria) pod novim imenom »Narodna čitaonica«, kumovao je tome kulturnome uskrsnuću narodnoga duha u Požegi pored velikoga župana Miroslava Špun-Strižića, Ivana Filipovića, Filipa Thallera, dra. Al. Teodorovića i drugih, baš i prokušani domoljubac Dragutin Galac, koji je izabran i predsjednikom. Kao predsjednik otvara Galac u velikoj građanskoj skupštini dne12. veljače 1863. svečanim i oduševljenim govorom znameniti naš građanski prosvjetno-kulturni zavod Narodnu čitaonicu i knjižnicu, ostajući joj na čelu sve do godine 1867., t. j. do svoga umirovljenja.

Nekoliko godina kasnije uhvati Galca trajna kostobolja, koja ga prikova uz krevet punih 10 godina, dok se nije zauvijek smirio dne 22. kolovoza 1883. Sahranjen je na požeškom groblju sv. Ilije.

Na početku spomenuta bilježnica »Slobodne ure uvežbavanja« iz god. 1841. ne sadržaje ni izdaleka svega pjesničkoga rada Dragutina Galca.

Prolistamo li Gajevu »Danicu Ilirsku« četrdesetih godina, a tečajem 1843. i dalje »Danicu Horv. Slav. Dalm.«, naći ćemo počesto u njima plodova revnoga Gajeva suradnika Dragutina Galca. God. 1842., 1843. i 1844. redovno šalje »Danici« pjesničke pozdrave o Novoj godini, koji su puni sadržajem i pjesničkom dikcijom. Pored uvodne pozdravne pjesme nalazimo u godištu 1842. njegovu baladu »Vjernost prieko groba« i budilicu »Mladoj bratji«. U godišnjaku 1843. priopćuje Galac svoj prijevod njemačke novele »Nenadano ozdravljenje« i vrlo uspjelu pjesmu »Mornari« (Zastarla je sinje more — Carna magla slična noći — Ladju vihar bez pomoći — Diže i baca u ponore itd.), koja se mnoge decenije kasnije nalazila u našim školskim čitankama. U godišnjaku 1844. otisnute su pored »Pozdrava Danici« (Oj Danice zvezdo jasna! Tebi glasna — Svud neka se slava ori — Gde se goder slavski zbori — I vesela gde si deva — Slavski peva itd.) pjesmice »Promiena«, »Slavulju« i »Pitanja«, zatim Galčev referat o muzikalnoj zabavi u zagrebačkoj građanskoj streljani, kod koje je dne 8. rujna 1844. ispjevala dva napjeva i čuvena rodoljupkinja Sidonija Rubido grofica Erdödy. God. 1845. u nekoliko brojeva rukovet »Soneta« i članak »Cecilinje u Petrinji« (izvještaj o koncertu od 22. studenoga 1845.). Pogotovu je Galac mnoge priloge i izvještaje priopćivao slijedećih godina, a osobito 1848. i Gajevim »Novinama dalm. hrvat. slavon.« o različnim narodnim pitanjima.

Rijetku danas knjižicu »Buturicu igrokazah ilirskoga kazališta« (Štampana 1842. u tiskarnici dra. Ljud. Gaja) primio sam na dar za gradsku prosvjetno-kulturnu zbirku u Požegi, kao i fotografiju pok. Dragutina Galca, od njegove kćerke Požežanke, gđe. Jelice pl. Domjanić u Sv. Ivanu-Zelini. Tako i nekoliko podataka iz života njezina zaslužnoga oca i brata Đure, s kojim sam drugovao sve do njegove smrti.

Primjerak »Buturice«, koji se nalazi u našoj zagrebačkoj sveučilišnoj bibilioteci pod brojem 156.202, uvezan je u tvrde korice s zlatoreznim listovima, pa jamačno potječe iz privatne knjižnice dra Ljudevita Gaja. Prvi list toga primjerka providen je naime namjenom, koju je upravo kaligrafski crnilom i svojom rukom napisao i potpisao Dragutin Galac, a glasi ovako:

Velečastnomu i visokoučenomu gospodinu

LJUDEVITU GAJU

slobodnih umietnostih i mudroljublja doktoru, slavnih varmegjah: Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske, sudbenoga stola prisedniku, narodnosti i sloge ilirske uzbuditelju i utemeljitelju, u znak velecienjenja i štovanja posvetio

Dragutin Galac, v. r.

Iz repertoara hrvatskog zemaljskog kazališta (Isporedi Nikola Andrić: Spomen-knjiga, Zagreb 1895.) razabiremo, da je Drag. Galac preveo za naše kazalište i Kotzebuov »Srebrni pir«, prikazan u Zagrebu 1861., dok je igrokaz »Tri otca na jedamput« prikazivan 1855., a »Tko zna, čemu je to dobro« 1874.

U spomenutoj već Galčevoj bilježnici »Slobodne ure uvežbavanja u mom narodnom jeziku 1841.« nalazi se — kako je rečeno — mnoštvo još nepriopćene poetske građe. Pod glavnim natpisom »Mali uspomenici« nižu se sitnim čitljivim slovima vlastite Galčeve ruke verzovi i strofe na 44 gusto ispisane stranice. Najviše je u toj zbirci dakako lirskih pjesama uz nekoliko domoljubnih prigodnica, a zanimljiv je i odio »Satirička pokušenja«.

Za upoznavanje pjesničkoga mentaliteta našega Dragutina Galca, što ga nalazimo u ovom — kako Gaj 1842. ističe u svojoj Danici — »duha punom mladiću«, donosimo nekoliko izvornih priloga s čuvstvenih polja Galčeve erotike, prijateljstva, satire, patriotizma i mudrih rečenica u prozi.

Svi su prilozi priopćeni u pravopisu tadašnjega doba.

Ilir Slavjanom

Čvàrsto, bratjo, nek nas sve
Ljubav, sloga, veže
Ki goder smo Slavjani;
Jerbo ove sestre dvě
Čine, da nas běža
Najljuti dušmani.

Ljubav, sloga nek ada
Naša sàrdca sklopi;
Pa kažimo djavolu.
Da baš niti od nada
Jači nisu oklopi
Za uzdàržat navalu.

Ljubav, sloga uče nas
Krivice zatrěti,
I ljubit otačbinu.
Jer nju ljubit svaki čas
Za nju. i umrěti
Věrnom sladko je sinu

Kad se tako složimo
Ruke si podàmo.
U slozi i ljubovi –
I bogu s' pomolimo:
Nek gre dušman amo,
Mi smo, bratjo, gotovi.

Mi ćemo ga dočekat,
Ko i nikoi Slavi;
Na nezgode gotovi;
Na njeg' ćemo nasèrtat
Kano ljuti lavi,
A stojat ko živovi.

Hajda, bratjo, hajd iz sna!
Branimo se složno; –
Hajda, hajd, na dušmana!
Čitav svět nek upozna
Što je ime zmožno
Ime hrabrih Slavjanah.

Koi pokaže svoju moć
U tom svetom boju –
Njemu věnac lovora: –
Koji padnu – » lahku noć!
Njima u pokoju!«
Želi svak' sin Davora.

1. Travnja 1841

FAKSIMILE RUKOPISA DRAGUTINA GALCA.

MALI USPOMENICI.

I.

Sretna budi, ostaj zdrava,
Zlo nek běži, prava slava
Samo neka te ophadja.
Svakog dana nova zora
Nek ti nosi sreću s' gora,
Angjeo te nek sprovađa!

S bogom ostaj, s bogom bila!
Primi kletvu od mene:
Ja te ljubim, dušo mila,
Dok sàrdce ne uvene.

Tebi, mila, sreće
Nikad manjkad ne će,
Jer nju bozi děle
Medju duše vele.

Prie će u strme gore
Rěke silne put primiti,
Prie jarko sunce v more
Utonuv se ugasiti:
Neg bi mogla slika tvoja
Z věrna sàrdca izginuti,
Ili tvàrda ljubav moja
Prama tebi utàrnuti.

Rěčjom, činom, dušom, tělom
Tebi věran do smàrti
Želim, da b' te htěla cělom
Sreća moćju obstàrti.
Samo tada nemoj, mila,
Na me zaboraviti.
Ja ću, dok mi bu u žila
Kàrvce — na te misliti.

Kad na ovom malom listu
Čitati ćeš ime moje,
Posveti mi suzu čistu
Na spomen ljubavi tvoje.

Glasila bi moja lira
Al me tužno sàrdce boli,
Ljubav jer mu neda mira
Cělov jedan — pa je zdravo,
Ah ono te milo moli:
Čini děvo, što je pravo!

Sve imati jest mâ želja,
S tobom možem da děliti —
Sve bi dao, kad bi htěla
Ti jedina — moja biti.

Ure, dani, tjedni, ljeta
Projdu hitro veoma,
Ali moja ljubav sveta
Bit će tvoja věkoma!

Za spomenu ah, što ću ti dati?
Nek te moje věrno sàrdce prati.

S bogom ostaj, mila moja,
Ja idem u dalek svět,
Ja ću vazda bez pokoja
Samo tvoju slavu pět.
U molitvah, mila, blaga,
Věk ću na te misliti.
A hoćeš li moja draga
Ti to isto činiti?

Sreća neka bude,
Gdi budeš ti mila
Ruže neka niču,
Kuda god hodila.
Razumieš li mila,
Dobra djevojčice,
Razumieš li govor
Modre potočnice?
Taj te cvětak moli,
I ja molim s njime:
Krasna, mila děvo
Nezaboravi me!

Što na světu teže može biti,
Neg od mile morat se děliti?
Al što sladjeg može nam svět dati,
Nego l' s milom opet se sastati?
Zdravstvuj! — dok te opet vidět oči,
Ljubit sàrdce i štovat će moći.

II.

Majko mila, majko draga,
Dušo bitja moga,
Vazda sretna, sretna bila,
Za života svoga!
Ljubi mila tvoga sina
Pa misli na njega,
I on tebe od sve duše
Ljubi vârhu svega.

Biserom i zlatom
Roba ćeš kupiti,
Ali prijateljstvom
Bratca obljubiti.

Nek se žarke strěle krese,
Nek se zemlja strahom trese,
Od istoka do zapada,
Što 'e na zemlji, nek propada:
Brat tvoj ipak stalan je!

Sav svět nema te jakosti,
Ka bi savez prekàršila,
Kim su sàrdca naša bila
Svezana jur od mladosti.

Priateljstvo jeste dar najveći,
Kog mogoše bozi poděliti,
Ono bo nas vazda vodi sreći
I pomaže tuge podnositi.

Priatelja svaki će imati,
Koj sám znade priateljstvo dati.

Samo hrabrost vodit može
U stalnu od vihra luku,
Zato, brate, ništ se ne boj,
Već daj hrabro amo ruku!

Priateljstvo jest najveća
Našega živlenja sreća;
I da nju nam otmu bozi —
Mi smo brate svi ubozi.

Priatelji, koji kažu vedra lica,
Kad te sreće traci obkoljivaju,
Prude tolko, kolko vura sunčanica,
Kad oblaci màrkli nebo zastiru.

Ah kak hitro odlaze
Od nas lěpi sati
(Proti volji)
Ali koji dolaze,
(Bog će nam to dati)
Bit će bolji!

Što je tebi moj ljubezni brate,
Da ti běžiš radosti?
Budale su, koji vrěme trate
Věk u věčnoj žalosti.

Znaj, da prazna sàrdca, prazne glave,
Ne mogu se veselit,
Jer je njima samo věk do slave,
Ku ne mogu dokučit.

III.

Oberstar i stotnik.

Oberstar:

Oj stotniče, što opazit moram,
Vi na ledjih ranah da imate?

Stotnik:

Da ja vraga svakoga preziram,
Oberstaru, to vi dobro znate;
Zato leđa njemu věk obratim,
Da se njegvov susretu odvratim.

Omnis homo mendax.

Tako pisac Šušljević nam kaže,
Jer on malo piše — mnogo laže.

Križonosci.

Ako svaki kàrstjan
Križ uzme na pleće,
Niti jedna žena,
Pěške ići ne će.

Fakultiste.

Mudroljubi uče nas
Mišljenja razviti,
Pravnici pomažu nam
Pravicu dobiti,
Bogoslovci uče nas
K bogu se podići,
Ljekari pomažu nam
S ovog světa ići.

Mudri odgovor.

Oj susěde kolovrate,
Hoće l skoro mir prispěti?
Kaži, što je misô tvoja.
»Ja tak mislim, Marko brate:
Ak ne pridje mir nam sveti,
Bit će, bogme, jošte boja!«

IV.

Ustanite!

(Polag napěva: Tužno spěva vitez).
Ustanite bratjo — i mislite
Kakva tužna vremena živite,
Vele gore, burno more, sve ustaje gore.
Gledaj vraga,
Koj će draga
Da nas liši blaga.

—

Ali svemu pomoći će sloga,
Oj Iliri! uzdajte s u boga,
Negva ruka našeg puka čuvat će od muka.
A mi grozno,
Hajdmo složno
Branit ime zmožno!

Četiri redka na . . .

Ko što cvětak rosu,
Ko što putnik sěnu,
Tako ljubim tebe
Krasnu i milenu.

—

Ko što žedna sàrna
K bistroj mora vodi,
Tako misao moja
Svedj za tobom hodi.

—

Da te moje oko
Nikad nij' vidilo,
Ne bi mi sad sàrdce
Tako tužno bilo.

Oj da mi je kruna
I prěstolje moje,
Metnuo bi žezlo
Pred nožice tvoje.

Uzrok ljubavi.

Što je uzrok děvo,
Koja je to sila,
Da se j' moja duša
Uže s tvom savila?

—

Da l' je uzrok vatra
Tvojih očiuh bila,
Što mi se u sàrdcu
Ljubav upalila?

—

Nisu same oči
To učinit mogle
Al su ipak one
Mnogo tom pomogle.

—

Il je uzrok bila
Tvoja rěčca čedna,
Ili tvoja usta
Mala, krasna, medna?

—

Istina je, da te
Lěpo čednost kiti,
Al to ona nije
Mogla učiniti.

—

I tvoja su usta
Medna, krasna, mala,
Ali sama nisu
Ljubavi mi dala.

—

Il je to lěpota
Tvoja učinila,
Da si me ubogog
Sasvime stravila?

—

Nije to lěpota
Sama učinila,
Ak je ipak mnogo
K tomu doprinila.

—

Kazo sam ti děvo,
Da si krasna, mila,
I da je velika
Tve krasote sila.

—

Nu to jošte nije
Onaj uzrok pravi,
Da čeznem od vruće
I věrne ljubavi.

—

Veće što si moga
Plemena i kàrvi,
Što si mi Ilirka
To je uzrok pàrvi.

Minka.

Minko krasna, Minko mila,
Što si z mene učinila?
Prě sam bio čověk svoj,
A sada sam — sužanj tvoj.

—

Zašt su tvoje oči jasne,
Zašto lica, tako krasne?
Zašto usta càrvena,
Zašto rěčca medena?

—

Zašto j' pogled tvoj mileni
Uništio sàrdce meni?
Zašt si tako nemila,
Zašto si me stravila?

Ali zašto jadikujem,
Za slobodom zašt' tugujem?
Prosti Minko, ja s' kajem,
I ko rob se predajem.

—

Ne ću Minko ja slobode,
Tvoje nek me oči vode,
Kuda one — tuda ja,
Jer mi bez njih nij' raja.

14. veljače 1841.

Pitanja.

Kad te gdi opazim
Sladjana gospoje,
Radostno u grudih
Kuca sàrdce moje.
Kuca l' tako tvoje?

—

Kad u te pogledam,
Zabunjen sam tako?
Da mi progovorit,
Nije posve lako.
Je l i tebi tako?

—

Kad nježnom ručicom
Povučeš me k sebi
S nijednim se kraljem
Tad měnjao ne bi,
Kako je tad tebi?

—

Kad u tamnoj noći
Spavam u pokoju,
Vazda vidim samo
Milu sliku tvoju.
Vidiš li ti moju?

U Grobniku, 19. ožujka 1844.
(Isporedi »Danicu« 1844.)

V.

Dobri zlim, zli dobrim priatelji ne mogu biti.

*

Život čověčanski bez priateljstva jest narisana vatra: zalud tražiš světlosti ili topline u njoj.

*

Sladku opisuju pěsnici ljubav priatelja, još sladju ljubav děvojakah; al ljubav otca ili matere opisati nije nijedan kadar.

*

Razstanak je zima priateljstva, a sastanak proletje. Čim je zima duža, tim će nam ožudjeno proletje milie biti.

*

Kada ti tugu sàrdce tišti, ne traži utěhe u velih zabavah, jer ljudi, kojim se sreća smije, ne razumiju turobna sàrdca.

*

Ljubav prama domovini jest najviša krěpost. U grudih, gdě ova ne živi, posve nikakve ljubavi, dakle ni krěposti nije.

*

U »ilirsko« doba, kad se svaki pismeniji Hrvat u domoljubnom zanosu natjecao, da nauči naizust što više strofa iz starih dubrovačkih pjesnika, posve je prirodno, što je taj utjecaj izbijao na mjestima u formi i metrici i kod mićenikâ vilâ prije 80 godina. Stoga se i Galac uza svoje originalne osebine ne može da otme onome utjecaju, što vrije u Gundulićevu »Osmanu«, a u drugu ruku u lirskim i razlikim pjesmama Galčeva slavnoga savremenika i prijatelja Vraza.

Završujem. U lovor-vijencu kulturnih uspomena o tisućnici hrvatskoga kraljevstva ne smije da pred licem naroda povene listić, o koji se veže u najznatnije doba hrvatskoga kulturno-političkoga preporoda zanos, oduševljenje i domoljubno nastojanje jednoga značajnoga Hrvata »ilirca« — Dragutina Galca. Slava mu!

Julije Kempf.

IZ STAROGA ZAGREBA

Kamenita vrata.

Utvrđeni gornji grad (Grič) imao je troja glavna vrata. »Mesnička vrata« stajahu na onome mjestu, gdje se iz Lisinskove ulice silazi u današnju Mesničku ulicu. Na kraju Opatičke ulice (uz Popov toranj) stajahu »Poljska vrata«. Ova dvoja vrata već su odstranjena poput onih malih vrata (»Sirove dverce«) na Strossmayerovu šetalištu. Danas postoje samo još »Kamenita vrata«, po kojima se zove također Kamenita ulica. Uz Kamenita vrata vidi se i jaka četveuglasta kula, koja je vezana s kućom broj 2 u Kamenitoj ulici.

Ipak se tečajem vremena nešto promijeniše i Kamenita vrata. Nekada su imala samo jedan kat, dočim je prostor u današnjem drugom katu bio bez prozora, mjesto kojih zijevahu puškarnice. Ova zgrada pogorjela je 31. svibnja 1731., kada je izgorio velik dio Kaptola i gornjega grada. Među ostalim zgradama nastradalo je tada u gornjem gradu isusovačko sjemenište sv. Josipa (kasnije plemićki konvikt), a na Kaptolu franjevački samostan sa crkvom; na franjevačkoj crkvi izgorio je krov, te se u tornju rastališe zvonovi.

U prvom katu nad Kamenitim vratima nalazio se kip blažene djevice Marije. Pošto je vatra zahvatila cijelu zgradu, izgorjelo je pokućstvo u prvom katu. No treći dan nađoše spomenuti kip Majke Bažje neoštećen u pepelu. Zagrepčani smatrahu to nekim čudom, te je udovica Modlar dala pod svodom Kamenitih vrata podići žrtvenik i na nj staviti spomenuti kip blaž. djevice Marije. Tako o tomu pripovijeda suvremeni hrvatski historičar Baltazar Adam Krčelić. (Annuae«, str. 573 i 574.).

Još i danas stoji taj kip u udubini zida ispod Kamenitih vrata. Ova udubina može se i zatvoriti starim željeznim vratima, koje služe i kao ukras. Na oltaru gore svijeće i uljenica, što daruju pobožni Zagrepčani, koji se rado zavjetuju Majci božjoj ispod Kamenitih vrata. Ima tu na oltaru i drugih darova; pod oltarom pak često je vidjeti ljude, kako kleče i vruće se mole. Pod svodom Kamenitih vrata vide se dva dućana, koji nam pokazuju, kakvi bijahu nekada zagrebački »štacuni«. Prvi kat nad svodom uredila je god. 1907. »Družba braće hrvatskoga Zmaja« kao muzej grada Zagreba, a drugi kat kao gradsku javnu knjižnicu i čitonicu.

Uredba nekadašnjih gimnazija u Zagrebu.

Prvu latinsku školu (gimnaziju) osnovaše redovnici Pavlini godine 1582. u Lepoglavi. Isusovci otvoriše godine 1607. gimnaziju u Zagrebu, godine 1630. na Rijeci, malo iza toga u Varaždinu, 1709. u Požegi, a godine 1766. u Osijeku i Petrovaradinu. Piariste osnovaše god. 1766. gimnaziju u Karlovcu, a god. 1769. u Bjelovaru; Pavlini su pako godine 1674. udarili temelj gimnaziji u Križevcima, a god. 1777. u Senju.

Gimnazija iz Petrovaradina prenesena je god. 1779. u Vinkovce, dočim je gimnazija u Križevcima ukinuta godine 1786., kada prestade i gimnazija u Bjelovaru. Gimnazije u Karlovcu, Senju i Varaždinu pretvorene su u novije doba u realne gimnazije. Sve ostale srednje škole novijeg su datuma. Tako je god. 1838. osnovana realka u Mitrovici, god. 1854. u Zagrebu, god. 1858. u Bjelovaru i u Zemunu, god. 1860. u Petrinji, god. 1890. u Vukovaru, a god. 1906. u Koprivnici i Krapini, a godine 1912. u Rumi, gdje je nekada (godine 1779.—1784.) bila mala gimnazija; neko vrijeme (godine 1852. do 1873.) postojala je realka također u Varaždinu. Srpska gimnazija u Karlovcima osnovana je godine 1792.

Realka i realne gimnazije razmjerno su još mlade. Sve dakle, što ću ovdje pripovijedati, odnosi se na uređenje starih naših gimnazija, kakve postojahu prije godine 1850.

I. Što se do godine 1850. učilo u hrvatskim gimnazijama?

Sadašnji sustav gimnazija u Hrvatskoj i Slavoniji osniva se još uvijek na t. zv. Thunovoj osnovi, koja je kod nas stupila na snagu godine 1850. Promijenilo se doduše iz pojedinih predmeta (n. pr. iz zemljopisa) dosta toga, ali uglavnom sačuvan je isti naučni cilj. Sasvim drukčije bijaše prije godine 1850. Tada se naime kod nas obučavalo po naučnoj osnovi, koju je kraljica Marija Terezija objelodanila u rujnu godine 1777. pod naslovom »Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas«. Naravno da je i ova osnova bila tečajem 70 godina svoga opstanka znatno mijenjana.

Po toj osnovi imale su naše gimnazije isprvice pet, a godine 1806. šest razreda. Dijelila se pak gimnazija na dolnju i gornju. Dolnja je gimnazija isprvice imala tri, a kasnije četiri razreda; oni se nazivahu »gramatikalni razredi«, jer se u njima učila gramatika latinskoga jezika. Ovomu jeziku posvećivala se najveća pažnja, te ga je svaki učenik morao naučiti posve dobro, jer se od 2. razreda predavahu svi predmeti na latinskom jeziku. Latinskomu jeziku bio je opredijeljen najveći broj sati također u gornjoj gimnaziji, koja je brojila dva »Humanistična« razreda. Humaniste su naime u 5. razredu morali sastavljati latinske govore; zato se ovaj razred i zvao »retorika«. Šesti razred gimnazije zvao se »poezija«, jer su humaniste druge godine morali kovati latinske pjesme. Time se doduše postigla okretnost u govoru i pismu, te su učenici međusobno morali govoriti latinski; ali to nije bio »klasični« jezik latinski, jer se nije učio iz rimskih klasičnih pisaca. Gimnazijalci su zapravo učili t. zv. sredovječnu latinštinu, koja je imala većinom latinske riječi, dočim joj se skladnja osnivala na materinskom jeziku; obučavala se pak od prilike po sličnoj metodi, kako đaci danas uče t. zv. žive jezike.

Osim latinskog jezika nije se u hrvatskim gimnazijama isprvice učio nijedan drugi jezik. Grčkom jeziku nema u analima hrvatskih gimnazija spomena sve do godine 1850., kada ga također nije k nama uvela realna potreba, već njemačka pedagoška pedanterija. Bilo bi bolje, da se mjesto grčkoga jezika uvela kemija i risanje! Njemački jezik nije kod nas nikada prije Thuna bio »obligatan predmet«; ali ga je zato kralj Josip II. godine 1787. uveo u hrvatske gimnazije kao »nastavni jezik« mjesto latinskoga. Postupno dopro je njemački jezik do trećega razreda, a bio bi se uveo i u cijelu gimnaziju, da nije god. 1790. kralj Josip II. umro. Josipov brat i nasljednik Leopold II. vrati opet latinskomu jeziku njegovo suvereno pravo, te ukine njemački jezik; ali zato — na zahtjev Madžara — uvede godine 1792. u hrvatske gimnazije madžarski jezik. Ovaj bijaše isprvice samo »neobligatan« predmet; no tko je učio madžarski jezik, lakše je dobio štipendij ili bio primljen u konvikt. Godine 1834. postade madžarski jezik »obligatnim«. Odsada su Madžari išli za time, da madžarski jezik učine u hrvatskim gimnazijama »nastavnim« jezikom, t. j. da se svi predmeti podučavaju na madžarskom jeziku. Tako bi se istisnuo latinski jezik, koji je smetao širenju madžarizacije. Nastojanju Madžara stade na put sama hrvatska mladež, koju je vodio dr. Ljudevit Gaj. Rodoljubna mladež počne naime tražiti, neka se u hrvatske gimnazije uvede hrvatski jezik kao »nastavni«, jer je uvidila, da se protiv madžarizacije teško boriti pomoću mrtvog latinskog jezika. Isprvice zadovoljila se hrvatska mladež time, što je hrvatski jezik postao »neobligatnim« predmetom. Na zagrebačkoj akademiji počne god. 1831. hrvatski jezik u »izvanrednim satovima« (dakle ne za redovite obuke) predavati dr. Matija Smodek; on je bez nagrade predavao do god. 1840. Isto

je na varaždinskoj gimnaziji počevši od god. 1839. činio rodoljubni franjevac Hinko Hergović. Ne treba ni spominjati, da je mladež upravo hrlila na ova »izvanredna« predavanja. (Ljubav za hrvatski jezik rasla je istodobno s mržnjom na madžarski jezik. Ovaj se kod nas prestao predavati g. 1848., kada su zagrebački gimnazijalci spalili madžarske slovnice na trgu sv. Katarine, ne htijući polagati ispita iz madžarskoga jezika). Na jesen god. 1848. počnu neki profesori predavati svoje predmete hrvatskim jezikom. Ovo je odobrio ban Jelačić, koji 3. rujna 1849. naloži, da se odsada moraju svi predmeti predavati hrvatskim, a ne latinskim jezikom. Drugom pak naredbom od 32. studenoga 1848. uvede Jelačić hrvatski jezik kao obligatan predmet, naloživši, da se njemu u svakom razredu posvete po 2 sata na tjedan.

Po naučnoj osnovi od godine 1777. morao je svaki profesor predavati sve predmete u svome razredu, jer nije bilo spacijalista za pojedine struke. Tako su profesori predavali i vjeronauk u nižim (gramatikalnim) razredima, dočim je za »humaniste« postojao poseban kateketa, t. j. njima je koji od profesora predavao vjeronauk uz posebnu neznatnu nagradu (6 dukata na godinu). Vjeronauk predavao se isprvice dvaput na tjedan po pol sata iza redovite obuke. Godine 1800. postade vjeronauk redovitim predmetom, a godine 1801. pače »najvažnijim« predmetom uz opasku, da ni jedan učenik ne može prijeći u viši razred, ako ne dobije dovoljnu ocjenu iz vjeronauka. U svim razredima predavao se vjeronauk po istoj knjizi (veliki katekizam), koju su tako učenici proučili šest puta, da bolje zapamte vjerske istine. Počevši pak od godine 1826. obavljao se ispit iz vjeronauka u prisutnosti biskupova povjerenika.

Iz povijesti nisu gimnazijalci učili drugo, nego li povijest kraljevine Ugarske i »pridruženih joj zemalja«. Upravo je nepojmljivo, zašto se nije učila opća povijest, koja učenike toliko zanima. Mnogo više pažnje posvetilo se zemljopisu. Ovaj se naime predavao u svim nižim (gramatikalnim) razredima, i to po knjizi »Geographia regni Hungariae«, koju je napisao Matija Bel. Počevši od god. 1846. učio se također zemljopis drugih država cijeloga svijeta, a ne samo zemljopis Ugarske.

Malo se pažnje posvećivalo matematici. Gimnazijalci su naime učili samo aritmetiku, a ne također algebru i geometriju. Samo neko vrijeme učila se u VI. razredu t. zv. praktična geometrija. Aritmetika bijaše podijeljena u tri stupnja, te se prvi stupanj učio u svim nižim razredima, a drugi i treći stupanj u 5. razredu. S fizikom se stari sustav nije mogao nikako sprijateljiti. Isprvice učili su doduše gimnazijalci u 5. razredu barem »lakše početke fizike«; no kasnije nije se učilo baš ništa. Kao da ova lijepa nauka nije za gimnazijalce, preniješe ju na tadašnju akademiju, gdje se fizika učila u II. tečaju filozofije (današnji osmi razred gimnazije). Mnogo više pažnje posvećivalo se prirodopisu. U 2. razredu učili su gimnazijalci životinjstvo, u 3. razredu bilinstvo, u 4. rudstvo, u 5. opet rudstvo, a u 6. razredu bilinstvo i životinjstvo. Prirodopis predavao se po jednoj te istoj knjizi, koju je oko god. 1779. u Budimu napisao sveučilišni profesor Piler. Kasnije se s prirodopisom počelo drukčije postupati, pa je on bio iz nižih razreda gimnazije sasvim istisnut, da se dobije vremena za obuku u vjeronauku. O kemiji i risanju nije na gimnazijama bilo ni govora!

II. Pedagoške prilike.

21. Zbirke. Neki su predmeti takve naravi, da ih nije dosta učenicima samo tumačiti, već ih treba upravo predočiti. To se u prvom redu tiče fizike, prirodopisa i zemljopisa na gimnaziji, a na realci još te kemije i risanja. Pomagala za zornu obuku dobro dolaze i nekim drugim predmetima, n. pr. povijesti i učenju jezika. Zato se danas vrijednost škole prosuđuje također po zbirkama njenim. Svega toga nisu imale nekadašnje hrvatske gimnazije. Ondje se primjerice zemljopis učio ponajviše na pamet, jer đaci nisu imali u ruci atlase, a profesor im je mogao samo po gdjekoju zemlju pokazati na zemljovidu. Tada je vrijedni eksjezuita dr. Antun Raišp kao ravnatelj varaždinske gimnazije godine 1782. sam crtao mape, koje će njegovim učenicima služiti kod obuke u zemljopisu. Za prirodopis nisu postojale nikakove zbirke sve do god. 1779., kada je profesor Piler putovao po cijeloj Hrvatskoj, da na račun naukovne zaklade nabavi potrebite rude, životinje i slike za prirodopisne zbirke na gimnazijama. Isprvice nije nigdje bilo ni fizikalnih kabineta; nabava fizikalnih strojeva i predmeta prepustila se revnosti gimnazijalnih ravnatelja i darežljivosti pojedinih građana. Ističem još i to, da na gimnazijama nije bilo učeničkih knjižnica, koje bi đacima posuđivale knjige za čitanje. Nigdje ne bijaše kakvoga društva za potporu siromašnih učenika; pogotovo pak nije nitko mislio na to, da osnuje kakvo literarno društvo, u kome bi se đaci pod vodstvom kojega profesora vježbali u književnom radu.

2. Školarina. U najstarije doba ne nalazimo školarine, koju bi učenici morali plaćati stalno svakog proljeća. No zato je postojao »stari običaj«, da učenici između sebe sabiraju novce za opće školske svrhe. S ovim prinosima podmirivao se u

prvom redu trošak za nabavu drva, jer se ova nijesu plaćala iz kakve zaklade. Prinosima učenika plaćao se t. zv. »familijaš«, t. j. podvornik, koji je ložio peći i čistio školske prostorije. Napokon se prinosima učenika podmirivahu takodjer troškovi za svečanu proslavu školskog patrona. Ovo sabiranje ukinuo je kralj Josip II., koji je godine 1785. uveo plaćanje školarine. Svaki učenik (izuzevši štipendiste) morao je tečajem školske godine platiti 6 forinti, što bijaše u ono doba znatna svota, pa je mnogim siromašnim đacima onemogućila nastavak školovanja. Tako je primjerice u Varaždinu broj gimnazijalaca spao od 140 na 60. Tadašnji forint imao je 60 novčića; učenik je dakle u ime školarine morao platiti 360 novčića, što se ubiralo u mjesečnim obrocima po 36 novčića. Radi ove školarine vikalo se na kralja Josipa II. isto tako, kao i radi drugih njegovih reforma. Zato je Josipov nasljednik Leopold II. odmah god. 1790. »za uvijek« ukinuo plaćanje školarine, te opet uveo »familiaciju«, t. j. dobrovoljno sabiranje prinosa između učenika. Ipak bude u vrijeme apsolutizma 10. listopada 1855. mjesto »familiacije« po drugi put uvedena školarina, i to 8 forinti 40 novčića na godinu. Školarina se plaćala u dva polugodišnja obroka po 4 forinta 20 novčića, ali su od nje mogli ishoditi oprost siromašni i vrijedni učenici.

3. Vrijeme obuke. Već u najstarije doba dijelila se školska godina u dva poljeća; na koncu svakog poljeća obavljao se ispit, i to svaki dan iz drugoga predmeta. Tečajem zimskoga poljeća predavalo se danomice od 7½ do 10 sati prije podne, te od 1½ do 4 sata poslije podne. U ljetnom poljeću trajala je obuka od 6½ do 9 sati u jutro pa od 2½ do 5 sati poslije podne. U utorak poslije podne i u četvrtak cijeli dan nije bilo obuke. (Samo pripadom spominjem, da se tako sve do danas održalo u nadbiskupskom sjemeništu zagrebačkom; ondje klerici nemaju predavanja u utorak poslije podne i u četvrtak cijeli dan). Da đaci uzmognu svojim roditeljima pomagati prigodom berbe grožđa i kukuruze, nije bilo škole od 15. rujna do 1. studenoga. Ove »velike praznike« prenio je kralj Josip II. na drugo vrijeme. On je naime 6. lipnja 1787. odredio, da će odsada veliki školski praznici trajati puna 2 mjeseca, te je za praznike »s obzirom na vrućinu« izabrao mjesece srpanj i kolovoz. Naravno da je smrću Josipa II. morala pasti i ova reforma njegova, te je već školska god. 1790/91. počela 1. studenoga mjesto 1. rujna. Održala se jedino ustanova, da školski praznici traju čitava dva mjeseca, a ne samo 1½ mjeseca. Mjesto rujna i listopada odredio je kralj Franjo 17. svibnja 1831. za školske praznike mjesece: kolovoz i rujan. Tako ostade sve do godine 1892. kada su za školske praznike opet odredjeni mjeseci: srpanj i kolovoz.

4. Vjerske dužnosti. Više nego li na samu nauku pazilo se nekada u školi na odgoj mladeži. Propisi bijahu vrlo strogi, a provađahu se oštrim kaznama. Svaki je učenik morao točno vršiti vjerske dužnosti svoje. Ovamo spadaju u prvom redu školske mise, kojima je svaki dan morala pribivati mladež zajedno s ravnateljem i s profesorima svojim. U nedjelju i na blagdane slušali su đaci također propovijedi (exhorte), a poslije podne podučavao ih je kateketa čitav sat u kršćansku nauku. Ispovijed obavljala se svakoga mjeseca, a trodnevne duhovne vježbe (exercitije) u velikom tjednu. Mladež je sudjelovala kod svih procesija, kojih bijaše nekada mnogo više, nego li ih danas imade. Kralj Josip II. ukine god. 1783. duhovne vježbe i Marijanske kongregacije, a isto tako i svečanosti, koje se držahu na čast školskim patronima; podjedno odredi, da se obuka u školi ima započeti takvom molitvom, koju mogu moliti učenici svake vjeroispovjesti. Josipove odredbe propadoše s njegovom smrću god. 1790.

5. Disciplinarni propisi. Kralj Josip II. dozvolio je učenicima polazak plesova i kazališta. Josipov brat i nasljednik Leopold II. dozvolio je to gimnazijalcima u pratnji roditelja njihovih. Naprotiv je to Leopoldov sin kralj Franjo posvema zabranio, i to ne samo gimnazijalcima, već također i slušateljima tadašnjih akademija, jer da se mladež na plesu i u kazalištu samo kvari. Napose je đacima bilo strogo zabranjeno polaziti kavane, gostione i krčme. Velika je globa od strane političkih oblasti čekala takve kavanare, gostioničare i krčmare, koji bi đacima dali posebne sobe, da se tamo sakriveni uzmognu zabavljati. Sve se ove odredbe morahu strogo provoditi; ako ne djelovahu šibe i zatvori, onda bi učenik dobio drugi red iz vladanja, pa je time bio isključen iz škole. Tako je n. pr. godine 1822. iz varaždinske gimnazije otpravljen šestoškolac Juraj pl. S. jedino zato, što je opetovano pošao na ples! — Uza sve mjere i kazne ipak se općenito govorilo, da mladež postaje sve lošija. Građani su radi toga po običaju krivili profesore, dočim su profesori držali, da je tomu krivo druženje đaka s vojnicima, kojih bijaše u vrijeme Napoleonovih ratova vrlo mnogo po gradovima hrvatskim. Na bečkom dvoru smatralo se francusku revoluciju izvorom svega zla. Zato izađe odredba, da se đacima zabranjuje francuska moda. Nijedan đak ne smije šišati kosu tako, da bude nalik na Titovu ili Brutovu glavu. Đacima se strogo zabranjuje nošenje špencera, ostruga i odviše šiljastih cipela! Ako koji profesor ne bude htio kod

svojih đaka provoditi ovu zabranu, mora ga ravnatelj prijaviti školskoj oblasti. Počevši od godine 1798. čitahu se đacima na početku školske godine disciplinarni propisi; profesori pak morahu svakoga mjeseca držati sjednicu, te na njoj pretresivati ćudorednost i napredak mladeži.

III. Đaci i profesori.

Poput cijeloga naroda hrvatskoga bijahu također đaci podijeljeni u tri stališa: plemići, građanski i seljački. Plemići su osjećali dužnost, da svoje sinove dadu u škole, jer će kao naobraženi ljudi imati više ugleda, a osim toga lakše postići vojničke časti i državne službe. Osim toga bijahu plemići redovito imućniji ljudi, te su lako mogli podnijeti troškove za školovanje sinova svojih. Građanima je školovanje olakoćeno time, što za svoje sinove ne trebaju plaćati opskrbnine, jer se gimnazije nalaze po gradovima. Osim toga imaju svoje sinove uza se, te ih lakše mogu nadzirati i tjerati k učenju. Najteže je seljacima (kmetovima). Oni su redovito bili vrlo siromašni, daleko siromašniji nego li današnji seljaci naši. Nije im dakle bilo tako lako svoje sinove uzdržavati u gradu, premda je onda godišnja opskrbnina iznosila toliko, koliko se danas plaća mjesečno. Seljacima je školovanje bilo otešćano još i zato, što po selima obično nije bilo pučkih škola; tko je htio poći u gimnaziju, morao je dovršiti dva razreda, a od god. 1844. pače tri razreda pučke škole. Osim toga bijaše seljačkim sinovima kao kmetovima, ako i svrše sve škole, onemogućeno stupiti u državnu službu, radi čega se gotovo isključivo posvećivahu svećeničkom zvanju. Sam kralj Josip II. htio je seljačku mladež odvratiti od polaska gimnazija. Zato je odredio, da se u gimnaziju može primiti samo takav seljački sin, koji je pučku školu svršio s odlikom; oni pak seljački sinovi, koji se već nalaze u gimnaziji, mogu se iz nižega razreda pustiti samo onda, ako imaju odliku, dočim časnički i činovnički sinovi mogu imati prvi ili drugi red, a opetuju razred jedino tada, ako dobiju treći red! Godine 1785. nalazimo na gimnaziji u Zagrebu 52 plemića, 34 građana i 34 seljaka; u Varaždinu 45 plemića, 35 građana i 33 seljaka; na Rijeci 15 plemića, 27 građana i nijednoga seljačkoga sina; u Križevcima 8 plemića, 10 građana i 9 seljaka; u Požegi 9 plemića, 24 građana i 8 seljaka; a u Osijeku 3 plemića, 40 građana i 20 seljaka.

Prvi profesori na hrvatskim gimnazijama bijahu sami redovnici, i to Isusovci, Pavlini i Piariste. No isusovački samostani budu u Hrvatskoj ukinuti god. 1773., a pavlinski god. 1786., dočim su Piariste god. 1783. otišli iz Karlovca. Redovnici obučavahu besplatno, dočim je drugim profesorima kralj Josip II. odredio godišnju plaću od 350 forinti. Dugo nije bilo na hrvatskim gimnazijama nijednoga svjetovnjaka profesora, već su i nadalje podučavali bivši Isusovci i Pavlini, a uz njih takodjer gdjekoji svjetovsi svećenik. Svaki profesor predavao je u svome razredu sve predmete, a putovao je sa svojim đacima svake godine u drugi razred. Na gimnaziji dakle bijaše samo 6 profesora; uz ove služio je i jedan suplenat, koji je suplirao bolestne ili zapriječene profesore. Premda bijaše malo profesora, ipak ih je vlada teško plaćala, te je počela tražiti jeftinije sile. Izbor pade na Franjevce, koji su kao redovnici dobivali godišnju plaću od 40 forinti! Franjevci zapremiše sve gimnazije osim zagrebačke; oni su kroz dugi niz godina profesori varaždinske, riječke, karlovačke, požeške i osječke gimnazije. Bitna promjena u profesorskom stališu nastupila je kod nas godine 1850., kada je ministar grof Leo Thun u Hrvatskoj proglasio »Osnovu za organizaciju austrijskih gimnazija i realaka« od 16. rujna 1849. Po toj osnovi dobije gimnazija zadaću, da svoje učenike pripravlja za sveučilište, a realka za tehniku. Gimnaziji se pridaje 7. i 8. razred, koji su tada na akademiji činili t. zv. filozofiju. Profesori na srednjim školama moraju biti osposobljeni za predavanje pojedinih struka, a ne svih predmeta. Pojedini profesor predavat će latinski i grčki jezik, odnosno povijest i zemljopis ili njemački jezik kao glavnu struku, a za sporednu struku latinski i grčki jezik ili povijest i zemljopis, odnosno prirodopis kao glavnu, a matematiku i fiziku kao sporednu struku (za niža 4 razreda). Tako će se razviti stručnjaci, koji će se onda posvetiti specijalnim naukama. Matija Mesić, Josip Torbar, Adolfo Veber, bijahu prvi Hrvati, koji podjoše u Beč, da se na tamošnjem sveučilištu izobraze za stručne profesore. Da se dobije dovoljan broj profesora, povišena im je 5. ožujka 1854. godišnja plaća na 735 forinti, pa omogućeno, da iza dovršene 30 godišnje službe postignu 1365 forinti. Kada se opet osjetila nestašica profesora, povisio je hrvatski sabor god. 1872. profesorima beriva onako, kako su ih brali sve do god. 1905., t. j. 900 forinti temeljne plaće, zatim petgodišnje doplatke po 200 forinti i stanarinu prema mjesnim prilikama.

Žarište hrvatskih preporoditelja.

Svaki je početak veoma težak. Nova ideja razvila se veoma polagano, te nailazi na nebrojene zapreke. Mnogi će na tome putu sustati ili će podleći postavljenim zaprekama. No zato će njihova mjesta zapremiti novi borioci, koji će onda pomagati, da ideja dozrije.

Najvećim je poteškoćama bila izvrgnuta ideja hrvatskoga preporoda. Protiv nje ustadoše najugledniji državni dostojanstvenici i činovnici. Svi veliki župani predsjednici banskoga stola, podžupani, veliki suci i veliki bilježnici bijahu upravo opojeni duhom klasične latinštine. Naprotiv se za hrvatsku narodnu ideju zagrijaše sami mladi ljudi: kerici, kapelani, jurati, vicenstari i jurasori. Ne treba se dakle čuditi, što su ugledna starija gospoda u Hrvatskoj pokret naših mladića držali »sanjarijom i pukom igrarijom«. Zauzeti za »madžarski konstitucionalizam« (ustav) smijahu se hrvatski magnati novomu »ilirskomu pokretu«. Prve pjesme naših preporoditelja bijahu upravo ruglu izvrgnute, pa većinom parodisane i u veselim sastancima recitirane. Kada su pak hrvatski preporoditelji god. 1836. počeli pisati štokavskim narječjem, ismjehivahu gospoda ovaj »vlaški jezik«.

Medjutim je krug čitatelja »ilirskih književnika« bivao svake godine sve širi. Malo po malo prilju-bila se uz novi hrvatski pokret gotovo čitava mladež. »Ilirci« počnu šta više svoje težnje iznositi takodjer na županijskim skupštinama. Naskoro se za njihove ideje našlo promicatelja u županijama: zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj, dok je Slavonija u kolo preporoditelja pristupila nešto kasnije.

U varaždinskoj županiji stajahu na čelu hrvatskog preporoda: Metel Ožegović, Tomo Blažek, pa Vinković, Horvat, Kazimir Jelačić, Mihajlo Košćec i Škender Šimunić, a u križevačkoj županiji: Ljudevit Vukotinović, Antun Nemčić, Nikola Zdenčaj i Franjo Žigrović. Ipak je središte borbe ilirske bilo od prvoga časa preneseno u zagrebačku županiju. U samom Zagrebu bijaše glavni štop hrvatskih preporoditelja. Ovdje redovito stanovahu ilirski književnici: Vjekoslav Babukić, dr. Ljudevit Gaj, dr. Dragutin Rakovac, Antun Mažuranić, dr. Ljudevit pl. Jelačić, dr. Matija Smodek i drugi. Književnike podupiru političari, naročito: Nikola Zdenčaj-Zahromićgradski, Petar Očić, Vancaš, Bunjevac, Zengeval, Očić, Rober i drugi. Moralnu i materijalnu potporu pružaju »Ilircima« neki zagrebački kanonici, poimence: Kralj i Mato Vuković. Uz njih pristadoše takodjer nekoji velikaši u prvom redu: grof Janko Drašković, grof Juraj Oršić, grof Albert Nugent i barun Franjo Kulmer.

Najviše je hrvatskim preporoditeljima koristilo, što su u svoje kolo predobili grofa Janka Draškovića. Vukotinović u svojim uspomenama, koje se čuvaju u arkivu jugoslavenske akademije, crta grofa Draškovića ovako: »Grof Janko Drašković, veoma izobražen kavalir u potpunom smislu riječi, vodio je narodnu stranku ne samo svojim savjetom, nego on ju je pomogao takodjer svojim uplivom u najvišim krugovima. Njegova je kuća u Zagrebu bila otvorena kroz cijelu zimu. Drašković je u svome salonu primao otmjenije društvo iz narodnih krugova, i to ne samo stariju gospodu (vlasteline, svećenike, županijske činovnike i odličnije građane), već takodjer i mladiće, osobito književnike i članove narodne čitaonice, koja je tada bila središtem književnoga gibanja.

Ti sastanci djelovali su osobito korisno na mladiće, koji se mogahu u tako izabranom društvu socijalno naobraziti, slušati savjete iskusnih muževa, pa tako crpsti novu snagu za daljni svoj rad. Gaj, Rakovac, Babukić, Vukotinović, Užarević, Kukuljević, Vraz, i Stoos nijesu nikada izostali iz grofove kuće. Drašković ih je upravo ljubio i cijenio kao rodjenu svoju djecu. On bi svakoga zvao krsnim imenom: Ti moj Lujo! Moj Dragutine! Junače moj Vjekoslave! Stanko! Sinko moj Ivane! Zato su ga svi mladići ljubili više, nego li se ljubi otac. Ono pak, što bi rekao grof Janko Drašković, to bi se držalo više, nego li sveto pismo.

Koliko je ljubezan i ljubljen bio vrijedni starina Janko, toliko je štovana i visoko cijenjena bila njegova supruga: grofica Franjica Drašković. Ona je svojim umiljatim ponašanjem i prijaznošću znala predobiti svakoga, tko ju je poznavao. Ova vrlo duhovita gospođa razgovarala je sa svakim. Oštroumno pazila je na svaki pokret i na svaki proizvod mlađahne književnosti hrvatske. Vazda se radovala, kada bi izašla koja nova pjesmica ili kada bi u »Narodnim Novinama« bio napisan koji bolji članak. Uz groficu Drašković stajala je grofica Mina Oršić, vrlo živahna, ljubezna i odvažna gospođa. Ona bi vazda znala bodriti i mladež nagovarati, da se ne uplaši i ne odvrne od svoga puta.

Grof Đuro Oršić, prostodušan Hrvat stare vjere, oštar i ponosit aristokrat, bio je vazda pripravan, da odvažno postupa. On se ne bi rado dao na popuštanje i dogovaranje, jer je vazda bio za to, da se ono, što je odlučio, imade izvesti bezobzirno, makar i silom. Kako je Oršić bio bogat, nije štedio zasegnuti u kesu, kad ustreba.

Kad je Nikola Zdenčaj Zahromićgradski — prije podžupan križevački — postao velikim županom zagrebačkim, postade i njegova kuća sastajalištem svih odličnih domoljuba. Zdenčaj bijaše veleučen i oštrouman muž, domorodac prvoga reda, mudar savjetom, a neustrašiv u izvođenju. On je bitno sudjelovao u razvitku narodne stvari. No jer je Madžarima bio pogibeljan i zazoran, digoše ga sa časti njegove.

Iz prošlosti zagrebačke gimnazije.

Osnovaše ju Isusovci, kojima je u tu svrhu grad Zagreb poklonio tada već napušteni dominikanski samostan. Svečanim načinom bila je na duhovski ponedjeljak godine 1607. otvorena zagrebačka gimnazija, u koju se odmah upisalo 300 učenika. Kada se doznalo za vrstan didaktički rad Isusovačkih profesora, počnu im Hrvati davati sredstava za uzdržavanje i razvitak njihove gimnazije. Tako je protonotar Ivan Krošelj oporučno ostavio Isusovcima sav svoj imetak u odgojne svrhe.

Ban Ivan Drašković poklonio je Isusovcima svoj posjed na onome mjestu, gdje se danas nalazi plemićki konvikt. Ovdje urediše Isusovci god. 1627. internat u kome će siromašniji gimnazijalci imati opskrbu. Istodobno sagradiše Isusovci crkvu sv. Katarine, a do nje i današnju zgradu za gimnaziju. Tada je zagrebačka gimnazija imala 6 razreda, a svaki razred samo jednoga učitelja za sve predmete. Glavni je predmet bio latinski jezik; sve ostalo smatralo se više nuzgrednim. No zato su Isusovci već godine 1628. počeli misliti na to, da na zagrebačkoj gimnaziji uvedu i mudroslovni tečaj, u kojem će svršeni gimnazijalci nastavljati više nauke. Mudroslovci učili su logiku, povijest filozofije, matematiku, prirodopis i fiziku, ali dakako sve na latinskom jeziku. Isprvice bijaše na mudroslovnom tečaju samo jedan profesor; godine 1662., počinju predavati već 2 profesora; a godine 1666. pridođe još i treći profesor. Tko bi svršio 6 gimnazija i 2 tečaja mudroslovlja, mogao je u Zagrebu učiti pravo ili bogoslovlje. Po želji biskupa Franje Hasanović-Ergeljskoga dodan je zagrebačkoj gimnaziji god. 1632. poseban profesor za moralno bogoslovlje. Od god. 1724. predaje tu jedan profesor crkveno pravo, a od godine 1747. obučavaju dva profesora specijalnu teologiju.

Mudroslovni, bogoslovni i pravnički tečaj zagrebačke gimnazije počnu se za vladanja Marije Terezije nazivati »academia scientiarum«, dočim se 6 razreda gimnzijalnih zvalo »archigimnasium«. Godine 1773. ukinuo je papa Klement XV. red Isusovaca. Odsada predavaju na akademiji i na gimnaziji svećenici, svjetovni profesori i neki exjezuite. Godine 1780. bijaše na gimnaziji i na juridičkom fakultetu po 6 profesora, a na mudroslovnom i bogoslovnom po 5. Gimnazija zagrebačka odijelila se od akademije godine 1842., kad je dobila posebnoga ravnatelja svoga. Godine pak 1850. bijaše gimnazija preustrojena po tadašnjoj Thunovoj osnovi. Mudroslovni fakultet bude ukinut, a mjesto njega povišena gimnazija od 6 na 8 razreda. Tada je uveden takodjer »ispit zrelosti« kao uvjet za prijelaz na sveučilište. God. 1895. utemeljena je u Zagrebu posebna gimnazija za donji grad.

Dr. Rudolf Horvat.

DANAŠNJI ZAGREB

Tkogod je poznavao Zagreb prije rata, ostat će mu vazda u pameti onaj mali i tihi grad, kako se svakog jutra bijeli na suncu, čist i umiven kao dobro odgojena djevojčica. Tadašnji Zagreb bio je idealno sklonište udovica i penzioniranih činovnika, grad školskoga podmlatka, nedostižan ideal čitave hrvatske provincije zbog svoga električnog tramvaja, popločenih ulica, i kazališta, krajnji cilj amibicija i predmet želja i straha svim činovnicima, označen riječju: vlada. Ta je vlada bila tada sredina i krajnja suština našega grada. Uporedo s tim bio je Zagreb još nešto: centar kulture, sijelo gotovo sviju hrvatskih kulturnih institucija, grad Akademije, Univerziteta, kazališta i koncerata, i maleno, ali neugasivo ognjište svake slobodarske misli.

No to je bilo gotovo sve.

U trgovini i industriji Zagreb je imao samo sekundarnu važnost jednog provincijskog centra, koji nije nigda, i ni od koga, bio favorizovan. Kruti gospodarski centralizam Beča i Pešte posmatrao je područje našega naroda samo kao polje eksploatacije u svoju korist, a gospodarskom svojom politikom odvraćao je s našega teritorija u Beč i Peštu sve industrijske i trgovinske faktore, koji su se ikako mogli tamo odvući, te je Zagreb na trgovačkim putevima Austrougarske bio samo mala, prolazna stanica, manje važna nego, n. pr. Novi Sad.

Sprečavajući tako razvoj domaćih kapitalističkih snaga u našim krajevima, prepuštao je naše prirodno bogatstvo bez teškoća eksploataciji svojih kapitalista, a svi su, osjećajući se stalno protežirani od državne vlasti, i bez osjećaja ikakvih moralnih dužnosti prema našem narodu i zemlji, bezobzirno izrabljivali svoj povlašteni položaj, te je naša domovina bila u gospodarskom pogledu zarobljena od strani eksploatatori da zadrže svoje predratne pcdrugom pogledu.

Posljedice toga stanja odražavaju se i u današnjim našim gospodarskim prilikama. Nacionalizacijom, često samo prividnom, svojih poduzeća nastoje strani eksploatatori da zadrže svoje predratne pozicije u našoj bogatoj domovini. No predratni duh bezobzirnosti prema našoj sredini nije se vazda na-

cionalizacijom promijenio, te je i danas mnoga industrija u nas orijentirana jednako kao i prije rata. Naročito nam Zagreb, s onim bezbrojem tuđinskih »stručnjaka«, ad oculos dokazuje staru istinu da vuk dlaku mijenja, ali ćudi ne. No nema sumnje da će probuđeni i osviješteni Zagreb uputiti svoj temperamentni patriotizam prije ili kasnije k osvajanju i nacionalizaciji sviju ostataka prijašnjega gospodarskog robovanja.

Ispad rata učinio je nagli kraj našoj ekonomskoj skučenosti.

I ako nije nestalo onih velikih stranih kapitala, koji su iz naših polja i gora vukli obilne kamate, i ako nije nestalo njihove akcije u našem gospodarskom životu, ipak je za vazda iščezla ona kruta, neprijateljska sila, koja je s devizom »Drang nach Osten« preko živoga mesa našega naroda utirala nesmiljene puteve svome novcu. Jednim mahom nestalo je okova koji su sapinjali naše narodno gospodarstvo, i ono je elementarnom snagom navalilo na puteve koji su mu dotada bili nepristupačni.

Na raskrsnici dvaju važnih puteva: onoga što dolinom Save veže Srednju Evropu s Balkanom, i onoga što preko Krasa spaja Jadran s Podunavljem, Zagreb je preko noći stekao onu gospodarsku važnost koja mu je dotada na umjetan način oduzimana, i koja odgovara njegovu položaju. U Austrougarskoj potisnut na stepen manje važnoga, u novoj je državi postao upravo najvažnijim željezničkim čvorištem, vratima, kroz koja prolazi svaki stranac, svaka pošiljka robe na putu iz Evrope na Balkan. Periodički izvještaji zagrebačke željezničke direkcije najeklatantnije dokumentuju kolosalan porast prometa putnika i robe na zagrebačkib željezničkim stanicama, u razmjeru prema austrijskoj eri. Spojem Zagreba sa Splitom novom ličkom željezničom važnost je Zagreba u tom pravcu još vanredno porasla.

U povodu toga navalila je u Zagreb, kao željezničko čvorište, podjednako udaljeno od tri susjedne granice, rijeka domaćeg i stranoga kapitala, dižući tvornice, i udarajući osnove jednoj na veliko zasnovanoj trgovini. S kapitalom došla je i vojska radnika, tražeći hljeba i zarade.

Predratni Zagreb nije imao dovoljno mjesta za tu bujicu novih, oslobođenih snaga koje je trebalo u Zagrebu sapeti. Svi se sjećamo onih prvih, poslijeprevratnih mjeseci: Zagreb je ličio više na jedno veliko, improvizirano logorište, nego na normalan grad: hoteli, privatni stanovi, lokali — sve prepuno, nigdje suvišna ni prazna mjesta, nigdje raspoloživih stanova, ni dućana; ulice i ceste, razrovane za rata, nepopravljene radi teških ratnih prilika, ne mogu da odole navali novoga prometa; gradski vodovod, munjara i plinara ne mogu ni uz napon sviju svojih sila da dadu dovoljno vode i svijetla onoj stotini hiljada novih stanovnika Zagreba. Prašina leži kao teška zavjesa nad ulicama, i čini nam život nesnošljivim, zabijajući nam u glavu misao da će to stanje potrajati još dug niz godina, jer ima suviše mjesta gdje je potreban popravak, i jer se čini da nema dovoljno ruku ni očiju da uklone sve zlo što se je nagomilalo. A dotle prašina davi i uvećava onaj i onako strašan procenat smrti od tuberkuloze.

Pa ipak, ono što se je tada činilo dalekim, i nedosežnim, danas je već postignuto; čak je u mnogome učinjeno više no što se tada moglo očekivati. Oni koji živu stalno u Zagrebu, gotovo ni ne opažaju toga, jer se promjene zbivaju polako i sukcesivno; no stranac koji dolazi u Zagreb u većim razmacima, opaža to smjesta.

Što je dakle sredilo i svelo u prave puteve ovu bujicu nepovezanih snaga što su po pravratu navalile u naš grad?

Bila je to s jedne strane privatna inicijativa, koja je dala impuls i novac, ne oklijevajući, dižući tako reći preko noći nove dijelove grada; a s druge strane inicijativa onih koji su, po izboru građanstva zagrebačkog, i po svojim položajima, bili zvani da vode brigu oko potreba i porasta grada.

Posmatrat ćemo najprvo ono što je izveo prvi od ova dva faktora.

U prvom redu susrest ćemo tu na djelu zagrebačke banke, kojima se poslovanje upravo neobično razgranalo, s jedne strane zbog snažnog poratnog prometa, a s druge strane zbog važnosti što su je stekle po gospodarskom oslobođenju nakon prevrata. Intenzivno poslovanje tražilo je proširenje poslovnih prostorija, pomnožavanje činovnika i — kao posljedicu — stvaranje stambenih prostorija za nove činovnike. Naskoro po prevratu stale su da grade velike zgrade i palate, djelomice posve nove, djelomice adaptirane, Jugoslavenska, Jadranska, Slavenska, Eskomptna banka, Prva hrvatska i Gradska štedionica, Wiener-Bank-Verein, i t. d., a za njima velika domaća i strana trgovačka, importna i eksportna poduzeća, i konačno industrija. Iz dodanog pregleda (vidi tabelu I.) vidi se upravo kolosalan broj novogradnja, prigradnja i adaptacija, koji rapidno raste iz godine u godinu, i kojemu je tek posljednjih mjeseci usporio tempo težak položaj novčarstva u ovoj godini. Trgovačke i bankarske novogradnje čine zaseban tip zgrade, dosele nepoznat u malom, predratnom Zagrebu: tip četverokatne poslovne zgrade, s mansardom, s velikim oknima u čitavom prizemlju, i s niskim

mezzaninom. Među njima ih ima markantnih po lijepoj i strogoj arhitektonskoj izvedbi; u glavnome može se ustvrditi da je stil novih gradnja strog, suzdržljiv u nakitu, proračunat na efekte ritmom linija i ploha, i da na sreću nema onih nametljivih i lažnih elemenata koji, n. pr., nove peštanske ulice čine nepodnošljivo parvenijskima. Svakako je potreba štednje kod građevnih investicija razlog strogosti i uzdržljivosti stila. Moglo bi se čak kazati da velike zagrebačke novogradnje imadu neko specijalno zagrebačko stilsko obilježje. Naročito se ističu novogradnje Eksploatacije drva, Jugoslavenske banke, Slavenske banke, Tekstila, i t. d.

No privatni kapital nije se zaustavio na samom stvaranju prostorija što ih je trebao. Iz davne potrebe za jednim uistinu evropskim hotelom nastalo je društvo za izgradnju velikog hotela, koji je dovršen u blizini glavne stanice: u njegovoj neposrednoj blizini imalo bi se u najskorije vrijeme početi s gradnjom palate Centralnoga ureda za osiguranje radnika, u kojoj će podjedno biti smješteno veliko javno kupalište, a zatim s gradnjom Seljačkoga Doma. Ove će tri građevine stajati kao ogromne kule na vratima novoga, velikoga Zagreba. U isto vrijeme gradi se na jednom od najistaknutijih mjesta Zagreba palata Burze, koja će svojom markantnom fizionomijom dati dostojan ulaz u područje velike industrije i trgovine— staro Sajmište.

Uz privatnike, i država je uzela zamah da započne s naveliko zasnovanom serijom paviljona medicinskoga fakulteta, no nažalost bez dovoljno sila da se započeto nastavi i dovrši jednakim tempom. Ipak se je blaga oblina Šalate obogatila lijepim silhouettama četiriju velikih paviljona, kojima treba da se sada i peti pridruži, dok je Savska cesta dala mjesta zgradi veterinarskom fakultetu, a Mlinarska uzornom Bakteriološkom institutu.

Za poslovnim svijetom povedoše se i privatnici, i neočekivanom brzinom izgradiše se ulice i ceste, još pred pet godina puste i prazne; svi se obronci Zagrebačke gore prekriše kućama i vilama, i danas ima — brojeći po prostranstvu — pouzdano veći dio Zagreba po brdima, nego u dolini. Šetalac, koji mijenja pute svojih šetnja, začudit će se danas na svakoj šetnji: poslednji put kad je prolazio ovim ili onim putem, nije bilo zacijelo ni traga onoj ili onoj vili što je sada vidi.

Spomenemo li da se na Kanalu, uz Lašćinšćak (famoznoga imena), i na Savskoj cesti dižu tvornica za tvornicom, da je na istoku Zagreba izgrađena velika stanica za ranžiranje, da se uz Lašćinšćak počelo s izgradnjom moderne tovarne stanice, a uskoro da će se početi s izgradnjom željezničarske kolonije i velikoga državnog aerodroma, dok su na zapadu podignuta velika carinska skladišta, i nekoliko tvornica, prešli smo na vrlo sumaran način sve što su privatna i državna inicijativa stvorile poslije prevrata za porast Zagreba.

No nije manji dio na tom poslu ni onaj gradskoga zastupstva, i gradskoga poglavarstva kao njegova organa. Uistinu je gradsko zastupstvo potpuno shvatilo zadatak što su mu ga nametnule prilike i s rijetkom uviđavnošću, i s poletom što ga daje samo velika ljubav prema rođenome gradu, pošlo na mučan posao stvaranja. Sretnim izborom načelnika, koji je, kao arhitekt i bankar, imao dvostruku kvalifikaciju za taj položaj, i kome je želja da svoj grad dovede iz ratne zapuštenosti opet na visinu kulturnoga grada dala nesatariv polet, ono si je u mnogome olakšalo zadatak. No taj zadatak nije bio malen. Pri posljednjem predratnom brojanju stanovništva imao je Zagreb 79.000 duša; dok je 10 godina kasnije, 1920., imao već 108.000 dakle se je povećao broj duša za 36.71%. Isporedimo li s time porast Berlina, koji je od sviju evropskih velikih gradova najbrže rastao, naročito po dobivenom ratu 1871, vidjet ćemo da je Berlin 1871. brojao 825.000 duša, 1880.: 1,122.000, dakle porast od 36%, 1890.: 1,579.000, dakle porast od 40.73%, 1900.: 1,889.000, dakle porast od 20.90%, 1910.: 2,071.000, dakle porast od 9.63%, dakle je zabilježio najveći porast od 40.73% u 10 godina, dok Zagreb pokazuje porast od 36.71%. No uzevši u obzir nepouzdanost zvaničnih rezultata posljednjega popisa, kao i činjenicu, da je brojenje obavljeno samo 2 godine po svršetku rata, možemo očekivati da će porast u dekadi 1920—1930. znatno nadmašiti i najveći zabilježeni porast Berlina.

Nije bio dakle malen zadatak da se gradsko lice i gradske institucije podignu tako da odgovaraju povećanom broju stanovništva barem onako kao prije rata predratnome; a naročito je to bilo teško izvesti u kaotičnim poratnim godinama sređivanja i ponovnog orijentiranja ukupnoga javnoga života.

Pa ipak, ne samo što uprava grada nije čekala da bude zvana na posao, nego je nasuprot sama preuzela incijativu. Bez oklijevanja omogućila je u pravi čas brz razvoj građevne djelatnosti donošenjem parcijalnih regulacionih osnova za staro Sajmište, za krajeve istočno od njega, za dijelove na obroncima gore, i prodavanjem gradilišta uz bagatelne cijene, na jednoj strani usred grada, na Sajmištu, zgodnih za trgovačke i poslovne gradnje, a na drugoj strani malih parcela na Pešćenici, Borongaju, Hercegovačkoj cesti, i na Kanalu, davajući tako i manje imućnom građanstvu mogućnosti da si podigne vlastite udobne i zdrave domove. Blagotvorni rezultati danas se već vide: stambena

I.

Godina	Novogradnje: stambene zgrade: četverokatnice	trokatnice	dvokatnice	jednokatnice	prizemnice	mansarde	dvor. gosp. zgrade	obrt. zgr.: tvornice	poslovnice	skladišta, i t. d.	privremene zgrade	ukupno	Nadogradnje: stambene zgrade: četverokatnice	trokatnice	dvokatnice	jednokatnice	prizemnice	mansarde	dvor. gosp. zgrade	obrt. zgr.: tvornice	poslovnice	skladište, i t. d.	privremene zgrade	ukupno	Prigradnje i dogradnje: stambene zgrade: četverokatnice	trokatnice	dvokatnice	jednokatnice	prizemnice	mansarde	dvor. gosp. zgrade	obrt. zgr.: tvornice	poslovnice	skladišta, i t. d.	privremene zgrade	ukupno	Adaptacije
1919	—	8	1	25	52	—	22	5	14	28	1	156	—	—	2	—	5	—	—	1	2	—	—	10	—	—	2	10	39	—	5	2	10	—	—	68	9
1920	1	17	8	38	83	—	49	11	29	46	2	284	—	—	11	8	17	—	1	—	—	2	—	39	—	5	2	8	18	—	3	7	9	7	2	61	54
1921	—	24	14	86	167	38	76	9	47	48	12	521	2	11	19	21	1	11	2	1	2	1	—	71	—	3	5	12	22	2	3	1	6	—	—	54	162
1922	10	36	22	95	195	27	107	14	45	67	21	639	—	19	25	28	7	29	1	1	1	1	—	112	—	2	1	16	22	2	3	1	3	1	—	51	229
1923	4	20	13	64	217	25	64	6	36	33	15	497	—	14	14	21	—	11	1	1	—	1	—	63	—	—	2	13	32	1	4	1	5	4	—	62	168
do 1.VI.1924.	2	7	4	17	47	7	11	—	7	7	6	115	—	—	4	4	—	2	1	—	—	1	—	12	—	—	—	6	5	—	5	2	3	4	—	25	40
Ukupno	17	112	62	325	761	97	329	45	178	229	57	2.212	2	44	75	82	30	53	6	4	5	6	—	307	—	10	12	65	138	5	23	14	36	16	2	321	662

II. Radnje na uređenju prometnih puteva

Godina	Novo popločeni kolnici: granitnim kockama: velikim m²	Din	malim m²	Din	bazaltnim kockama: velikim m²	Din	malim m²	Din	asfaltom: comkrimé m²	Din	coulé m²	Din	Ukupno m²	Din	Novi pločnici m²	Din	Nabavljeni tučenac za popravak ulica m³	Din	Ukupno Din
1921	2.000	150.000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.000	150.000	—	—	22.000	900.000	1,050.000
1922	5.900	2,300.000	12.000	2,700.000	—	—	—	—	4.900	1,385.000	750	185.000	23.550	6,570.000	3.500	600.000	20.000	1,400.000	8,570.000
1923	3,000	1,200 000	4.200	544.000	8.000	4,000,000	2.000	96.000	8.260	2,700.000	—	—	25.460	8,540.000	8.000	1,000.000	48.000	2,890.000	12,430.000
1924 u progr.	8.400	4,200.000	—	—	—	—	—	—	12.900	4,257.000	—	—	21.300	8,547.000	6.000	510.000	*30.000	2,760.000	11,727.000
Ukupno	19.300	7,850.000	16 200	3,244.000	8.000	4,000.000	2.000	96.000	26.060	8,342.000	750	185.000	72.310	23,717.000	17.500	2,110.000	120.000	7,950.000	33,777.000

III.

Godina	Vodovodne radnje: nove vodovod. pruge m¹	zasuni kom.	hidranti kom.	ulazna grla kom.	ukupni trošak Din	Radnje na kanalizaciji: Novi cijevni kanali m¹	betonski kanali ku¹	zatvoreni sabirni kanali m¹	otvoreni sabirni kanali m¹	vodovodna grla kom.	ukupni trošak Din	Sav trošak Din
1921	4.897	36	26	—	456.960	—	1.900	—	—	—	300.000	756.960
1922	6.178	59	78	16	1,232.470	2.890	2.170	420	—	—	1,646.000	2,878.470
1923	7.180	65	71	34	3,635.450	140	3.490	840	1500	209	4,455.000	8,090.450
1924 u progr.	2.949	59	51	27	2,048.468	620	2.810	1.800	—	—	4,629.000	6,677.468
Ukupno	2 .294	219	226	77	7,373.348	3.650	10.370	3.060	1.500	209	11,030.000	18,403.348

* do 1. IX. 1924.

je kriza znatno ublažena, spekulaciji sa zemljištima podrezana su krila, poslovni život ne samo što nije zapeo, nego je dobio snažan zamah, iza kako je na razmjerno jeftin način stvoreno nekoliko hiljada prostorija i stanova, a pogotovo preko noći nikle su u pustim krajevima otmene i bogate ulice staroga Sajmišta, vile Pešćenice, i građanske kućice Borongaja.

No to nije sve. Gradska općina pregla je da i vlastitom građevnom akcijom smanji stambenu bijedu, te je o svom trošku digla šest trokatnica na Ciglani sa 102 činovnička stana, 4 trokatnice na Kanalu i 4 dvokatnice na Selskoj cesti sa 116 radničkih stanova, koji su svi sagrađeni sa svim potrebitim komforom. Osim toga sagradila je 6 prizemnih zgrada za deložirane, i one najsiromašnije, sa 73 stana, ukupno dakle 291 stan. U programu je i dalje građenje zgrada s malim stanovima.

Podjedno je rasparcelirano i prodano sitnim građanima i radnicima stotinjak malih parcela na Kanalu, na kojima je već do danas iznikla, poput gljiva poslije kiše, čitava četica sitnih kućica.

Time je gradska općina uz velike žrtve izvršila socijalno djelo koje zaslužuje svaku pažnju.

U primjer gradske općine ugledala su se i neka industrijska poduzeća, te su digla na Selskoj cesti tri dvokatnice radničkih stanova, po tipu gradsíe općine, a dvije dalje dići će se u najskorije vrijeme.

Tako su na Kanalu i na Selskoj cesti nastala naročita, od grada odijeljena, čista i zdrava radnička naselja, iz kojih će, bez sumnje, proizaći snažna i zdrava nova generacija radničkoga Zagreb.

Silan porast Zagreba pokazao se je na vrlo neugodan način na školama. Osim toga što je medicinski fakultet zauzeo tri najveće i najljepše gradske škole, povećao se je i broj učenika i tečajeva tako jako, da su sve ostale školske zgrade bile od jutra do mraka toliko intenzivno zauzete nastavom, da gotovo nije preostajalo vremena za zračenje i čišćenje školskih prostorija. I tome je zlu trebalo doskočiti, pa je to učinjeno bez krzmanja, ponajprvo prigradnjom borongajske i trnjanske škole, pa nadogradnjom kaptolske i krajiške, i konačno novogradnjom jedne lijepe i velike škole za kraj staroga Sajmišta, koji je gubitkom škole u Draškovićevoj ulici najosjetljivije pogođen. Danas se već, u neizgrađenoj ravnici Zavrtnice, ističu konture ove najnovije škole, koja će podjedno biti i od najljepših.

No građevna aktivnost gradske općine ide još dalje. Ponajprvo valja spomenuti da je na Zelenom Brijegu izgrađen moderno uređeni Raskužni Zavod, koji se ove godine proširuje izgradnjom dviju gospodarskih zgrada. Time je gradska općina sagradila pendant Bakteriološkom zavodu, što ga je, pred 2 godine, država nabavila na račun reparacija, i podigla na Mlinarskoj cesti. Osim toga dovršena je ljetos nova zgrada gradske uredovnice unutar jednoga bloka novih četverokatnica na starom Sajmištu.

Konačno je prošle jeseni započelo s izgradnjom novoga Sajmišta, koje će do nastupa zime biti toliko uređeno da će se sajmovi moći da premjeste s dosadašnjega mjesta.

Spomenemo li još jedan paviljon kužne bolnice, Dječji ambulatorij na gradskom majuru, i ambulatorij škole u Krajiškoj ulici, prešli smo uglavnom sve gradske novogradnje. Možda će ovaj prikaz još jače ilustrirati činjenicu da je za sve te gradnje dosada potrošeno u posljednje četiri godine 30 milijuna dinara.

Ako je gradska općina razvila veliku aktivnost u građenju, još je veći trud uložila u to da prometne puteve istrgne iz strašnoga stanja u kome ih je ostavio rat. Rezultati, postignuti u tom pravcu, upravo su sjajni, i ništa nije toliko podiglo Zagreb ni u prometnom, ni u sonitarnom pogledu, koliko posao izvršen na melioraciji cesta i ulica. Namjesto zaprašenog, blatnog grada, s cestama gotovo neprohodnim za pješake i za kola, danas imamo opet čist grad taracanih i asfaltiranih ulica. Koliki je posao tu izvršen, vidi se iz tabele II: 72,000 m² popločane površine ulica u 4 godine je za grad kao Zagreb ogromna rubrika. Pri tome poslu radilo se je sistematski. Počevši s taracanjem najvažnije i najtrošnije ceste — gornje Ilice — prešlo se je na sukcesivno taracanje trasverzalnih, s Ilicom paralelnih, ulica, idući postepeno od Ilice prema željezničkoj pruzi: 1922.: Ilica; 1923.: Sudnička, Kukovićeva, Boškovićeva ul. i Wilsonov trg; 1924.: Trenkova, Hatzova ulica, istočna partija Zrinjevca, Akademičkoga trga i Trga I. Podjedno su se sukcesivno taracale i spojne ulice: Gundulićeva, Draškovićeva i ulice izgrađenoga dijela staroga Sajmišta, kao i druge neke važnije ulice i ceste, n. pr. Cesta B, a na periferiji grada popravljeni su svi važniji prometni putevi.

Paralelno s time proširivala se je i gradska kanalizacija, vodovodna, električna i plinska mreža, a ove se godine prešlo na izmjenu trošnih električnih kabela i na preuređenje ulične električne rasvjete. Osim toga, čitav je Zagreb svjedok velikoga posla na izmjeni podvala i tračnica električnoga travaja na glavnim prugama od Mesničke do Draškovićeve ul., i od Strossmayerove do glavne željezničke stanice. Tabela III. predočuje troškove za

vodovodnu i kanalizacione radnje posljednjih godina.

Nije bez interesa činjenica da su gotovo svi ovi radovi gradske općine pokriveni redovnim njenim prihodima, jedino je izgradnja malih stanova i djelomice izgradnja novoga Sajmišta pokrivena zajmovima gradske općine kod zagrebačkih novčanih zavoda.

Ovim poslovima, međutim, nije iscrpen sav program gradske općine. Najvažniji dijelovi njegovi nisu dosada, nažalost, naišli na mogućnost realizacije: to su hidroelektrična centrala, i eksportna klaonica. I ako su predranje za obe ove institucije dovršene, ili barem blizu dovršenja, ipak do njihove realizacije može da dođe jedino postignućem velikoga i povoljnoga zajma, zbog nedostatka velikih kapitala u državi, i zbog preopterećenosti ukupnoga domaćeg kapitala bezbrojnim investicijama posljednjih godina, može da dođe u račun za zajam jedino strani kapital. Svima faktorima koji su Zagreb zadužili svojom brigom i trudom za njegov procvat, može se samo iskreno željeti da uspiju i u nastojanju za postignućem povoljna zajma, pa da se uzmognu privesti u život i ova dva posljednja i najveća projekta. Teško je predvidjeti koliku bi golemu korist imao od toga naš grad. Dok bi hidroelektrična centrala pružila prostrane mogućnosti za razvoj industrije zagrebačke davanjem jeftine pogonske snage, i time privukla k nama i nove kapitale, i nove radne snage, klaonica bi prvenstvo Zagreba u izvozu stoke za vazda učvrstila, i učinila ga u toj grani trgovine prvim emporijem čitave države. Ne samo Zagreb, nego i njegova uža i šira okolica osjetile bi naskoro blagodati organizovane domaće produkcije, koja ne eksportira, nego podaje mogućnosti plodna rada i zarade. Zbog toga nisu ova poduzeća jedino problemi Zagreba, nego i problemi čitave njegove okolice, i konačno i same države.

Ing. Milivoj Petrik.

POSLANICA BARUNA IVANA KOBENZELA OD PROSEKA BISKUPU JURJU DRAŠKOVIĆU O PRILIKAMA U RUSIJI (1576)

God. 1662. prvi put bi štampom izdana u Amsterdamu kratka povjesnica o borbama izmedju kraljeva Ferdinanda I. i Ivana Zapolje (1526.—1540.), koju bijaše napisao savremenik Ivan Zermegh, hrvatski plemić iz križevačke županije. Knjižica ima napis: »Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Ungariae reges, usque ad ipsius Joannis obitum, auctore Joanno Zermegh. Amstelaedumi apud Jacobum Lepidium. MDCLXII.« Suviše je iza ove historije, premda nema s njom baš nikakve veze, štampana i neka poslanica, koju je god. 1576. barun Ivan Kobenzel upravio na zagrebačkoga biskupa Jurja Draškovića, i u kojoj je rečeni barun obavijestio biskupa o svome poslanstvu na dvoru ruskoga cara Ivana IV. Vasiljevića Groznoga, kao i o vjerskim i drugim prilikama u moskovskom carstvu. Toj je poslanici naslov: »Epistola clarissimi viri D. Johannis Cobenczel a Prosseck, Equitis Mariani, Caroli, Archiducis Austriae, Consiliarii et Cancellarii, De Legatione sua, nomine Maximiliani II. Gloriosae memoriae Imp(eratoris) apud Magnum Moschoviae Ducem Johannem Basilidem anno 1576. obita, ad Georgium Draskovithium, Archiepiscopum Colocensem, Episcopum Zagrabiensem scripta, et missa eodem anno 1576.« Zermeghova historija zaprema 100 stranica, a Kobenzelova poslanica 39 (pravo 37). Već po svom opsegu ta je poslanica zanimljiva; no još više radi Rusije, o kojoj se u njoj govori, a i radi biskupa Draškovića, na kojega je ona upravljena.

Zasebne svoje poslanike ruskim velikim knezovima u Moskvi šiljali su već pređašnji carevi njemački Maksimilijan I., Karlo V. i Ferdinand I. Od svih tih poslanika osobito se je istaknuo barun S i g i s m u n d H e r b e r s t e i n (1486.—1566.), rodom iz Vipave u Kranjskoj, koji je u dva maha (god. 1517. i 1526.) bio carskim poslanikom u Rusiji, te je to carstvo tako proučio, da je o njem napisao posebno djelo u latinskom jeziku s napisom: R e r u m M o s c o v i t i c a r u m c o m m e n t a r i i«, koje je god. 1549. u Beču (Vienae) prvi put štampom svjetlo ugledalo. Ovo geografskom kartom i zgodnim ilustracijama snabdjeveno djelo smatra se i danas još najboljom knjigom o starijoj Rusiji, a u svoje je doba gotovo otkrilo evropskomu svijetu dosta slabo poznato carstvo slavensko. Prevedeno bi više puta i na njemački jezik (kao god. 1557.); suviše bi mnogo izdavano i komentirano. Tako je i ruski profesor E. Zamislovskij napisao o njemu zasebnu studiju s napisom: »Herberstein i ego istoriko-geografičeskija izvêstija o Rossii. S priloženiem materijalov dlja istoriko-geografičeskago Atlasa Rossii XVI. vêka. Sanktpeterburg 1884.«

Poslije Herbersteina mnogo se je isticao kao poslanik njemačkih careva Maksimilijana II. i Rudolfa II. jedan drugi nutarnjo-austrijski velikaš, po imenu barun Ivan Kobenzel (Cobenzl) od Proseka (a Prosseck). Započeo je svoju karijeru u dvorskoj kancelariji kralja i cara Maksimilijana II.; kasnije stupio je u red njemačkih vitezova, te je bio komturom toga reda najprije u Ljubljani, onda u štajerskom Gracu i napokon u Novom mjestu kod Beča. God. 1571—1573. boravio je kao carski poslanik na papinskom dvoru u Rimu, a god. 1576—1581. dolazio je kao poslanik cara Maksimilijana II. i Rudolfa II. pred Ivana IV. Vasiljevića Groznoga u Rusiju (Moskvu). God. 1582—1594. bio je prvi doglavnik i najmoćniji ministar na nadvojvodskom dvoru u Gracu kod Karla, i onda kod njegove udovice Marije i mladoga im sina Ferdinanda. Suviše je god. 1592. postao zemaljski kapitan u Kranjskoj. U to je doba mnogo izvješćivao papinski dvor o prilikama u susjednoj Hrvatskoj. Te je njegove izvještaje objelodanio pred nekoliko godina profesor dr. Karlo Horvat s napisom: »Kobenzelovi izvještaji (1592—1594.) kardinalu Cintiju Aldobrandiniju, državnomu tajniku pape Klementa VIII.« (Starine jugoslavenske akademije, knjiga XXXII. 1913. str. 131—316). Vrijedno je još spomenuti, da je kralj Rudolf II. dekretom, izdanim u Pragu 1. svibnja 1594., uz baruna Ambrozija Thurma odredio i »Joannem Cobenczela Prossekta, baronem in Lueg, Mossau et Lenttenburg, ordinis Teutonici commendatorem in Gracz et priorem in Prixerney« za svoga poklisara na hrvatski sabor. (Šišić F., Acta comitialia, V. str. 304, 306, 311 i 312). Ali nema spomena, da je Kobenzel na hrvatskom saboru zaista i bio.

Kako je već spomenuto, Kobenzel je o svom poslanstvu u Rusiji god. 1576. napisao zasebnu poslanicu zagrebačkomu biskupu Jurju Draškoviću. Ne znade se za sada, kako i kada su se upoznala ova dva znamenita muža; ali se po samoj ovoj poslanici može ustanoviti, da su već i prije nje medjusobno dopisivali. Kobenzel naime kaže na početku ove svoje poslanice, da je boraveći još u Poljskoj primio Draškovićevo pismo od 8. travnja 1575., u kojem je javljao, kako mu je drago bilo ono, što je barun njemu nedavno općenito o ruskim ili moskovskim stvarima pisao (charum fuisse id quod summarie de rebus Moscoviticis eidem nuper perscripseram). Po tom možemo dakle nagadjati, da je izmedju njih bila živahna korespondencija, koja se je ili zamela ili je posve propala.

Lako razumijemo, da se je rimokatolički i gorljivi Hrvat Juraj Drašković živo zanimao za slavensku i pravoslavnu Rusiju. Po jasnoj poslanici razabiramo, da su ga poglavito interesirale vjerske prilike, jer mu o njima Kobenzel najviše i piše. Nije ni čudo, da je Drašković kao bivši poslanik kralja Ferdinanda I. na crkvenom saboru u Tridentu i gorljivi pobornik protivureformacije, koji je netom god. 1574. na crkvenoj sinodi u Zagrebu dao osuditi medjimurskoga župnika Mihajla Bučića radi njegova pristajanja uz Kalvinovu nauku, s nekim pouzdanjem i nadom gledao na pravoslavnu Rusiju, koja bi pristupom rimokatoličkoj crkvi mogla nadoknaditi teške gubitke, što ih je ona pretrpila na zapadu pojavom Martina Luthera i Ivana Kalvina. Ta baš u ono vrijeme radilo se je uopće o uniji istočne i zapadne crkve medju Slavenima, što se je donekle unijom u Brestu god. 1596. i postiglo. Pa i sam srpski patrijarha Jovan u Peći poslao je slijedeće godine 1597. u Rim svoje poslanike papi Klementu VIII. javljajući mu, da je gotov priznati ga svojim duhovnim glavarom.

Imajući sve ovo na umu možemo nagadjati, da je Juraj Drašković ili naustice ili pismeno zamolio Kobenzela prigodom njegova polaska u Poljsku i Rusiju (Moskoviju), da ga o svemu izvješćuje, što ondje vidi i čuje. Samo tako možemo razumjeti njegovu poslanicu, koja je više izvještaj nego pismo.

Prije nego što se potanje upustimo u proučavanje te znamenite poslanice, treba izjasniti, zašto je car i kralj Maksimilijan II. poslao zasebno poslanstvo u Poljsku i Rusiju. Car Maksimilijan naime živo se je zanimao za kraljevinu Poljsku, gdje je vladao njegov šurjak Sigismund II. August, posljednji muški član slavne porodice Jagelovića. Još za života Sigismundova mnogo je Maksimilijan nastojao, da nasljedstvo u Poljskoj osigura ili sebi ili svojemu sinu Ernestu. Glavnim pomagačem u tom nastojanju, bio mu je hrvatski plemić Andrija Dudić od Orehovice (u hrvatskom Zagorju), kojega bijaše još kano pečujskoga biskupa poslao za svoga poslanika u Poljsku, da ondje skuplja oko sebe privrženika Habsburgovaca. Kad je medjutim god. 1572. kralj Sigismund II. August umro, te se je 7. siječnja 1573. sastao poljski sabor u Varšavi, nije Dudić mogao izraditi, da se izabere Habsburgovac, već je kraljem proglašen francuski kraljević Henrik Anžuvinac (Valois). Ali novi kralj već se je slijedeće godine vratio u Francusku na što je Poljacima i Litvancima po drugi put trebalo birati kralja.

Kandidata bilo je više; neki su pomišljali na Maksimilijana i sina mu Ernesta, drugi na ruskoga

(moskovskoga) cara Ivana IV. Vasiljevića i sina mu Feodora, treći napokon na erdeljskoga vojvodu Stjepana Batora. Nakon duljih priprava urečen bi izborni sabor u Varšavu za mjesec studeni 1575. Na taj sabor poslao je Maksimilijan nove poslanike, na čelu im Ivana Kobenzela, da budu u pomoć Andriji Dudiću, koji se bijaše u to odrekao katoličke crkve i oženio. Novi poslanici iznesoše pred staleže poruke svoga gospodara. No budući da nijesu primili izvjesno odgovora, već se je konačni izbor odgodio na 5. lipnja slijedeće godine 1576., ostavio je Kobenzel sa svojom družinom Varšavu, te je prema dobivenom naputku pošao preko Vilna u Rusku ili Moskoviju, da ondje obavi poslanstvo kod cara i velikoga kneza Ivana IV. Vasiljevića Groznoga. Staleži medjutim poljski i litavski ostali su i dalje na okupu u Varšavi, gdje je Andrija Dudić i dalje radio za Maksimilijana, pomagan od Vilima od Rožemberka, koji je zamijenio Kobenzela. Na to se staleži poljski razdvojiše i odijeliše, te su 12. (dotično 14.) prosinca 1575. jedni proglasili kraljem Maksimilijana, a drugi vojvodu Stjepana Batora. Kad je iza toga Andrija Dudić morao ostaviti Poljsku, preotimala je sve više maha stranka Batorijeva, te bi on napokon 1. svibnja 1576. u Krakovu okrunjen za poljskoga kralja.

Ivan Kobenzel bijaše još u studenom 1575. pošao preko Vilna put Moskovije. Pratila ga je družina od trideset lica, od kojih je potonji prisjednik prizivnoga suda u Pragu, po imenu Daniel Printz a Buchan (1546.—1628.), bio najodličniji. Na koncu studenoga (prvih dana adventa) prešao je u Rusiju, te se sklonio u međašnji grad O r š a, koji je od nekoga vremena pripadao ruskomu carstvu. Odavle je zatražio audienciju u cara Ivana. Ali tek negdje u drugoj polovici siječnja 1576. primljen bi od njega u gradu M o ž a j s k u. Car Ivan odlučio je tada uzvratiti caru Maksimilijanu svojim poslanstvom, pa je već prigodom audijencije odredio one boljare i druge muževe, koji će poći u Njemačku u grad Regensburg, kamo je Maksimilijan sazvao njemački državni sabor. To je poslanstvo, na čelu mu knez Zaharija Ivanović Sigorski i dijak Andrija Arcibašev, stiglo u Regensburg mjeseca srpnja, gdje je 18. istoga mjeseca bilo primljeno od cara i kralja Maksimilijana. Oko 15. rujna vratilo se je u svoju domovinu. Ali sva ta poslanstva nijesu imala nikakovih zamašnih posljedica, jer je car Maksimilijan već 12. listopada 1576. umro.

Nema nikakve sumnje, da je Kobenzel još za svoga boravka u Poljskoj i Rusiji redovito izvješćivao svoga gospodara o svemu, što je radio i doživljavao. Nakon povratka iz tuđine podnio je caru i kralju posebni izvještaj. Tom je prigodom i biskupu zagrebačkomu napisao opsežnu poslanicu, o kojoj je bilo već spomena, i koja je god. 1662. prvi put štampom izašla. Poslanica biskupa Draškovića štampana je poslije još jedamput u XIX. stoljeću i to u zborniku, koji je izdao A d a l b e r t S t a r c z e w s k i s napisom: »Historiae ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI., volumen I. & II., Berolini et Petropoli 1841.—1842.«. U drugom svesku toga zbornika, a na strani 11—20 nalazi se doslovce čitavo pismo Kobencelovo zagrebačkomu biskupu. Ali po uvodu i završetku sudimo, da ga nije preštampao naprosto iz prvoga izdanja od god. 1662., nego da ga je na svijetlo izdao po jednom rukopisu, koji se je tada čuvao u carskoj dvorskoj knjižnici u Beču (codex autographus eius exstat in Bibliotheca Vindobonensi inter codices mansc. historiae profanae, sub numero 169—171). Izdavač dodaje još (na strani VIII. uvoda), da taj rukopis imade ovaj napis: Epistola Clarissimi Viri Joannis Cobenzl (a Proscek) equitis Mariani, Archiducis Austriae Caroli etc. Cancellarii etc. de legatione sua nomine Maximiliani II. Imperatoris apud Magnum Mossoviae ducem obita; ad N. Drascovitium etc. Archiepiscopum Colossensem et Episcopum Zagrabiensem scripta, e t e x l i n g u a I l l y r i c a s e u C r o a t i c a l a t i n a f a c t a. A. 1577.«. Gotovo je nevjerojatno, što se ovdje piše, da je poslanica Kobenzelova bila i z v o r n o s a s t a v l j e n a u i l i r s k o m i l i h r v a t s k o m j e z i k u, i da je iz njega prevedena na latinski. Ali posve nemoguće ipak nije, pa bi se potraživanjem u Beču moglo ustanoviti, da li je to možda kakova mistifikacija ili nije. Vrijedno je još istaknuti, da je i drug baruna Kobenzela, spomenuti već Daniel Printz a Buchan, sastavio neki spis o Rusiji i o svom boravku u njoj s naslovom: »De Moscoviae ortu et progressu«, koji je g. 1681. štampan i koji je poslije preštampan u drugom svesku zbornika »Scriptores rerum Livonicarum«. Njegovo pričanje razilazi u nekim nebitnim stvarima od kazivanja baruna Ivana Kobenzela (Bestužev Rjumin, Russkaja istorija, tom II. S. Peterburg 1885., p. 284—285).

Ostavljajući za sada neriješeno pitanje, da li je poslanica Kobenzelova bila izvorno sastavljena hrvatskim ili latinskim jezikom, prelazimo na izlaganje njezinog sadržaja po onim latinskim tekstovima, koji su nam pristupačni u oba štampana izdanja. Gdjegdje obazirat ćemo se na neke varijante, po kojima se razlikuju.

Izuzevši uvod, u kojem se, kako već spomenusmo, Kobenzel osvrće na svoje prijašnje dopisivanje s biskupom i na svoj boravak na poljskom

saboru u Varšavi, govori on u poslanici poglavito o trima stvarima, i to o vjeri i crkvi ruskoga naroda, o svojoj audijenciji pred ruskim carem i velikim knezom u Možajsku, i napokon o financijalnim, vojničkim i kulturnim prilikama u Rusiji ili Moskoviji. Kobenzel piše, da je o svemu već izvijestio cara i kralja, i da se u ovoj poslanici ogleda jezgra toga izvještaja (quarum summa haec fuit). Njegovo Veličanstvo možda još nije sve to priopćilo svetomu ocu papi, jer hoće prije objaviti svetomu carstvu (njemačkomu državnomu saboru), te po njegovom savjetu obznaniti njegovoj svetosti i ostalim kršćanskim vladarima, i to stoga, da bi se i oni mogli pridružiti savezu (konfederaciji) protiv Turaka, koji Moskovljanin gorljivo želi. Stoga se ova šutnja cara Maksimilijana ne smije u drugom smislu (in alium sensum) tumačiti (interpretari), nego baš ovako.

Poslije toga govori Kobenzel najprije o vjeri i crkvi u Rusiji. On veli, da bi se ruski narod mogao s malim trudom privesti u krilo katoličke crkve, i to tim lakše, što se nije nikad odijelio od one vjere, koju je primio od grčke crkve, i koju sve do današnjega dana čuva s najvećom gorljivošću, tako te se jedva vjerovati može. Stoga se mora nadati, da će on kad spazi bludnje, u koje je zapao (premda ni one nijesu od bitnih), smjesta pristupiti ujedinjenju (subito ad unionem accedent), pa će se takovim paktom naš broj (katolika) znatno povećati, te ćemo tri ili četiri put više zadobiti, nego što smo pređašnjih godina u Germaniji i Francuskoj izgubili. Zato moramo s najvećim trudom poraditi, da onaj narod predobijemo, jer će ta dobit (lucrum) jamačno biti slavnija, nego ikoja druga na tom svijetu.

Da bi opravdao ovo svoje mišljenje, iznosi pisac razloge, koji ga u tom utvrđuju. U prvom redu ističe, kako veliki knez do skrajnosti i iz duše (extreme et ex animo) želi utanačiti savez (confoederationem) s carskim veličanstvom, rimskim papom, kraljem španjolskim i ostalim kršćanskim vladarima, što je jamačno proizašlo iz Božjega nadahnuća. »I premda su neki pisali, da je taj narod vrlo neprijateljski prema nama, koji priznajemo apostolsku stolicu, možete ipak sigurno vjerovati, da stvar nije tako. Pače je nada sve sigurno (certissimum), da i oni uzdišući živo žele viditi Rim i pohadjati sveta mjesta, gdje su, kako su razabrali čitajući historiju, muku mučili i sahranjeni mnogi sveci, koje oni više nego svi katolici poštivaju i slave. Jednako su tako isto oni, koji su mi bili dodijeljeni za pratioce, često s menom o toj stvari vijećali, tvrdeći vazda, da u životu ništa više ne žele nego obaći ona mjesta, a najviše blaženu djevicu Lauretansku (u Loretu), koja je njima bolje poznata nego mnogim Francuzima i Nijemcima. I za veći dokaz i potvrdu te stvari neka presvijetlo gospodstvo vaše znade, da mi je, kad sam molio za ovlast da vidim ikonu sv. Nikolaja, koga oni osobito poštivaju najljubaznije bilo odgovoreno, da mi se to ne će zakratiti, ako sam stare rimske vjere, a ne luteranske. Jer i oni rabe riječ Lutorane (za novovjere), te ih progone većom mržnjom nego Turke, — tako mi Bog pomogao«.

Sada prikazuje potanko vjerovanje, obrede, crkvenu upravu i kršćansko življenje pravoslavnih Rusa. Poglavitom bludnjom njihovom smatra on što tvrde, da u kršćanskoj crkvi vrijedi samo prvih sedam koncila, koje i oni priznavaju, sve ostale koncile oni zabacuju, pa se tako glede njih ne pokoravaju apostolskoj stolici. Jednako niječu purgatorij, ali ipak mole, za pokojnike, da ih Bog primi u nebesku domovinu, pa tako se od katolika ne razlikuju u stvari, nego samo po imenu. Značajno je, što piše, da nije nikoga mogao naći, koji bi razumio razliku između katolika i Grka u pogledu riječi »homousion« [ὁμούσιον]. Govoreći dalje o sakramentima (krstu, pokori, euharistiji) nastoji svagdje pokazati, da ni tu nema velike razlike među njima i katolicima. Iako obavljaju sv. krst poput katolika (eodem modo), a i sv. pričest dijele samo pod podobom kruha, tek što se poput Grka služe kruhom s kvascem. Napokon štuju uvelike i svece, te ih zazivlju i mole za zagovor kod Božjega veličanstva. Posebice pak štuju sv. Nikolaja, kojega drže osobitim zaštitnikom ili patronom. Njegovu ikonu čuvaju u varoši Možajsku u hramu, te ga vanredno časte i poštivaju. Veliki knez i car Ivan IV. daje mu svednevice veliko mnoštvo kruha, mesa, piva i medovine, pa se to dijeli poslije među službenike onoga hrama, koji neprekidno vrše službu Božju, moleći se Bogu za sreću velikoga kneza. Nedaleko od Možajska, tek nekoliko milja od te varoši stoji manastir presvete Trojice, u kojem živi vazda po 700 kaluđera, koje isti veliki knez uzdržaje. U tom manastiru stoji grob sv. Ignjatija, pri kojem se često javljaju čudesa. Svi ti kaluđeri pripadaju redu sv. Vasilija, te živu pobožno i uzorno kao i opatice u svojim manastirima. Tih manastira imade pak sva sila (frequentissima), tako da se u prostoriji od dvije do tri milje vazda nalaze samostani. Kako u čitavoj Rusiji ili Moskoviji nema škole, niti

drugoga načina za učenje jezika, nego što se podučava u manastirima, to se između tisuću ljudi nađe tek jedno biće, koje umije čitati ili pisati.

Kobenzel dobro opaža, kako se pravoslavni Rusi naročito ističu vršenjem vjerskih i crkvenih obreda. Oni da drže više do obreda nego katolici (magis ceremoniosi quum nos catholici). Pri svetoj misi služe se svećenici odorama sličnima katoličkima (vestimento nostro simili). Njihova misa traje dulje nego dvije katoličke, a čita se slavenskim jezikom (linqua vulgari). Vazda pomažu po dva do tri đakona, koji bez prestanka pjevaju sa »Gospodi pomiluj« sada opet uzdišući »Alleluja, Alleluja«. Jednako i nazočni narod pjeva neprekidno, križajući se znakom sv. križa. Rabe kandila i slike, pa i sve drugo poput katolika (instar catholicorum), a posebice služe se posvećenom vodom. Na koncu (mise) dijeli svećenik stanovite komadiće kruha, koje narod s velikim počitanjem prima, pa ih nosi kućama da bar mrvice razdijele među one, koji nijesu pri misi bili. U manastirima se dnevice u zoru čim se pijetli jave, čita sveta misa, kojoj sami muškarci pribivaju. Mnogi od gorljive pobožnosti probdiju noći zajedno sa samostancima, koji svaki dan pjevajući psalme Boga slave, tako te jedni odilaze a drugi iza njih dolaze. Kobenzelu udarile su osobito u oči svečanosti i procesije na dan Bogojavljenja 6. siječnja. Kad je on godine 1676. na taj blagdan boravio u varoši Dorogobužu (civitatem Drogobursam), gledao je sam takvu procesiju. Ma da je toga dana bila prežestoka zima, ipak je čitavo svećenstvo s narodom izašlo iz varoši te je noseći krstove i zastave pošlo k obali rijeke Dnjepra, gdje su govorili mnoge psalme i molitve više od jednoga sata. Kobenzelu su rekli, da tako čine na uspomenu krštenja našega Spasitelja u rijeci Jordanu.

Govoreći o upravi ruske pravoslavne crkve kaže pisac, da joj na čelu stoji metropolita, kojemu su podložni svi episkopi i sav kler, i koji je njima ono, što katolicima rimski papa. Metropolita ne poriče, da je zavisan od patrijarhe u Carigradu, ali je posve izvjesno, da među njima imade malo sporazuma i ljubavi (parvam inter ispsos esse correspondentiam et affectionem), jer je jedan podanik Turčina, a drugi Moskvićanina, a ti su vladari među sobom veliki neprijatelji. Taj moskovski metropolita obdržava pojedinih godina sinode, na koje moraju doći svi arhiepiskopi i episkopi. Boraveći u Dorogobužu (Drogobursae) sam je Kobenzel vidio nekoliko njih, koji su se vraćali od metropolite u Moskvu. Nosili su pred njima pastirske palice, kao što se nose krstovi pred papinskim poslanicima; pratilo je pak pojedine biskupe nekoliko kaluđera, a onda po pet ili šest službenika. Nikad se ne uzima za biskupa nego jedan od kaluđera, koji se stoga još više trse uzorno živjeti, da bi mogli polučiti to dostojanstvo. Kako su piscu kao posve izvjesno tvrdili, mnogi su od tih kaluđera tako ljubavi i službom Božjom usplamtjeli i planuli, da su i živi i mrtvi čudesa stvarali, pa su ih poslije za svece proglasili (et tales postea canonizantur).

Kobenzel ne može da dosta nahvali pobožno i kršćansko življenje pravoslavnih Rusa. Ceste i kuće njihove prenapunjene su krstovima i ikonama majke Božje i svetaca. Svaki svoj rad i poslovanje započinju zazivljući presveto Trojstvo, i to tako gorljivo i pobožno, da se jedva vjerovati može. Nitko ne izilazi iz kuće i ne ulazi u nju, da se ne pokloni podobi krsta ili majke Božje, pred kojima u sobama i komorama gori vječito svjetlo. Tada se križaju i neprestano govore »Gospodi pomiluj«. Prije nego tu ceremoniju obave, niti se medjusobno pozdravljaju niti govore. Pa i prije, nego sjednu za stol, često se križaju. Pa i sam veliki knez svaki put se prekrsti, prije nego uzme komadić hljeba i popije čašu napitka. Kobenzel se je tomu živo čudio, kad je s njime sjedio za stolom. Prolazeći ulicama kraj manastira i crkvi klanjaju se svakomu križu i kipu; mnogi njegovi pratioci sjašili bi s konja ili izašli iz kola, pa bi padali na koljena, te bi se po tri put prekrstili i govorili »Gospodi pomiluj, Gospodi pomiluj«. Kad dolaze pred crkvu, u kojoj se govori misa, ne idu dalje već ulaze u crkvu, da pribivaju misi, pa pregibaju koljena udaraju glavama, bliže zidove, naročito pak, kad se podiže i nosi presveto otajstvo. Njegov pratilac knez Dimitrija Alemon nije nikad primao hrane, dok nije bio pri svetoj misi. Sam Kobenzel gledao je pred crkvom, kako su Rusi sve to pobožno vršili u crkvi. U samu crkvu nije ulazio da ne bude dionikom šizme, a i zato, što ga bijaše knez Dimitrije opomenuo, da svi ne gledaju dragovoljno inovjernika u svojoj crkvi.

Uz samo vršenje obreda iznosi i to, kako oni mnogo poste. Glavni post njihov je kroz čitavu korizmu, koja je u njih za jednu sedmicu dulja nego kod katolika. Tada ne jedu ništa kuhano, osim ako je možda tko radi lošega zdravlja prinuđen, da se služi kuhanom hranom. Jednako rade kroz čitav advent, pa to zovu postom sv. Filipa. Tako isto poste u sedmici prošnja, i onda u polovici kolovoza. Onaj post zovu Petrovskim postom, a ovaj postom blažene djevice Marije.

Prikazavši ovako vjerske i crkvene prilike u Rusa kaže pisac, da se iz svega toga može očito razabrati, kako bi vrlo laka stvar bila, da se s njima poluči sloga (concordare), naročito kad bi se to radilo pomoću zgodnih osoba (medio idonearum personarum), koje bi već u prvom početku znale prosuditi, što se činiti može, a ne što bi se činiti moralo. Treba malene dojiti mlijekom, kako je činio sv. Pavao u svojim novijim crkvama.

Premda je Kobenzelu bila poglavita svrha, da biskupu Draškoviću prikaže, kako bi se lako dala postići unija pravoslavne Rusije s katoličkom crkvom, ipak on još potanko pripovijeda, kako je u Rusiji ili Moskoviji živio, i kako se je s njim ondje postupalo. Posebice opisuje potanko, kako je on sa svojom družinom bio primljen od cara i velikoga kneza, i šta je sve vidio prigodom audijencije u Možajsku. I tim kao da hoće utvrditi spremnost Rusije za uniju.

Već bi spomenuto, da je Kobenzel sa svojom družinom (u sve 30 osoba) došao u Rusiju ili Moskoviju na početku adventa, dakle oko 27. studenoga 1575. Čim je prešao granicu, namah je po tadanjem običaju javio caru i velikomu knezu Ivanu IV. Vasiljeviću, da je stigao i zamolio ga je za što skoriju audijenciju. Na to je primio odgovor, da bi ga car vrlo živo želio vidjeti i zagrliti kao poslanika svoga predragoga i nada sve cijenjenoga brata, izabranoga rimskoga cara; ali budući da je od svojih predaka preuzeo da se kroz čitavo ono sveto vrijeme (adventa i Božića) ne radi drugo, nego samo pohadja sveta mjesta i u njima vrši pobožnost, ne može sada ni on drugo činiti. Ali čim minu bažićni blagdani, on će ga pozvati i primiti u audijenciju, te će sve učiniti, što bi njegova ljubav prema carskomu veličanstvu zahtijevala. U to bijaše se Kobenzel nastanio u pograničnoj varoši Orši, odakle je poslao teklića k palatinu u Smolensk, grad udaljen od Orše 26 milja. Tekliću je bilo najaviti njegov dolazak, te zamoliti palatina, da ga primi i povede pred lice velikoga kneza. Čekajući dotle u Orši primio je već treći dan povoljan odgovor iz Smolenska. O daljem boravku u Rusiji piše Kobenzel doslovce ovako:

»Pošavši dakle iz Orše stigoh nakon dvanaest milja na odredjeno mjesto. Sutradan oko sunčana ishoda zatekoh tu jednoga plemića sa 30 kola ili kočija, jer toliko sam ljudi uza se imao. Taj me dočeka s najvećim počastima, te mi reče u kratko, kako je primio zapovjed, da me prati i dvori, kako se samo može bolje u onim krajevima. Stoga će mene i moje stvari prenijeti u one kočije, a moja će povratiti. Neka podjem s njim veselo, te ne vodim nikakve brige, jer će on sve potrebito meni podavati, kako to mjesta i vrijeme dopuštaju. Za toliku dobrohotnost zahvalih se velikomu knezu, te učinih ono, što mi bješe rečeno. I tako prevalismo prvi dan šest milja, a drugi četiri. Tu mi dodje u susret gore rečeni knez Dimitrija, praćen od 100 konjanika i brojnih kola, te me primi vrlo svečano. Opetovao je često, kako je njegov gospodar osobito rado dočuo za moj dolazak, pa je poslao njega, da mi podje u susret i da me dovede k njemu opskrbivši me potrebitim stvarima. Ja mu uzvratih i odgovorih, i na to se popesmo na kola, te prodjosmo kroz Smolensk, koji je grad po veličini jednak Rimu, i kojim po sredini teče Dnjepar. I toga dana prevalismo šest milja, sutradan pak 14 od Dorogobuža (Dragobursa). Tu zadržasmo se čitavih 50 dana radi gore spomenutog uzroka, naime radi pobožnosti velikoga kneza. I kad smo tu osam dana boravili, poslala je njegova visost (veliki knez) svoga dvorskoga meštra, koji se zove Nikita Romanović, s drugim knezom od svoga tajnoga vijeća i kancelarom, a u pratnji brojnih boljara, koji su svi bili odjeveni u latak satkan od zlatnih i srebrenih niti, i (ukrašen) samurovim krznom. Njihova je poruka bila, kako se veliki knez zahvaljuje njegovu carskomu veličanstvu, što je mene k njemu poslao, izvinjujući se, što me radi gore spomenutog uzroka smjesta primiti ne može i bodreći me da se strpim, dok me njegova visost k sebi pozove. Na to sam ja njima kao drugim komisarima uzvratio i odgovorio, zamolivši ih, da bi po svojoj mogućnosti moju audijenciju pospješili. Oni su to obećali, te su se opet knezu povratili. Nakon osam dana pisao mi je (veliki knez) vrlo dragocjeno pismo, koje je u jezgri isto sadržavalo, što su prije poslanici govorili, da bi me naime rado namah htio k sebi pozvati, ali budući da to radi već izloženog uzroka biti ne može, neka budem dobre volje i strpljiv, jer da će me poslije bez ikakva odlaganja pozvati, te se pobrinuti, da me što moguće brže otpremi. Pridao je također i druge premilostive ponude«.

»Njegova je visost već to učinila radosno, pa kad sam ja dalje pošao, te od nje bio udaljen tek tri milje, poslala mi je po jednomu od svojih dvorjanika na dar jedna kola i jednoga lijepoga konja, opremljena krznom bijeloga medvjeda i mekim perzijskim sagom, javivši mi, da me očekuje, da bi me se brzo mogao očima nagledati. Ja se za to zahvalih, na što je (dvorjanik) učinio, da podjem pred njim sa više od 100 kola! Pošto sam tako opet dvije milje napredovao dođoše mi u susret tri tisuće konjanika prekrasno opremljenih, koji su pratili tri komisara, poslana od njegove visosti, da me

prime. Prvi od njih zazvavši sveto Trojstvo reče meni, kako mu je njegova visost zapovjedila, neka me pita, u kakvom je zdravlju njegov predragi i vrlo cijenjeni brat, izabrani car rimski. Drugi me je istim načinom pitao, kako mi je godilo na putovanju. Treći je poslije izjavio, kako mu je veliki knez naredio da se pobrine za moj konak (stan), i da će to brižljivo učiniti. Pošto sam njima odgovorio, kako se pristoji, krenuli smo dalje, te su me odveli u stan, koji je bio dosta udobno uređen. Tu mi je namah onaj treći komisar javio, kako je veliki knez za mene odredio mnogo hrane, koja bi bila dostatna ne samo za 30, nego i za 300 osoba. One večeri i slijedećega dana izvršeni biše ondje različiti poslovi. Trećega dana zatim rečeni komisari odvedoše me k velikomu knezu (u Možajsk), gdje nadjoh sve ulice prepunjene narodom, a ispred kaštela dvije tisuće opremljenih puškara, i poslije isto toliko iza prvih vrata kaštela. U prvoj kući zatekoh oko 500 boljara, u drugoj malo više, a u trećoj dvostruko više. Svi ovi prvi, drugi i treći boljari bili su obučeni u dragocjene zlatne haljine i samurova krzna. U posljednjoj kući ili komori dođoše preda me tri velike osobe, koje me povedoše pred kneza. Uza nj bila su u sve 24 vijećnika, sjedeći njih 12 s desne i toliko isto s lijeve strane. Kad sam se već približavao knezu, jedan od vijećnika ustavši reče njegovoj visosti: »Veliki care, kneže i gospodaru (ovako ga uvijek zovu), poslanik tvoga predragoga i vele cijenjena brata Maksimilijana, izabranoga imperatora rimskoga čini tebi svoj poklon«. I dok je on tako govorio, ja sam se spustio na koljena. Kad sam to obavio, veliki je knez mene zapitao, u kakvom je zdravlju njegovo veličanstvo, na što sam mu odgovorio, da sam ga ostavio u najboljem zdravlju. Iza toga pitao je, kakove mu stvari donosim. Ja sam odgovorio, da sam donio pismo, koje sam njemu i predao zajedno s darom poslanim od njegova veličanstva, a to je bila jedna medalja, ukrašena sa 52 dosta velika dijamanta, na kojoj je bila namještena jedna carska kruna, vrijedna najmanje osam tisuća krunaša (mletačkih dukata). Na to mi je dao znak, da dalje govorim. Ja sam to činio gotovo kroz čitav sat, kako je to zahtijevao moj poslanički naputak, koji je sadržavao šest poglavlja od velikoga zamašaja. Knez dao si je sve od riječi do riječi protumačiti, a na to mi je pružio ruku te me ponudio da sjednem na stolicu, koja je bila najotmjenije ukrašena, i koja je bila nasuprot njemu namještena. Prizvavši napokon moje drugove podao je i svakomu od njih ruku. Kad je to bilo izvršeno, pozvao me je, da bi s njime blagovao (panem manducare). Ja mu se za to i za druge milosti zahvalih«.

»Poslije toga (audiencije) odveli su me prvi moji pratioci u neku sobu, gdje sam ostao neko po sata, kad su me pozvali k stolu kneževu (na ručak). Našao sam ga kako već sjedi presvukavši svoje odijelo. Prije je naime imao na sebi neku kabanicu ili carski palij, zajedno s krunom na glavi, koja se je vrlo slično činila papinskoj kruni, a u ruci držao je žezlo. Dragocjenijih i ljepših stvari nijesam vidio u životu. Prošle godine vidio sam krune ili mitre presvetoga oca našega (pape), koje mi je u Anđeoskoj tvrđi (in castro s. Angeli) pokazivao tamošnji podkastelan gospodin Malvaggi. Vidio sam također krunu i sve odore katoličkoga kralja (španjolskoga), jednako i velikoga vojvode od Toskane, onda mnoge stvari francuskoga kralja, kao i našega cesarskoga veličanstva, tako u kraljevini Ungariji, kao i u Češkoj i drugdje. Neka ipak vjeruje vaše presvijetlo gospodstvo u istinu da se sve ovo s onim, što sam ovdje vidio, ni u najmanjoj česti ne može usporediti. Čitava kabanica bila je urešena dijamantima, rubinima, smaragdima, i sličnim predragocjenim kamenjem, u veličini oraha, tako te sam se čudio, kako može da podnese toliki teret. Po rodu stariji sin sjedio je na desno, jednako obučen, samo što je njegova kruna bila položena na stalak, te nije držao u ruci žezla, već očev štap. Povodeći se za ocem ispitivao me je sličnim riječima kao i otac. Kod stola imali su odijelo od dlakaste crvene svile, a ukrašeno najskupocjenijim draguljima; krune njihove bile su položene na stalak, a mjesto njih imali su na glavi stanovite kape izrađene na grčki način, a na svakoj bio je po jedan rubin velik kao jaje, koji su sjali osobito u mraku kao dvije zapaljene baklje. Oni su sami sjedili za svojim stolom; ja sam imao zasebni stol udaljen od njihova po prilici jedan korak. Dvorilo je 100 sluga, od kojih su pojedini vazda toliko zdjelica donašali, sve od najčišćega zlata izradjene. Od tih su samo po tri u jedan mah na stol metali, te je knez jednu za sebe pridržao, drugu sinu dodavao, a treću meni slao. Jednako je činio kad je htio da pije, pa mi je (šaljući čašu s napitkom) po napojniku (per pocillatorem) doglašivao: »Ivane, veliki car, knez i gospodar podajet« (Johannes, magnus caesar, princeps et dominus tibi mittit). Druge zdjelice (i čaše) dao je razdijeliti među moje drugove, koji su tomu ručku pribivali, kao i među svoje službenike, kojih je bilo dvije stotine, te su po njegovoj zapovijesti sjedili za trima drugim stolovima. Gozba trajala je punih šest sati, a pri zaključku, kad smo već poustajali, dao je veliki knez meni i svakomu od mojih drugova, vlastitom rukom po jednu čašu napitka. Učinivši mu na to poklon s velikim štropotom i nebro-

jenim svjetiljkama odvedoše nas u naše svratište. Tu je trebalo opet jesti s našim pratiocima i ostalom gospodom sve do zore. I tako se je svršila prva audiencija«.

»Prigodom druge audiencije, koja je bila namah sutradan oko devet sati, doveli su nas pred velikoga kneza, kojemu smo počast iskazali kao i prvi dan. Zapovjedio mi je da sjednem, a na to mi je govorio onako po prilici, kako je razumio moje poslanstvo (poruku), i kako je petorici svojih poglavitih savjetnika povjerio za zadaću, da bi s menom o tom poslu raspravljali. I neka ja ne uzmanjkam, da se o svemu s njima sporazumijem, kako i on sam želi. Iza toga otišli smo u neku stanovitu kuću ili komoru, gdje smo kroz čitava tri sata vijećali, te se s Božjom pomoći u svemu složili prema pisanoj instrukciji njegovog carskog veličanstva. Svršivši to ustala su rečena gospoda savjetnici rekavši mi, da će poći pred kneza, te mu traktat priopćiti, pa će onda obavijestiti o mišljenju njegove visosti. Ja sam se njima zahvalio, i tek što sam pol sata čekao, oni su se vratili te mi ukratko javili, da je knez čitav traktat (ugovor) odobrio, kako ću to sutradan iz njegovih usta čuti. Kad su me dakle sutra rano k njemu doveli, on mi je osobno o poglavitim stvarima ovako govorio: »Budući da je tebe moj predragi i nada sve cijenjeni brat k meni poslao, te sam po tebi poruku razumio, saznao sam takodjer od mojih velikih bojara, što si s njima utanačio. Stoga reci istome bratu mojemu, da sam posvema riješio i odlučio ustrajati i nastaviti s njime u započetom prijateljstvu i bratimstvu, sa svima mojima u sve vijeke, kako je to također nekad činio moj gospodin i otac s njegovim ocem i djedom, s carevima Ferdinandom i Maksimilijanom. I stoga kako je rečeni brat moj poslao k meni svoje veliko poslanstvo, neka na to nagovori i skloni papu rimskoga, kralja španjolskoga i ostale kršćanske potentate, pa će tim učiniti veliku blagodat kršćanskomu svijetu (rempublicam Christianam). Udijelilo to sv. Trojstvo jedan Bog, Amen«. Kako si sve to mogao od mojih velikih bojara potanko razabrati, kojima moraš vjerovati kao i meni samomu, pa da se vaš sporazum o utanačenju (super tractatum) uzmogne što točnije i brže provesti i udjelotvoriti, šaljem i ja k njegovu veličanstvu knezu Zahariju (Ivanovića) Sigorskoga i Andriju Arcibaševa (ti su sjedili između onih 24 savjetnika, pa su čuvši svoja imena spominjati ustali i pokorno se naklonili prema njemu) moleći, da njegovo carsko veličanstvo njih brzo namiri i natrag pošlje. Budući da je naše bratinstvo već obilato utvrđeno, moći ćemo jedan drugomu prilježno šiljati mala, veća i velika poslanstva. Tako i ja sad uzvraćam poslanicima njegovom veličanstvu, kojemu ćeš isporučiti mnogo pozdrava s mojom preporukom«. Napokon iza svega toga dao je meni i mojima donijeti po dvije čaše medovine, pa ih je svojom rukom jednu za drugom dodavao. Mi smo ih iskapili, premda smo još na tašte bili. Tako me je pogostila njegova visost. Na mojem odlasku poslao mi je na dar osam put po četrdeset samurovih koža, koje su u Beču svaku cijenili na 700 forinti. Suviše me je kroz cijelo vrijeme, što sam boravio u njegovoj državi, najobilatije gostio, tako te nisam platio ni obola, tek što sam dijelio napojnice službenicima, koji su me dvorili«.

Opisavši Kobenzel ovako svoj boravak u Rusiji, a posebice na dvoru velikoga kneza IvanaIV. Vasiljevića, obazire se još u kratko na financijalne, vojničke i druge prilike u tom slavenskom carstvu. Osobito mu udara u oči ogromno blago ruskoga kneza. Još u varoši Možajsku divio se je mnoštvu pladnjeva, vrčeva, čaša, prstenja i raznog posuđa, kojega je u jednoj kući bilo nakrcano toliko, da taj teret ne bi mogli odvući ni na više od 30 bečkih kola. A koliko ima zlata, srebra i dragog kamenja tek u glavnoj riznici (u Kremlju) stolnoga grada Moskve? Tu ima blaga, gotovih novaca i dragocjenog kamenja, da se ni prebrojiti ni procjeniti ne može. Već djed knežev nagomilao je u moskovskoj riznici za 300 kola zlata, srebra i gotova novca, koje je ugrabio, pošto je oborio i razasuo republiku u Velikom Novgorodu. Otac njegov svladao je 15 kneževina, pa je sveukupno zlato i srebro, što ga je našao u javnim blagajnama, dao odnijeti u svoju očinsku riznicu. Sadanji knez učinio je jednako, kad je oborio dva carstva ili kanata, jedno u Astrahanu, a drugo u Kazanju. Napokon je minule godine osvojio u Livonskoj znamenitu trgovačku varoš Derpt (Dorpat) i Poznavu, i druga vrlo bogata mjesta, a nije vojnicima dao ni obola, već se je sve razdijelilo onako, kako su to Rimljani, iz početka bili navikli da rade. Uopće imade knez nebrojenih načina, kako da stiče novaca. On sam bavi se trgovinom u svima kneževinama, a ne plaća nikomu ništa, pače i poslanici i druga lica, koje običaje šiljati u svijet ne primaju ni obola, već moraju sami sve svoje troškove namirivati. Pače ni vojnici kad idu u rat i kad se iz njega vraćaju, ne primaju nikakve plate, već moraju svaki polazeći u boj i vraćajući se davati po jedan groš, kao i oni, koji kod kuće ostaju, tobože, da bi se moglo ustanoviti brojem, koliko ih pošlo na vojsku, koliko se je s nje povratilo, a koliko je u opće kod kuće ostalo. Kobenzelu pripovijedali su Nijemci, Moskvići i Poljaci, koji su se dali u službu velikoga kneza, da on može kadgod hoće, za 14 dana staviti na bojno

polje 300.000 konjanika, a povrh toga još 100.000 najsavršenijih pješaka s puškama, i onda 100.000 pješaka, koji se bore lukom i strijelicama. Stvar se čini gotovo nevjerojatna, ali su oni to najsvečanije potvrđivali. Još su me obavijestili, da cigla u četiri mjesta imade dvije tisuće velikih topova zmijača (colubrinarum) i nebrojene druge ratne sprave, pa da su neke od njih za čudo duge i tako prostrane da i stasit čovjek ne može doseći njihove visine. K tomu svemu imadu i potrebitu municiju. Među inim pripovijedao je jedan Nijemac, koji je pribivao podsadi Plocka, da se to vanredno utvrđeno mjesto nije moglo održati ni tri dana, več je za kratko vrijeme bilo sa zemljom sravnjeno. Za bombardiranja toga grada vidjelo se je, kako se je nebo sa zemljom pomiješalo.

Država velikoga kneza duga je 600 milja, a široka 400. Imade nebrojene velike rijeke, kao što su velika i mala Dvina, i Narva, zatim Volga, Don i Dnjepar. Sada snuje o tom, da podigne stanovite solane prema Livonskoj i Litvi, odakle će moći svake godine dobivati jedan milijun zlata. To će biti na ogromnu štetu Francuske, koja je dosad u onim krajevima svoju sol raspačavala. Veliki knez nadalje izvaža ogromno mnoštvo žita u kraljevine Švedsku i Dansku, kao i u ostala susjedna mjesta prema Hvalinskomu i Crnomu moru; jednako šalje u tuđinu veliko obilje željeza, voska, nadalje loja, sve vrsti drvlja, pepeljike i sve vrsti krzna u velikom obilju. Nije potreban eksotičnih stvari, jer svega ima kod kuće. Uopće je on toliko i tako velik vladar, da se jedva vjerovati može, ako se ne može vidjeti budi sve budi djelomice. Naročito je velik radi pokornosti, koju mu iskazuju njegovi podanici. On s njima ne treba raspravljati o ovom ili onom poslu, već on vlada apsolutno, te se njegovi podanici smatraju sretnima, koliko god puta se desi, da za vladara svoga izgube ne samo imanje, nego i život.

»Jedini su Poljaci, koji njegovu prikazu omalovažuju, te ga preziru; ali on se njima smije i drži od njihove zemlje blizu 200 milja, a to se je zgodilo, da nije ni mača iz korica povukao. Stoga kad k njemu dolaze njihovi poslanici (oratores), postupa s njima kao s marvom (ut bestiae); to su i meni, kad sam onamo putovao, mnogi proricali, pače me donekle i sažaljevali. Ali neka mi vjeruje vaša prečasnost pod vjeru dobroga viteza, da se s menom ne bi ni u Rimu ni u Španjolskoj bolje postupalo, da me je njegovo veličanstvo onamo poslalo. Međutim ipak ne mogu nijekati, da mi se često govorilo, kako se je njihov postupak (prema meni) razlikovao od onoga postupka, kojim su njihovi pređi svoje prijatelje traktirali«.

Poslanicu svoju završuje Kobenzel ovako:

»Ovo sam htio da vašemu presvijetlomu gospodstvu pišem o onom carstvu i njegovu vladaru. I kad sam to pisao, doznao sam za stalno, da su Litavci, vidivši sporost i neodlučnost njegovog cesarskog veličanstva (Maksimilijana), poslali k istomu moskovskomu knezu poslanike, da bi s njime utanačili, kako bi on svoga mlađega sina Fedora (Theodorum) dao za vladara. Taj će spor (između Poljske i Litve) mnoge preplašiti i mnoge za sobom povući«.

»Ja bi za cijelo, ako njegovo cesarsko veličanstvo ne bi imalo ono kraljevstvo (Poljsku) i onu veliku kneževinu (Litvu), želio da ih ono samo prije svoju drugih zadobije, jer bi se (onda) za stalno sve ono, što sam gore rekao na početku, moglo oživotvoriti. I poslije toga imali bi najsigurniji mir s Turčinom, ili što veću zgodu da nanj zaratujemo, budući da taj Moskvićanin ne bi njime ostao na miru ni jedan dan, da ne kažem godinu. Možda nam Božje veličanstvo hoće već napokon ovim načinom pomoći, te od onoga tiranina osloboditi. Usporio to gospodin Bog, koji neka održi i čuva što dulje vaše presvijetlo gospodstvo, kako ono samo želi«.

I poslije biskupa Jurja Draškovića bilo je Hrvata, koji su se živo zanimali za veliko carstvo rusko i njegove prilike. Ta tko nakon opsežne monografije V. Jagića o Jurju Križaniću ne pozna gorku sudbinu toga velikoga prijatelja ruskoga naroda? Ali bilo je također Hrvata, koji su u Rusiji bolje prošli od Križanića. Među te spada mlađi suvremenik njegov senjski biskup Sebastijan Glavinić (1630.—1698.). Živući na dvoru cara i kralja Leopolda I. u Beču (valjda kao kapelan) izabran bi za člana poslanstva, koje je car Leopold I. prvih godina svoga vladanja poslao k tadanjemu ruskomu caru Alekseju. To je poslanstvo boravilo u Rusiji gotovo 12 mjeseci, jer ga je car Aleksej zadržavao i za pravo internirao. Vodili su to poslanstvo god. 1661. i 1662. dvorski komorski vijećnik Augustin Mayern barun Mayerberg i nutarnjo-austrijski vladin vijećnik Horatio Guglielmo Calvucci. Nakon povratka iz Rusije napisao je i izdao Mayern spis »Iter in Moscoviam... descriptum ab ipso Augustino libero barone de Mayerberg (god. 1679.). I Sebastijan Glavinić napisao je izvještaj »S. Glavinich, Relatio de Rebus Moscoviticis«, koje međutim nije štampano, nego se kao rukopis čuva u nekadanjoj carskoj knjižnici u Beču sa signat. Nro. DCCCCXXXVII. Na temelju toga izvještaja izradio je ministar knez Ivan Ferdinand Porcia († 1665.) u cara, da je Glavinića imenovao tumačem ruskoga jezika na svom dvoru. God. 1690. imenovao ga je opet Leopold biskupom senjsko-modruškim.

Vj. Klaić.

LISTAK

IMAMO LI KNJIŽEVNU REVIJU?

(Jedno objašnjenje s novinama.)

»Naša književnost se nalazi u stagnaciji, mi nemamo jedne književne revije, književnici nemaju gdje da štampaju svoje radove i t. d., i t. d.« — to su vječite tužaljke i »krikovi iz ponora«, koje susrećete u našim dnevnicima. Tko piše te tužaljke i tko to kriči iz ponora? Oni, koji u književnosti ne znače ništa i koji ne mogu ništa pridonijeti poboljšanju naše književnosti. Pišu novinski reporteri i nekoliko naših dnevnika, a pišu samo zato, po svoj prilici, da bi publika pomislila, kako je zbilja šteta, da ti »književnici« nemaju gdje da objave svoja »djela« i, eto, tako mora da i nadalje postoji »stagnacija« u našoj književnosti.

Ja drukčije ne mogu razumjeti na pr. onu demagošku tužaljku g. Dragana Bublića u »Jutarnjem listu« (16. IX. o. g.). Na čitava dva stupca dokazuje g. B., kako mi nemamo revije, kako je šteta, da je nemamo, kako je treba stvoriti, kako će je stvoriti D. H. K. i t. d. Pa ipak i nakon čitava ta dva novinska ispisana stupca vi ne znate, vi ne saznajete iz te afektirane tužaljke, šta hoće na kraju da kaže g. B. i šta on uopće razumijeva pod književnom revijom. Izgleda, da je njegov pojam veoma ograničen i da on malograđanski shvata književnom revijom samo list, koji izdaje Društvo Hrvatskih Književnika. Može biti, ne znam koliko, revija, ali kad ih ne izdaje D. H. K., one nisu književne revije, one se ne mogu zvati književne revije — to je izgleda zaključak mozganja g. B-a, a takav zaključak su, izgleda, stvorili i »Obzorovi« reporteri, kada su došli na namisao, da izdaju neke nemoguće »književne priloge«, da izliječe stagnaciju u našoj književnosti! Čovjek je čisto u neprilici, kada to sve čuje i čita, šta da kaže tim ljudima, koji se toliko brinu za književnost, a sami nisu nikakvi književnici niti imaju kao takvi kakva značenja. Pa zašto se onda ti ljudi pletu u književnost? — pitaće naivni čitalac. Ja držim, da tu može objašnjenje dati samo psihologija. Ti ljudi, koji hoće da budu i književnici i novinari, kao književnici pasivni i impotentni, hoće u toj svojoj impotenciji da sugerišu publici, da nema ni književnosti niti književnih revija, jer u toj književnosti ni u tim revijama nema — njih. Bez njih i njima sličnih nema književnosti — to je eto njihov zaključak. Šta se tu može? Svako raspravljanje u tome pogledu je nemoguće. Nas nimalo ne smeta ta njihova samoobrana, ali nas smeta njihova nesavjesnost, kada tvrde nešto, u što sami ne vjeruju i kada tu krivu tvrdnju hoće da sugerišu publici. Oni znaju dobro, da postoji jedna književna revija — »Vijenac« — u kojoj je sarađivala i sarađuje većina naših književnika od značenja. Oni dobro znaju, da je »Vijenac« imao brojeva književno boljih i vrijednijih od najboljeg broja obnovljenog »Savremenika«. Oni to veoma dobro znaju i suvišno je to njima dokazivati. Ali ne radi se o stvari, o ličnostima se radi. Njima ne mirišu ljudi, koji se nalaze oko te revije i kojima ne mogu sugerisati svoje nevidljive odlike i eto zato oni fingiraju i nekakvo ignorisanje te revije.

Nas to nimalo ne čudi, kada poznamo rad te gospode i vrijednost toga rada. Nas, naime, nimalo ne čudi njihova neprijaznost prema nama, ali nas čudi njihova nesavjesnost i drskost, kada tvrde, da mi nemamo književne revije. Jer ta tvrdnja ne može se drukčije nazvati, nego nesavjesnom i drskom. Svak može kritikovati svaku reviju i upozoravati na njezine nedostatke. Mi dapače držimo, da uopće nema niti može biti jedna takva revija, koja ne bi imala nedostataka sa književno-umjetničkoga gledišta. Ali ti nedostaci ne ovise o uredniku niti on sam može te nedostatke popraviti. Tko se imalo razumije u urednički posao to će mu biti lako shvatljivo. Reviju ne stvara urednik, reviju stvaraju saradnici — književnici. Ako oni ne pišu i ne šalju uvijek dobrih stvari, ne može ni svaki broj revije biti dobar, a kada su nemarni, onda urednik radi redovitog izlaska revije mora često, da, u oskudici boljih, iznese i slabijih stvari i slabijih pisaca. To se ne dešava samo danas i samo kod nas, nego se dešavalo uvijek i kod nas i na čitavome svijetu. Sve to znadu ili bi bar morali da znndu i ti reporteri, pa kada to znadu, kako onda mogu da pišu onako ženskaste lamentacije? Drukčije se to ne da shvatiti ni protumačiti nego zlobom. Ili je možda njihov razlog, što u našoj reviji nisu okupljeni svi književnici. Pa koja je to onda revija, koja je ikada okupila oko sebe sve književnike? Od Šenoe, kada je osnovan »Vijenac«, pa do danas nije kod nas uopće nikada postojala jedna revija, koja bi oko sebe okupila sve književnike. Uvijek su se stvarale i izdvajale pojedine grupe, koje su na temelju jednog kulturnog, književnog ili čak političkog programa osnivale nove i posebne revije. Tako osobito mlade sile i mladi pokreti. Proti takovih pokreta i njihovih revija ne bi ni danas imao nitko ništa u slučaju, kada bi ti pokreti izlazili iz okvira jedne već postojeće i uvedene revije. Ali književnici dobro znaju, da je »Vijenac« jedna revija vanpartijska i da nema drugoga programa osim kulturno-književnoga: da objavljuje bez ikakvih ograda sve valjane književne sastavke. Ona nema drugoga kriterija osim književnoga, i ako igdje, tu je sloboda književnicima sasvim osigurana. Pa kad je tako, kako onda može netko tvrditi, da kod nas ne postoji već jedna književna revija?

Plačljivi lamentatori vole obično upirati prstom na Srbe. Pa dobro, neka onda ti lamentatori stvarno dokažu, da je na pr. »Srpski književni glasnik« bolji od »Vijenca«. Neka samo dokažu, i mi ćemo opravdati njihove demagoške lamentacije. Ima i u Beogradu književnih grupa, koje ne sarađuju u glavnoj svojoj reviji, pa ipak nitko ne tvrdi, da Srbi nemaju svoje književse revije, iako je broj saradnika te revije prilično ograničen. Naša revija je mnogo slobodnija od »S. K. Glasnika« i u njoj su sarađivali i sarađuju ljudi raznih i oprečnih kulturno-književnih uvjerenja i programa, pa kako se onda može tvrditi, da kod nas ne postoji jedna književna revija? Mi razumijemo ipak tenor te zlobne tvrdnje. Mi poznamo ambicije stanovitih ljudi, koji bi se htjeli da poigraju urednika. Koliko li kod nas nema tih nesuđenih i predestiniranih »urednika«! Ti nesuđeni »urednici« stvaraju onda društva i klike i na bučnim sjednicama dokazuju potrebu jedne nove revije. Ona njima treba za njihove ambicije i spekulacije, i da plasiraju te svoje spekulacije, oni hoće najprije da uvjere svu našu publiku, da mi uopće nemamo revije, jer nema njihove revije! A mi naprotiv znamo, da ima nekih opskurnih »revija«, koje uopće ne postoje na svjetlu, već samo u računskim knjigama trgovaca i banaka, gdje besposleni mladići dižu neke subvencije i pretplate pod krinkom neke »književne revije«, a u stvari samo zato, da mogu nastaviti svoj prazni i bespo-

slenjački život. Mi znamo, da ima nekih opskurnih »revija«, nekih nepismenih listića i tjednika, koji se publici prezentuju kao neke književne revije, a u stvari nisu nego piskaralačke spekulacije, u kojima neki pisari bez ikakva značenja i talenta, obmanjuju naivnu publiku svojim nemogućim »senzacionalnim romanima« o gričkim vješticama, o kaptolskim antihristima, o kavani korzo i o bankarskim tračevima. I eto, takvi nepismeni listići, takve piskaralačke produkcije se predstavljaju publici kao neke književne revije, kao neka književnost! Pa ipak novinskim reporterima ne pada ni na kraj pameti, da raskrinkaju ta piskarala, iako dobro znaju, da ta piskarala mogu samo štetovati i ugledu naše književnosti i ugledu naših književnika. Sve to tim bezimenim reporterima ne smeta, jer na koncu, šta se njih tiče ugled i interes naše književnosti! I kako oni mogu napadati te listiće, kad su oni tako blizi njihovu duševnom habitusu! Njih smetaju samo vrijedne i ozbiljne književne revije, njihovu ambiciju smeta samo prava književna revija, njih smeta »Vijenac«, jer većinom nemaju pristupa u tu reviju. Naša revija se ograničuje samo prema jednome, i to, prema n e p i s m e n o s t i. Sve osim nepismenosti, svi, osim nepismenih piskarala, imaju u nju pristupa. Ako ičim, tim se jedino može zaštititi ugled i naše književnosti i naših književnika.

A nedostaci, kojih ima svaka revija, kako će se oni popraviti? Njih ne može popraviti sam urednik, niti bi ih moglo popraviti iks urednika, njih može popraviti s a m o s t a l n a s a r a d n j a d o b r i h k n j i ž e v n i k a i s t a l n o s l a n j e d o b r i h s a s t a v a k a. O kome dakle ovisi kvalitet svake revije, pa i naše revije? Samo o k n j i ž e v n i c i m a i njihovoj stalnoj saradnji. Mi nemamo nikakvih ograda, mi nemamo nikakvih drugih mjerila o s i m j e d i n o g k n j i ž e v n o g m j e r i l a, i kad je tako, onda su deplasirane sve lamentacije i svi krikovi iz ponora. Utišajte, gospodo, svoje bolesne uredničke ambicije; pretpostavite svoje sitne interese općem interesu književnosti; ne ispričavajte svoju jalovost zavaravanjem i obmanjivanjem javnosti; ne potkopavajte ono, što već ima korijena i vrijednosti i naša će revija još više da napreduje i još više da se digne. Od novinskih reportera mi ne tražimo nikakve potpore, mi ne tražimo od njih niti kakve saradnje, jer dobro poznamo njihovu vrijednost; ali imamo pravo i dužnost tražiti od njih, u interesu naše j e d i n e k n j i ž e v n e r e v i j e i u i n t e r e s u n a š e k n j i ž e v n o s t i, da ne zavaravaju javnost s pričom, da mi nemamo književne revije. Naša revija postoji i prema tome postoji književna revija. O književnicima ovisi, o njihovoj dobroj i stalnoj saradnji ovisi, da se od »Vijenca« stvori jedna savremena, moderna i apsolutno dobra revija. Publika traži dobre književnike, a revije ne stvaraju dobre književnike, već dobri književnici stvaraju dobre revije. Vrata su svakome otvorena, jer je naše jedino mjerilo — književna vrijednost. Dakle, mi imamo književnu reviju i dužnost je nas sviju, da tu jedinu našu književnu reviju izgrađujemo i usavršujemo. A ona se ne može izgraditi i usavršiti ni zavaravanjem javnosti, niti demagoškim novinarskim lamentacijama. Ona se može izgraditi i usavršiti samo stalnom saradnjom dobrih književnika. I, eto, zato neka se novine i novinarski reporteri ne pletu u književnost, kad joj i onako ne mogu drugo nego da škode. Da, samo škode i književnosti i njezinu ugledu. Bez njihovih savjeta i bez njihove »pomoći« će bolje stajati i naša revija a i naša književnost.

I. Nevistić.

OSNUTAK HRVATSKOGA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU I PRVI REDOVITI SLUŠAČI.

Dana 19. listopada 1874. bilo je otvorena hrvatsko sveučilište u Zagrebu. Taj se je događaj proslavio u Zagrebu vrlo svečanim načinom. Sastali se prvi naši ljudi iz cijeloga hrvatskog naroda, na čelu ovih biskup Josip Juraj Strossmayer, Dalmatince predvodio je rodoljub Mihovio Pavlinović, a sabralo se i mnogo učenih ljudi iz raznih država evropejskih, da pozdrave naše novo sveučilište, koje će imati širiti plodove evropske prosvjete na balkanski poluotok. Prvi rektor hrvatskoga sveučilišta bio je povjesničar Matija Mesić, prvi dekan teološkog fakulteta bio je Juraj Posilović, kasnije biskup senjski, a konačno zagrebački nadbiskup, prvi dekan juridičkoga fakulteta bio je Dr. Stjepan Spevec, kasnije odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu, a prvi dekan filozofskoga fakulteta bio je poznati pjesnik i naučenjak Dr. Franjo pl. Marković.

Od svih tadanjih sveučilišnih profesora nema danas ni jednoga na životu. Posljednji je umr'o juridički profesor Dr. Luka Marjanović prije nekoliko godina. Od redovitih tadanjih sveučilišnih slušatelja imade nas još nekoliko na životu, sve starci od 69 do 80 godina.

Evo imena prvih redovitih slušatelja zagrebačkoga sveučilišta u zimskom semestru školske godine 1874./5.

Teolozi:

IV. godine. J a g a t i ć S t j e p a n, r. 11. XI. 1850. u Luki (u župi Martinskoj vesi). Bio je doktor teologije, sarajevski kanonik i kasnije generalni superior Milosrdnih sestara u Zagrebu. (Vidi njegov životopis u »Katoličkom Listu« god. 1901. br. 22. str. 249.). Umr'o je u Zagrebu 24. V. 1901.

M a t i j e v i č I v a n r. 26. XII. 1849. u Drenovcu. Bio je prefekt i ravnatelj požeškoga orfanatrofija i začasni prisjednik duhovnoga stola. Umr'o je 28. X. 1888.

III. godine: O ž e g o v i ć M a t i j a, r. 12. IV. 1851. Bio je kapelan u Ivancu, gdje je i umr'o 18. III. 1882.

P u d j a k I v a n, r. 15. III. 1851. u Dobrodolu (u župi Vugrovečkoj). Bio je župnik u Resniku i začasni prisjednik duhovnoga stola. Umr'o je 2. X. 1915.

II. godine: H a r t m a n S t j e p a n, r. 19. XI. 1854. Bio je profesor na preparandiji kod Milosrdnih sestara u Zagrebu. Neko vrijeme bio je urednik »Hrv. učitelja«, izdao je »Školski zakon« i bio upravitelj in spiritualibus prebende sv. Križa u župi sv. Marka u Zagrebu. Umr'o je 24. X. 1908.

V u k m a n i ć V a t r o s l a v, r. 21. VII. 1855. Bio je župnik i podarciđakon u Kostajnici. Umr'o je 14. XI. 1924.

I. godine: B e d j a n i ć F r a n j o, r. 23. III. 1853. Umr'o je kao kapelan u Dubravi 11. III. 1880.

Pravnici:

IV. godine: B i š ć a n M a r t i n, r. 11. XI 1849. Umr'o je kao upravielj kotarskog suda u Udbini.

B i š ć a n M i h o v i l, r. 18. XII. 1851. Bio je doktor prava. Umr'o je kao bansko-stolni viječnik u Zagrebu.

B r u s i ć P e t a r, r. 22. III. 1849. u Vrbniku na otoku Krku. Umr'o je kao potpredsjednik banskoga stola u Zagrebu

C e k u š pl. D r a g u t i n, r. 5. IX. 1852. Umr'o je kao pravnik od upale pluća 9. I. 1875. u Zagrebu.

D o m a S t j e p a n, r. 21. X. 1849. umro rano.

D o m j a n i ć L a c k o, r. 30. V. 1852. Živi još kao umirovljeni kotarski predstojnik u Sv. Ivanu Zelini.

D u k a t D r a g u t i n, r. 1852. Umr'o kao banski savjetnik u Zagrebu 1921.

Falkner Adolf, r. 2. II. 1853. Živi u Zagrebu kao umirovljeni bansko-stolni vijećnik.

Gavez Slavoljub, r. 10. VIII. 1852. Živi u Zagrebu kao umirovljeni bansko-stolni vijećnik.

Golub Jaroslav, r. 28. III. 1853. Umr'o kao financijalni perovođa u Zagrebu.

Goriczay pl. Julij, r. 21. II. 1842. u Varaždinu. Umr'o je kao auditor pukovnik u Budimpešti 8. VI. 1899. Mrtvo mu je tijelo prevezeno u porodičnu grobnicu u Štrigovo u Međumurje.

Ilić Đuro, r. 20. IX. 1851. Živio kao financijalni ravnatelj u miru u Zagrebu, gdje je i umr'o u travnju 1925.

Jellačić Bužinski Oskar, r. 14. X. 1853. Umr'o je kao sudbeni pristav u Varaždinu.

Keller Viktor, r. 1853. Umr'o kao kotarski sudac u Dol. Miholjcu.

Kiss pl. Donat, r. 13. VIII. 1849. Umr'o je kao izvjestitelj kr. banskoga stola u Zagrebu 5. VIII. 1905.

Klaić Franjo, r. 7. IX. 1854. Bio je doktor prava, odvjetnik i javni bilježnik u Samoboru, gdje je i umr'o.

Kovačević Janko, r. 30. XI. 1851. u Tišovcu u Žumberku. Bio je financijalni ravnatelj u Požegi. Umr'o je u Zagrebu 16. VII. 1924.

Kušević Svetozar, r. 1852. Umr'o kao vijećnik sudbenog stola u Petrinji.

Matejka Rikard, r. 29. XI. 1851. Umr'o je kao sudbeni pristav u Zagrebu.

Matić Andrija, r. 6. VIII. 1852. Umr'o je kao vijećnik sudbenog stola u Bjelovaru.

Muha (kasnije Blašković) Aleksander, r. 8. II. 1852. Živi kao umirovljeni kotarski predstojnik u Zagrebu.

Radeljević Lazar, r. 3. VIII. 1850. Nijesam mogao doznati, što se s njime dogodilo.

Svačko Florijan, r. 4. V. 1850. Posvetio se je novinarstvu. Radio kod Pozora (Obzora). Potpuno je izgubio vid. Zadnje je vrijeme živio u Koprivnici.

Šajnović Stjepan, r. 25. V. 1852. Umr'o kao tajnik banskoga stola u Zagrebu.

Šiffer Alfred, r. 17. XI. 1850. Umr'o kao predsjednik sudbenog stola u Varaždinu.

Šincek Janko, r. 14. II. 1850. Umr'o kao sudbeni vijećnik u Bjelovaru.

Šloser Klekovski Ljudevit, r. 17. XI. 1853. Umr'o kao sudbeni pristav u Zagrebu.

Špigelski Guido, r. 22. XI. 1852. Živi u Zagrebu kao umirovljeni županijski tajnik.

Thodorović Teodor vitez Schützenburški, r. 26. V. 1850. Bio vladin savjetnik u Sarajevu, kasnije bio austro-ugarski konzul u Pittsburgu u sjevernoj Americi. Umr'o je.

Tuškan Ivan, r. 25. III. 1848. Umr'o je kao vijećnik sudbenog stola u Varaždinu.

III. godine: Barac pl. Repenjski Vladimir, r. 30. IX. 1853. Umr'o je kao gradski senator u Zagrebu.

Bauer Ladislav, r. 26. I. 1851. Umr'o je kao vijećnik sudbenog stola u Osijeku.

Barlović Stjepan Lovro, r. 8. VIII. 1852. Bio je narodni zastupnik u hrvatskom saboru u Zagrebu i u zajedničkom u Budimpešti za kotar Đakovo. Umr'o je.

Belošević Antun, r. 9. XI. 1851. Umr'o je kao sudac u Bosni.

Bišćan Nikola, r. 6. III. 1853. Umr'o kao sudbeni pristav.

Brodsky August, r. 3. VII. 1852. u Križevcima. Živi u Zagrebu kao financijalni ravnatelj u miru.

Chavrak pl. Letovanički Levin, r. 12. III. 1852. Bio je odjelni predstojnik najprije za bogoštovlje i nastavu, a kasnije za unutarnje poslove (podban). Umr'o je u Zagrebu.

Dešković Petar, r. 23. IX. 1853. Umr'o u Dalmaciji mlad.

Gjorgjević Milan, r. 29. IX. 1845. Nije mi o njemu ništa poznato.

Gjurkan Skender, r. 26. II. 1844. Umr'o je kao gradski tajnik u Zagrebu.

Gršković Gjuro, r. 10. X. 1851. Bio je gradski vijećnik u Karlovcu, gdje je i umr'o 4. II. 1925.

Hadrović Koloman, r. 13. VI. 1854. Umr'o mlad kao pristav kod gradskoga poglavarstva u Zagrebu.

Hinković (prije Moeser) Hinko, r. 11. IX. 1854. Živi kao odvjetnik u Zagrebu. Isticao se mnogo u političkom životu.

Ivandija Josip, r. 20. X. 1852. Bio je odvjetnik i narodni zastupnik u Petrinji, gdje je i umr'o.

Kešer Antun, r. 11. I. 1851. Živi kao odvjetnik u Čazmi.

Kiss pl. Oskar, r. I. VI. 1853. Umr'o je kao odvjetnik i javni bilježnik u Varaždinu.

Kotur Dušan, r. 14. II. 1853. Umr'o mlad. Ostavio zaklade raznim prosvjetnim zavodima.

Kršnjavi Dragutin Josip, r. 17. III. 1851. Živi kao umirovljeni podžupan.

Liščić Đuro, r. 28. X. 1852. Umr'o kao sudb. pristav.

Majcen Ljudevit, r. 1851. Umr'o je kao odvjetnik u Krapini.

Mallin pl. Teodor, r. 1854. Umr'o je kao banski savjetnik u Zagrebu.

Mlinarić Stjepan, r. 18. XI. 1851. Umr'o je kao javni bilježnik u Zagrebu 24. I. 1905.

Nedeljković Jovan, r. 1850. Zakaluđerio se i bio neko vrijeme vojnički kapelan na Rijeci. Umr'o.

Obajdin Ivan, r. 1851. Umr'o kao kotarski sudac u Novom Vinodolskom 1. X. 1895.

Paulić Franjo, r. 29. VI. 1851. Živi u Zagrebu kao umirovljeni financijalni nadsavjetnik.

Petaj Petar, r. 1850. Živi u Zagrebu kao umirovljeni bansko-stolni vijećnik i odvjetnik.

Petranović Nikola, r. 20. X. 1848. u Delnicama. Bio sudbeni pristav. Umr'o je.

Petrović Lazo, r. 26. II. 1853. Nije mi o njemu ništa poznato.

Riesel Stjepan, r. 4. VIII. 1852. Umr'o kao sudb prislušnik u Vinkovcima oko god. 1878.

Rükl Mavro, r. 16. V. 1853. Umr'o kao kot. pristav.

Savić Lazo, r. 18. IV. 1852. Umr'o kao vijećnik sudbenog stola u Gospiću.

Schiebel Adolf, r. 20. III. 1851. Živi kao umirovljeni gradski vijećnik u Požegi.

Semitekolo Ivan, r. 4. VII. 1849. Bio bansko-stolni vijećnik. Umr'o je.

Spadoni Rok, r. 16. VIII. 1851. Umr'o kao odvjetnički kandidat.

Šatrak Josip, r. 12. III. 1846. Umr'o kao odvjetnički perovođa.

Šćrbak Ivan, r. 16. V. 1847. Živi kao odvjetnik u Koprivnici.

Vragović Viktor, r. 22. XII. 1853. Umr'o 6. IX. 1923. kao umirovljeni predstojnik sudbenog stola i odvjetnik u Petrinji.

Vuchetich pl. Skender, r. 21. X. 1854. Bio ravnatelj pošta i brzojava, kasnije veliki župan.

II. godine: Anger Antun, r. 3. VIII. 1854. Umr'o kao vijećnik sudbenog stola u Zagrebu.

Bakalović Glišo, r. 25. I. 1854. Umr'o kao upravitelj kotarske oblasti u Dvoru.

Bajer Dragutin, r. 13. XII. 1853. Umr'o kao kotarski sudac u Petrinji.

Barabaš pl. Ljudevit, r. 7. VIII. 1850. Umro kao kot. predstojnik.

Bell Dragutin, r. 14. IX. 1854. Živi kao umir. vijećnik sudb. stola u Požegi.

Benčić Adolf, r. 24. XII. 1854. Umro kao vladin tajnik u Zagrebu.

Biskontini Alfred, r. 21. VIII. 1854. Živi kao umirovljeni bansko-stolni vijećnik u Zagrebu.

Brodsky Vilim, r. 30. VI. 1855. u Križevcima. Svršio je prava i bio odvjetnički perovođa. Prigodom okupacije Bosne bio teško ranjen 5. IX. 1878. kod Doboja, te podlegao ranama u Zagrebu u mjesecu oktobru 1878.

Cekuš pl. Ljudevit, r. 15. V. 1854. Umro u Zagrebu 1924. kao umir. predsjednik sudbenog stola u Varaždinu.

Čobanić Radivoj, r. 1853. Umro je kao kot. sudac.

Dolanski Ladislav, r. 15. IX. 1853. Umro kao sud. pristav.

Durbešić pl. Ivan, r. 15. IX. 1853. Živi u Sarajevu kao nadsavjetnik vrhovnoga sudišta.

Egersdorfer Hugo, r. 4. VI. 1853. Umro je kao predsjednik sudb. stola u Bjelovaru.

Franić Zdravko, r. 11. I. 1854. Umro kao odvjetnički koncipijent u Krapini.

Frlan Mato, r. 11. II. 1855. Živi danas kao gradski senator u Varaždinu.

Golubić Josip, r. 19. III. 1853. Umro mlad kao sudb. pristav u Požegi 1881.

Jančić Franjo, r. 3. III. 1853. Umro kao sudb. pristav u Čazmi.

Jelačić Bužinski grof Marko, r. 7. II. 1854. Umro mlad.

Halper Sigetski pl. Marko, r. 24. VII. 1854. Živi kao vlastelin u Zagrebu. Radio vrlo mnogo i uspješno na gospodarskom polju. Osim raznih počasnih služba bio narodni zastupnik kotara Zlatara. G. 1890. postade kr. komornikom.

Horvat Levin, r. 9. VII. 1855. Umro kao vladin savjetnik u Zagrebu.

Knežević Miloš, r. 6. V. 1851. Umro kao sudb. pristav.

Kraljić pl. Koloman, r. 23. X. 1851. Umro kao kot. sudac u Krnjaku.

Krašković Ljudevit, r. 13. I. 1856. Živi kao odvjetnik u Vukovaru.

Kuzmić Franjo, r. 17. VII. 1852. Živi kao opć. bilježnik u Koprivničkom Ivancu.

Löwy Makso, r. 18. XII. 1853. Bio urednik »Fremdenblatta« u Beču. Danas ondje još živi.

Lukač Mihajlo, r. 5. XI. 1852. Umro kao savjetnik višega suda u Sarajevu.

Marković Stjepan, r. 7. XI. 1853. Umro još iste školske godine 12. IV. 1875.

Medur Vatroslav, r. 23. I. 1853. Umro je kao vijećnik sudb. stola u Bjelovaru 27. XII. 1922.

Milovčić Josip, r. 15. II. 1854. Umro mlad.

Mržljak Rok, r. 12. VIII. 1853. Umro je kao umir. predsjednik okružnoga suda u Sarajevu i opć. načelnik u svom rodnom mjestu Novom Vinodolskom.

Panajotović Milan, r. 1855. Bio monah u Fruškoj gori.

Pisačić Janko, r. 4. X. 1855. Umro kao državni ovrhovoditelj.

Požega Luka, r. 2. IX. 1850. Umro u Samoboru 1878. kao ovrhovoditelj.

Radošević Jakov, r. 25. VII. 1851. Umro kao odvjetnik u Zagrebu.

Ricatti Juraj, r. 18. XI. 1852. Umro kao kot. sudac u Križevcima.

Rinaldi pl. Vjekoslav, r. 15. VI. 1853. Umro kao posjednik na Rijeci.

Rojc Milan, r. 28. IX. 1855. Živi kao odvjetnik u Zagrebu. Bio odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu i podban; počasni doktor medicine i tehnike.

Stanković Svetozar, r. 3. XI. 1853. Nije mi o njemu ništa poznato.

Starčević Antun, r. 17. III. 1852. Živi u Zagrebu kao umir. bansko-stolni vijećnik i odvjetnik.

Stein Gjula, r. 31. V. 1854. Umro je kao kot. pristav u Pakracu.

Sukalić Niko, r. 4. II. 1848. Umro je u Zagrebu 26. III. 1895. kao kot. sudac u Križevcima.

Šafarić Gjuro, r. 30. III. 1855. Živi danas u Bjelovaru kao umir. kot. pristav.

Šević Milan, r. 1854. Umro kao vladika u Novom Sadu.

Špišić Makso, r. 20. XI. 1855. Umro kao prislušnik sudb. stola u Zagrebu.

Štrober Makso, r. 19. IV. 1854. Umro kao upravitelj kot. suda.

Tkalac pl. Stanko, r. 7. V. 1856. Umro kao odvjetnik i javni bilježnik u Karlovcu.

Trbojević Petar, r. 1. V. 1853. Bio vijećnik sudb stola u Zagrebu. Živi negdje u Lici.

Trnski vitez Želislav, r. 2. IV. 1853. Umro u Zagrebu kao financijalni podtajnik 13. XI. 1904.

Vasiljević Svetolik, r. 15. XII. 1846. Umro kao paroh u Utolici kraj Kostajnice.

Vendler Josip, r. 2. X. 1851. Živi u Zagrebu kao umir. potpredsjednik banskoga stola.

Veselski Stjepan, r. 5. VIII. 1855. Umro kao odvjetnik u Brodu na Savi.

Vragović Lavoslav, r. 15. XI. 1852. Bio vrhovni sudac u Bosni. Umro u štajerskom Grazu.

I. godine: Babić Nikola, r. 6. XII. 1855. Živi u Zagrebu kao ministerijalni fin. savjetnik u m.

Balogh od Galanthe Dragutin, r. 15. III. 1854. Umro kao kot. pristav.

Brcković Josip, r. 9. XI. 1853. Umro kao sudb. pristav u Varaždinu.

Crnčić pl. Mirko, r. 12. VIII. 1855. Umro kao javni bilježnik u Zagrebu.

Farkaš pl. Ljudevit, r. 5. VIII. 1856. Danas živi kao predsjednik vrhovnoga suda u Sarajevu.

Fodroczy pl. Mark Aurel, r. 26. VIII. 1855. Danas živi u Zagrebu kao umirovljeni predstojnik za unutarnje poslove (podban).

Guček Đuro, r. 24. IV. 1853. Umro kao pravnik.
Hatz Skender, r. 13. XI. 1854. Bio husarski potpukovnik. Umro kao komandant bolnice u Zagrebu.
Hönigsberg Bernhard, r. 3. II. 1854. Umro kao odvjetnik u Zagrebu.
Horvat Milan, r. 29. XII. 1856. Umro kao gradski vijećnik u Karlovcu 1924.
Hutter Josip, r. 18. III. 1852. Umro kao svršeni pravnik.
Ivošević Bogomil, r. 12. VI. 1855. Bio poreznik u Požegi.
Jurak Slavoljub, r. 1855. Živi u Zagrebu kao umir. predstojnik okružnoga suda u Dol. Tuzli.
Jusirčić Marko, r. 1852. Umro kao umir. žup. tajnik 7. V. 1921.
Karlović Josip, r. 29. I. 1852. Bio predsjednik okružnoga suda, kasnije narodni zastupnik u Zagrebu.
Knežević Vjekoslav, r. 6. IV. 1856. Umro kao vijećnik sudb. stola u Požegi.
Kolmanić Antun, r. 22. II. 1853. Živi kao umir. kot. predstojnik u Zagrebu.
Kosier August, r. 1855. Umro kao pravnik 2. IV 1875.
Kovačević Mijat, r. 26. I. 1853. Umro kao umir. pristav.
Kovačević Mijat, r. 26. I. 1853. Umro kao umir. poreznik u Zagrebu.
Kovačina Ladislav, r. 25. IV. 1854. Umro kao odvjetnički perovođa 1. IV. 1882. u Jaski.
Kugler pl. Julij, r. 10. IV. 1851. Umro kao prokurator kod ravnateljstva pravnih posala.
Kušević Mito, r. 1855. Živi kao vijećnik sudb. stola.
Leskovac Milan, r. 19. X. 1856. Umro kao pravnik.
Lučić Dragutin, r. 8. VII. 1856.
Mačvanski Antun, r. 1854. Umro kao kot. predstojnik u Osijeku.
Markulin Skender, r. 24. II. 1855. Umro kao vladin prevođa g. 1887.
Milčić Josip, r. 16. I. 1854. Umro kao sudb. pristav.
Milinković Milan, r. 19. X. 1854. Nije mi o njem ništa poznato.
Muačević Mladen, r. 12. VIII. 1853. Umro kao odvjetnik u Osijeku 9. VIII. 1883.
Müller Artur, r. 19. VII. 1856. Umro kao odvjetnik u Daruvaru.
Müller Eugen, r. 28. IX. 1855. Živi kao umir. vijećnik banskoga stola u Zagrebu.
Nikolajević Vaso, r. 21. III. 1850. Odsječni savjetnik zem. vlade, odjela za bogoslovlje i nastavu. Umro.
Osvald Janko, r. 8. VI. 1855. Živi kao umir. vijećnik stola sedmorice u Zagrebu.
Pavlić Vilim, r. 14. VI. 1853. Živi kao umir. vijećnik sudb. stola u Zagrebu.
Plenar Franjo, r. 7. II. 1851. Živi kao umir. vijećnik banskoga stola u Zagrebu.
Pliverić Stjepan, r. 30. VII. 1855. Živi kao umir. vijećnik stola sedmorice u Zagrebu.
Polc Vojtjeh, r. 12. IV. 1857. Umro kao kot. sudac.
Poljak Ladislav, r. 6. I. 1856. Umro kao odvjetnik u Županji.
Posavec Franjo, r. 8. IX. 1853. Umro kao vijećnik banskoga stola 1911.
Potočnik Oto, r. 18. X. 1852. Živi kao umir. vijećnik stola sedmorice u Zagrebu.
Rački Vinko, r. 1854. Živi kao umir. vijećnik sudb. stola u Zagrebu.
Rajnović Milan, r. 1854. Umro kao tajnik banskoga stola.
Rakoš Ljudevit, r. 17. VIII. 1852. Umro kao vijećnik banskoga stola u Zagrebu 1923.
Smrekar Milan, r. 1856. Umr'o kao banski savjetnik u Zagrebu.
Subotić Josip, r. 29. XII. 1854. Bio veliki župan u Vukovaru i banski savjetnik.
Škulj Mijo, r. 22. I. 1855. Umr'o mlad kao financijalni perovođa.
Schmidt Vendelin, r. 20. X. 1853. Živi kao umir. vijećnik sudbenog stola u Petrinji.
Schubert Hugo, r. 12. III. 1856. Živi kao odvjetnički javni bilježnik u Virovitici.
Večerina Franjo, r. 1852. Živi kao umirovljeni kot. predstojnik u Dol. Tuzli.
Vrabel Josip, r. 7. II. 1852. Umr'o kao brz. i pošt. činovnik u Zagrebu.
Vrkljan Pavao, r. 28. VIII. 1852. Umr'o kao vijećnik sudbenog stola u Varaždinu.
Vrlić Miloš, r. 12. IX. 1850. Bio odvjetnički koncipient kod dra Kopača u Zagrebu, gdje je i umr'o.
Žigrović Ivan pl. Pretočki, r. 12. VI. 1856. Živi u Zagrebu kao umirovljeni banski savjetnik.
Žužić Petar, r. 1854. Umr'o kao vijećnik banskoga stola u Zagrebu.

Filozofi:

Politeo Dinko, r. 31. V. 1854. Umr'o kao novinar u Zagrebu 4. III. 1903.
Arnold Đuro, r. 1854. Danas živi u Zagrebu kao umirovljeni sveučilišni profesor. Pravi član Jugosl. akademije i hrvatski književnik i priznati pjesnik.
Baffeghi Gozze Gučetić, r. 5. I. 1855. Nije mi o njemu ništa poznato.
Belloberg pl. Aleksander, r. 8. XI. 1854. Umr'o kao profesor na Rijeci 1883.
Bezenšek Antun, r. 15. IV. 1854. Umr'o kao profesor u Sofiji u Bugarskoj.
Berleković Bogomir, r. 14. X. 1856. Umr'o kao profesor u Zagrebu.
Čubretović Stjepan, r. 21. III. 1855. Živi kao umirovljeni profesor nautičke škole u Trstu.
Darebni Ivan, r. 25. I. 1851. Umr'o kao ravnatelj realne gimnazije u Mitrovici.
Dolanski Vladoj, r. 9. III. 1853. Živi kao umir. srednjoškolski ravnatelj u Varaždinu.
Didolić Dragutin, r. 29. VI. 1854. Umro kao ravnatelj kotorske nautike.
Gruber Dane, r. 17. X. 1856. Živi kao izv. sveučilišni profesor u Zagrebu. Izvanredni član Jugoslavenske akademije.
Harazim Ljudevit, r. 1850. Umr'o kao kotarski liječnik u Gjurgjevcu.
Jemeršić Pavao, r. 12. I. 1853. Umr'o je 28. IV. 1921. kao umirovljeni srednjoškolski profesor u Zagrebu.
Kovačić Risto, r. 10. IV. 1845. Umr'o.
Lochmer Skender, r. 24. II. 1856. Umr'o kao srednjoškolski profesor u Zagrebu 2. X. 1915.
Lović Josip, r. 1850. Umr'o kao građanski učitelj.
Milčetić Ivan, r. 27. VIII. 1853. Umr'o kao umir.

srednjoškolski profesor u Varaždinu. Član dopisnik Jugoslavenske akademije.

Mitrović Mato, r. 25. XI. 1854. Nije mi o njemu ništa poznato.

Petrović Njeguš Aleksander, r. 11. IV. 1856. Živi kao umirovljeni srednjoškolski profesor u Kotoru.

Popović Stevo, r. 7. I. 1856. Nije mi ništa o njemu poznato.

Quiquerez Ivan, r. 20. X. 1852. Umr'o kao profesor u Zagrebu.

Stanisavljević pl. Milan, r. 2. X. 1847. Umr'o kao župnik u Petrinji.

Strohal Rudolf, r. 5. IV. 1856. Živi kao umirovljeni srednjoškolski ravnatelj u Zagrebu. Član dopisnik Jugosl. akademije u Zagrebu i Staroslavenske akademije na Krku.

Od 205 upisanih redovitih slušatelja živi danas još pouzdano 47, za 11 nijesam mogao doznati, što su bili i jesu li još živi, dočim su pouzdano umrli 147.

R. Strohal.

25 GODINA TALIJANSKE KNJIŽEVNOSTI.

(Ljudi, knjige, antologije i revije).

Nema sumnje, da je današnji čas najpovoljniji, da se stvori pregled cijele talijanske savremene kulture od prve godine ovoga vijeka pa do posljednjih naših dana.

Nalazimo se u času, prilično zamršenom, nejasnom i mrtvom, kada cijelu intelektualnu Italiju muči neki duboki problem — problem izlaska iz ove sfere neplodne, zagušene i mučaljive. Poslije »revolucionarne« epohe, koju je polomio i konačno zanijekao rat; poslije »katolika«, »neoklasicista«, »spiritualista« i »mistika« danas se u Italiji ne čuje više nijedan glas. Književnik, mislim onoga književnika, koji nije nikako osrednji, nasuprot onaj dobar i snažan književnik, zavučen u sebe, zatvoren, ne govori i muči, kao da sprema veliku riječ. Zatvarajući uvod svoje knjige »Dvadesetorice ljudi...«, jedini danas »klasični« kritik u Italiji, Pietro Pancrazi, napisao je ove riječi »Sve je u redu. Što fali? Koga se čeka? Možda samo jedna nenadana zastava, da se podigne; jedan krik, da se alarmira? — Znam: to je neka romantička aspiracija i izvan vremena: ovo očekivanje novoga genija, nenadane riječi, koja bi došla najedamput da podigne decentnu i urednu osrednjost posljednje marljive književnosti. Ostavite ipak neka netko vjeruje, jer i miti su potrebni za život«.

Generacija, koja bi u ovome času jedina došla u obzir, nije još rekla svoju defitinivnu riječ, izrazivši se u nekoliko fragmenata, ona je tek pokazala dobru stazu, na koju se uputila, ali još uvijek i nju muči problem zrelosti, muči je problem konačne afirmacije. Ona zna, da je baš ona ta generacija, koja je porušila i izbacila više nego ijedna druga i da je sada tu, da izrazi i da stvori nešto svoje. I pred tom historičkom zadaćom, kao prestrašena, uvukla se u sebe i čeka pomoć starog svojeg prijatelja — genija. Talijanski literat ne piše niti čita više u kavani: i kao ironički protest vlastite svoje naravi, on živi na selu; čita Dantea, proučava »Promessi Sposi« ili kao Palazzeschi izdaje »odabrane pjesme« Giustija. Ovaj na prvi mah, nelogički obrat, koji je uslijedio odmah poslije rata, najbolje pokazuje, kako se grdno i groteskno srušilo sve ono, što je prije rata vrijedilo kao jedini i sami »vjeruju«. Zamislite Soficijevu »estetiku futurizma« i današnju njegovu konfesiju, koja služi kao konfesija cijele te generacije: »Bio je, period neobuzdane dionizijske slobode — po dobroj definiciji Bina Binazzija, jednog od ondašnjih prijatelja — koji je predusreo prelom i koji se pričinio kao predosjećaj. Uistinu nijedan prvašnji pokret nije kod nas imao toliko neobuzdane naprasitosti, toliko vesele bezobraznosti, toliko naglog veselja da je rušio i lomio sve na polju filozofije i estetike. — Nije važno sada ustanoviti, koji su bili konkretni rezultati one revolucionarne orgije, dosta je reći, da nijedan princip tradicije, nijedno utvrđeno pravilo ukusa, nijedna mjera nijesu bili dostatni časti, niti mogući da suzdrže naš ludi krik; ne samo to, nego je svaki od nas dospio do toga — da kao Rimbaud, možda i više od njega — nered vlastitog duha pronađe svetim. — I onda u najljepšem času svečanosti, pokazala se, kako sam rekao, silna prijetnja. — — — Promislio sam i faktično bilo je strašno. Dok sam otkrivao mnoge od onih grijeha, od onih zala, povećanih sve do depravacije osjećaja i razuma, skoro sve one slobodarske nerazboritosti, izgurane čak do kretenstva; oni teorizmi, oni estetizmi, one metafizičko-ironičke zamršenosti u lirici i u boji: sve to, dakle, što sam vidio, nagnano u ples, tako jadno, nije na koncu bilo ništa drugo, nego jedna — i previše gnjusna — pokvarenost, za čiju sam difuziju i za predašnjih godina pridonio, ili smioni pokušaj, za koji sam dao mnogobrojne i bučne primjere!«

Razlažući na dugo cijelo ovo stanje kaže: »...počeo sam se pitati, da li negacija tolikih tradicionalnih principa i propovijed jedne intelektualne i estetičke anarhije koja mi se sviđala, ne prikazuje na koncu jednu silnu pogibao, otvarajući put ubitačnim strujama, koje lišene svake ozbiljnosti, a pune neznanja, ispravnosti i gluposti, ne samo da se legitimiraju već oduzimaju i nama samima svako oružje, koje bi nam moglo da posluži u obrani protiv njihove invazije«

Prenio sam te riječi Ardenga Sofficija, kao najeklatantnije svjedočanstvo ovih dana, kao osudu svega onoga, što je pred ovim nastalo i konačno, kao pokušaj da se nađe izlaz. I dok je ova generacija još uvijek u nejasnosti, u nekoj unutarnjoj borbi, koja se kida i razdire, dotle ona generacija, koja »vremenski« dolazi pred njom, konačno osiguravši svoje, ako hoćete i časno mjesto u historiji književnosti, počiva i leži na slavi, davajući ipak znaka svojemu životu. Kralj njezin »aventurist bez aventire« ne misli još da siđe s prijestolja iako i sam osjeća težinu ovih svojih posljednjih stranica. Ostaje nam još treća: ona, koja bi morala već da pokaže simptome života, kao najmlađa. Ta je opet u najtežem stanju. Rođena od bolesnih roditelja, dobivši u nasljedstvo tek nekoliko fragmenata, koji su i previše raskidani, a da bi se na njih mogla da osloni, ona je još uvijek u variranju, ne znajući kamo da se uputi. Povjerovavši od predašnjih svojih učitelja, da je potrebno porušiti svaku tradiciju, ona je pila lošu kavansku vodu, koja ju je rastrovanu, bacila pred dilemu; i danas, zatvorena u sebe, uvjerena je da je potrebno nastaviti tradiciju »autohtonog genija« i proslijediti naprijed. (To osjeća danas Pavolini, kao i Gobetti; Lisi kao Bargelini). Međutim ona ne reagira ,jer raskomadana u nekoliko jedinica nemože da reagira. Tako Gobettijeva »Liberalna Revolucija« (Torino) i »Baretti«, nije konačno nego razvlačenje Prezzolinijeve »Voce« i Salveminijevog političkog shvaćanja, pa niti iz daleka, nemože da se uporedi sa snagom one mladosti, što se, na početku ovoga vijeka, kupila oko Papinijevog »Leonarda«. A Lisijev i Bargelinijev »Kalendar« bio je možda najoriginalniji pokušaj da se započne novom stazom, ali kao pojedinačan slučaj i više produkt časa nije bio od izrazitijeg značenja.

*

Sve to, što sam gore u generalnom potezu iznio, pokazuje sadanji momenat talijanske književnosti, koji je, kako je iz toga jasno, prilično težak i mutan. Poslije »dvadeset pet godina« ovakav pogled unatrag bio je naravan, tim više, što me na to potaklo nekoliko karakterističnijih publikacija, između kojih na prvome mjestu dolazi Prezzolinijeva »Talijanska kultura« (Ediz. »La Voce«, 1923.).

Prezzolini, koji već od 1903. stoji u središtu cijele talijanske kulture, mogao je jedini da napiše jednu ovakovu knjigu, koji bi dala pregled duhovnog razvitka savremene Italije. U obliku pisama, napisanih od jednog imaginarnog stranca, koji »poznaje« i »ljubi« Italiju, on je uspio da prikaže sve manifestacije talijanskog duha u glavnim potezima. Pišući o tradiciji, Prezzolini kaže: »često Talijani obećavaju sebi biti revolucionarci, bez prošlosti, i kao na ustuk nadođe vani neka najudaljenija tradicija! Ona uskrsava u njima i protiv njihovih naprezanja, kao da ne čine sve, da je se oslobode«.

Druga knjiga, svakako površnija, koja bi kod ovoga ulazila u obzir, jest ona Maria Vinciguerre, koja je izišla pod značajnim naslovom »Jedan četvrt vijeka«: 1900—1925. (Ediz. Gobetti, Torino 1925.). Dok je Prezzolinijeva knjiga više popularno-informativna, dotle ova Vinciguerre želi da bude više sintetička i više kritička i kad to ne uspijeva ostaje nedostatna i premalena čak i jednome strancu, koji dakle stvar promatra iz daljega. (Tako n. pr. pišući o Papiniju-katoliku, Vinciguerra tvrdi, da je Papini-katolik produkt Giuliottija ili prije, da je Papinija »gia vociano e crociano« primila »L' Acerla«, dok je nasuprot stvarno, da je Papini bio protivnik Crocea). Auktor je zaključio ovu svoju knjigu sa nekojim osobitijim »razmatranjima«.

»Danas — kaže on — nalazimo se kod ovoga: izgubili smo osjećaj punoga čovjeka, to jest mislene životinje. — Da se ponovno uspostavi ravnoteža potrebno je uništiti dvoznačnost, potrebno je da kultura uspostavi efektivno jednu liniju kontiuniteta sa cijelim mišljenjem XIX. vijeka, pripoznavajući, koji su bili temelji onoga i Kantov kategorički imperativ i Faustovu socijalnu težnju. Kada budu ponovno pili na izvorima vlastite tradicije i kada ponovno ozdrave, onda će biti tek moguće da ljudi ove sadašnjice stvore nešto i za budućnost...«

Vinciguerra je Croceov »učenik« i taj je za svršetak onda jasan!

Dva čovjeka »prilično različita između sebe«, kako to sami ispovijedaju, jedan — Papini — uvijek više umjetnik nego kritik, više polemik nego teoretik, drugi — Pancrazi — kritik, koji osjeća potrebu da sve stvari stavlja na »pravo mjesto«, izdali su antologiju talijanske lirike od 1900.—1925. »Poeti d'oggi« (Ediz. Vallecchi, Firenze 1925.).

Prvo izdanje ove antologije izišlo je 1919. dakle na koncu »revolucionarnog« futurističkog perioda, a ovo drugo izdanje, povećano za petnaest pisaca, nadopunjeno biografskim i bibliografskim podacima, izlazi danas, poslije šest interesantnih godina, da pokaže Papinija-katolika, Carudarellizaneoklasicistu, Pirandellija — s teatrom i Borgesca — s romanom. Dok je ono prvo izdanje sizalo najdalje do futurističke manifestacije, do »slobodnih riječi« i Sofficijeve »Bif§Zf+18«, dotle ovo drugo prikazuje već najnoviji eksperimenat, mislim i posljednji, da se onda logički priveže uz tradiciju i da preko nje i kroz nju izrazi definitivni rezultat ovog dvadesetipetogodišnjeg lutanja. Puna najrazličitijih struja, koje se sve međusobno sijeku ova antologija prikazuje jednu dobru sliku savremene talijanske lirike. Tu su »crepuscolari«: Corazzini, Gozzano, Morretti, Ungharetti; »futuristi« Marinetti, pa ako hoćete i Sofficí; »katolici« Papini, Giuliotti i Tozzi, »neoklasicisti« Cardarelli, Baludini, Cecchi, Bacchelli; tradicionalist Cicognani, Mamonsjer Borgese, već stari Pauzini, danas pokojni Thovez, naš Slataper, tri žene: Deledvea, Negri i Vivanti i još drugi i ostali kao Moscardelli, Puccini, Boine, Serra, Saba, Morselli, Paolieri, Linati, Bontempelli, Lipparini i Albertazzi. To bi u glavnom bili predstavljeni lirici »koji su — kako sami auktori kažu — započeli pisati ili su bili bolje upoznati za prva dva decenija XX. vijeka«, dakle antologija »novečentista«, »to jest onih, koji su dospjeli do književnog opstanka, kada je svršavalo slavno Trojstvo druge polovice otočenta«.

*

Razmišljajući tako o značenju ove »četvrtine vijeka« nije apsolutno moguće dati nikakav konačan zaključak, jer bi to u ovome momentu bilo preuranjeno i preuzetno. Pa iz čega izvaditi zaključak? Zar iz neizmjernog broja »komadića« i »djelova«, koji još uvijek čekaju konačni pečat?

Dok promatram sva ova »membra disjecta« dolaze mi na pamet riječi jednoga od sastavljača.

— Bilo je jednog posljepodneva: Papini je namrgođen i mučen nezadovoljstvom govorio o talijanskoj književnosti. »Teško mi je pisati. Zavidni zanos prve mladosti. Osjećam sada, kako je teško nositi na sebi šestotina godina književnosti. Sve je rečeno. A mi? Što možemo mi? Svi ovi, koji danas pišu: igraju se samo riječima, kao da ne osjećaju, da mi danas potrebujemo veliko djelo!« Bruno Cicognani slušao je s nepouzdanjem tu osudu.

Ko zna — pitam ja — ne će li Papini biti taj, koji će morati izreći veliku riječ, koju u Italiji svatko čeka?

Ja vjerujem u njega! —

Firenze. **Bogdan Radica.**

KROZ XIX. VIJEK BUGARSKE KNJIŽEVNOSTI.

(Svršetak.)

Motive za svoja djela crpi Slavejkov iz narodne književnosti, koji su u većini slučajeva konvencijonalni. Kruna njegova stvaranja i najpoznatije mu djelo svakako je »Krvava pjesan«. U toj svojoj epopeji pjesnik si je postavio zadatak, da stvori najkarakterističnije osobine bugarske duše. Iznio je tipične prestavnike epohe ustanka od 1876. godine i oslobodilačkog rata. U pozadini slike stoji narod; on je drugi, jednako važan elemenat, koji pokreće radnjom pjesme. Slavejkov nam slika narod u času najsnažnijeg nacijonalnog zamaha svih sila — u borbi za svoj samostalni nacijonalni opstanak. Samo oslobođenje ne shvaća i ne tumači slučajnim historijskim ili diplomatskim događajem nego posljedicom gigantske duhovne i moralne snage naroda. Slavejkov je preveo i nekoja važna djela savremenih njemačkih pjesnika.

Kiril Hristov je pjesnik-lirik sa znatnim poetskim talentom. U bugarsku je literaturu unio bisernu lirsku poeziju, koja ga uzdiže na niveau najvećih bugarskih pjesnika — Boteva i Vazova. Prva mu je zbirka izašla 1896., a pjeva još i danas.

U svojoj poeziji Hristov nam otkriva iskreno svoju dušu, sva stradanja svoga srca. Slatki trepeti ljubavi vladaju čitavim njegovim bićem. Ljubav, ćutilna ljubav ima u njega nešto demonskog. Ljubav guši u pjesniku svako altruističko

čuvstvo i najveći dio njegove poezije nije ništa drugo doli strastvena, goruća pjesma ljubavi. Ljubav i ljubavne patnje identične su mu sa životom. Stojeći na tom stajalištu, za njega nema ljubav nikakovih granica, za njega ne važi nikakovo javno mišljenje: ljubavnoj se strasti mora udovoljiti. Kad mu je spolni nagon izumro, počeo se je zanimati i drugim problemima, počeo je pjevati sreći i općem dobru. Svim opasnijim njegovim pjesmama provijava tužno čuvstvo, pesimistično raspoloženje. Ovo čuvstvo rađa satiričkim odnosom pjesnika prema životu. Mnogo pjesmica ima, koje je spjevao pod neposrednim dojmom prirodnih ljepota. Hristov vlada savršeno tehnikom stiha i jezika pod njegovim perom dobiva uzvišenu ljepotu. Jezik mu je tako bogat, izražajan, blagozvučan, sposoban, da izrazi sve i najsuptilnije titraje duše.

Hristov je pisao drame; a glasovit je i sa svojih prijevoda, osobito s onim »Cyrano de Bergeraca«.

Peju Javorov nesumnjivo je najveći pjesnik starije generacije. On je rođeni artista. Moćan talenat, a um zrel i krepak. Javorov je stvorio djela puna poezije i misli. On je eminentno pjesnik lirik, a ima nešto i epskih umotvora. Njegova je poezija čuvstva i raspoloženja, prožeta mišlju i visokim poletom duha. Prva mu je zbirka pjesama izdana 1904. godine. Javorov nije samo pjesnik, nego i vatren rodoljub i borac za slobodu. Kao takav našao je smrt na jednom makedonskom brdu. U pjesničkom mu razvitku razlikujemo dvije faze. u prvoj se stapa s društvom. Njime promahuju socijalna čuvstva; njegova poezija postaje izrazom narodnih bolova i stradanja. On osobito toplo slika bijedu seljaka i istinski proživljava njegove bolove.

U drugoj fazi pokazuje Javorov silno stremljenje, da se individualizira, da se odjeli od mase, a ističe ljubav prema ocu, majci, bratu i sestri. Javorov je umjetnik stiha i jezika. Nema bugarskog pjesnika, koji bi s tako malo riječi mogao tako mnogo toga izreći. Osim pjesničkih zbirki napisao je i lijepu monografiju o svom drugu revolucionarcu Goci Djelčevu.

Prije nego pređem na prikazivanje najnovije bugarske literature, moram spomenuti još prozaiste, koji pripadaju generaciji Javorova. Među ovima su najistaknutiji Penčo Todorov, Anton Strašimirov i Elin-Pelin.

Penčo Todorov je pjesnik snažna talenta, koji je s jednakim uspjehom stvarao i na području novela i na području drame. Svoju je literarnu djelatnost počeo s dugim pripovjestima o tuđim temama, da kasnije pređe na narodni život i da slika događaje iz idile seoskog života. Posebno mjesto zauzima u Todorovljevim djelima »Sunčeva ženidba«, u svojoj koncepciji originalna, kozmičko-simbolička velepjesan u nevezanom slogu. To je lirska epopeja, ispjevana u najvišim tonovima bugarskog govora i stila. U pjesmi je Todorov prikazao u slici sunca ideju velikog značenja pjesnika, koji grije čitav svijet sa zrakama svoje ljubavi; koji raduje i naslađiva sve, samo nema nikog, tko bi njega obradovao. U ovoj je pjesmi, istakao Todorov tragizam u životu genija. Motive za svoju poeziju uzimao je iz narodne poezije. Napisao je i dramu »Zidari«, kojoj je motiv poznat, da se živi stvor sazida u nove kuće. Taj je motiv u nas dramatizirao dr. M. Korolija u »Zidanju Skadra«.

Anton Strašimirov je plodan savremeni beletrista i dramaturg, te neumoran publicista. Sujete svojim brojnim radovima iz svih područja poezije uzimao je poput Vlajkova i Georgijeva iz života seljačke mase, ali njegov je zamah širi, on siže i u gradski život. Strašimirova zanimaju i javno-političke borbe, njega zanima i inteligencija, njezin moralni bitak i njezine zadaće. On je pisac-mislioc. On nastoji, da duboko pronikne u život i da ga prikaže u umjetničkim i bjektivnim slikama.

Dmitar Ivanov (Elin-Pelin) jedan je od boljih savremenih beletrista. U bugarsku literaturu unio je dosta svježine i bitne ljepote. Njegove novele, razbacane su po periodičkim časopisima a izašle su i u nekoliko posebnih knjiga. Sin seljaka i sam proboravivši dobar dio svoga života u selu, neusporediv je slikar idiličkog života, veselja i sreće seoskoga života.

Od prozaista vrijedno je istaći Georgija Stamatova, beletristu-satiričara, čiji su neki junaci čiste psihološke studije. Predmet satire mnogih Stamatovljevih pripovijesti čini neuzdržljivo stremljenje Bugara k državnoj službi, njegova borba »za kokal (kost) i hljeb«. Njegovi mnogi radovi nemaju mnogo umjetničkih uvjeta, jer ih je stvarao s prozirnom tendencijom.

Canko Bakalov-Cerkovski povodio se u svojim djelima za narodnom poezijom, te je pokušao, da uzme u literaturi mjesto narodnih pjevača.

Istog je genrea i pjesnik Trifun Kunev, koji je također imitirao narodne umotvore, ali kao ni u Cerkovskog nije ni u njeg bilo narodnog shvaćanja, svježine i umjetnosti narodne pjesme. Kunev obrađuje narodne motive u glavnom ljubavnog karaktera. Većma je usvojio vanjsku formu narodne ljubavne pjesme, nego li pak unutarnji i umjetnički smisao.

Nakon rata susrećema se s čitavom plejadom mladih talentiranih pisaca, među kojima zauzima prvo mjesto Jordan Jovkov. On je istupio u javnost između 1912. do 1914. i odmah se je svojim novelama legitimirao kao pisac, koji ima velike kvalitete analize i opservacije. Jovkov spada u red pisaca Barbussea, Krausa i našeg Krleže. On je bio u ratu 1912. kao pješadijski časnik. Pokazivao je neizmjeran respekt prema običnom vojniku i njegovom heroizmu bez fraza, koji se zrcali u njegova 2 sveska novela, pisanih u znatno glatkom stilu. Ono, čemu se Jovkov divi u vojniku, nije nipošto ubijanje, on u vojniku gleda radnika, koji vodi rat kao da bi obrađivao polje, svečano i spokojno. Odatle jedan osjećaj velike čovjekoljubivosti, koji izvire iz svega onog, što je Jovkov pisao u tom genreu. Nekoliko novela o životu u Dobrudži, što ih je nedavno publicirao, punih epske mudrosti nacijonalnog rapsoda, svjedoče još većma o velikom talentu ovog autora.

Drugi je mladi talentirani književnik Georgij Raičev, koji jednako u svojim novelama tretira sujete, pronađene u tamnim misterijama duše i iskrsnule iz psiholoških konflikata gomile. Raičev se nalazi osim toga u vječnoj borbi spolova, te slika tamne strane, koje nas napunjuju užasom i koje nas zastrašuju kao ponor.

Autor sveske »Za bližnjega«, Konstantin Konstantinov je pjesnik rezignacije, života bugarskih starih i malih gradova po pokrajini, koji polagano izumiru, pjesnik nježnosti i ljubavi prema svim onima, koji pate.

Nikola Rainov unio je svojim radovima veoma originalnu notu, onu orijentalnog misticizma.

U Bugarskoj je jaka škola simbolista, među koje spadaju Trajanov, Stojanov, Lilijev i Debelijanov. Vođa je ove škole Teodor Stojanov. On je u početku bio pod utjecajem njemačkog simbolizma. Ali nakon poraza Bugarske riješio se je Stojanov svih stranih utjecaja i pjevao je o patnjama svoeg naroda. Stojanov je autor

serije balada, koje su izašle pod naslovom: Bugarske balade. Simbolisti su gradili svoj hram na francuskim, ruskim i njemačkim autorima. U zadnje doba izgleda, da se emancipiraju od svih utjecaja i da počinju prinositi žrtve u svojem vlastitom hramu.

Najdarovitji je od savremenih bugarskih pjesnika Nikola Lilijev, također simbolista. On je velik virtuoz stiha, rođeni glazbenik. Među svim simbolistima je bio istaknut i Dimčo Debelijanov, koji je pao u jednoj bitci svjetske konflagracije. On je poput Boteva ostavio 30 pjesama, ali su ga one učinile besmrtnim pjesnikom bugarskog Parnasa. Prednost je rano preminulog pjesnika, da je došao u lijepu harmoniju simboliku s realnošću, te je svaka njegova pjesma potpuno jasna. Najljepša je pjesma ona u kojoj Debelijanov poput našeg Fr. Galovića gleda u viziji svoju smrt.

Među ultra-modernim bugarskim pjesnicima, futuristima i ekspresionistima zaslužuju dva imena, da se spomenu:

Geo Milev, pjesnik borbe, turbulentan i spiritualan, ali ne uvijek logičan u svojim sudovima, te Cavdar Mutafov, dobar i elegantan stilista koji cizelira frazu i sliku, koja mnogo pruža.

Kao pjesnikinje afirmirale su se Dora Gabe i Mara Belčeva: prva Dora Gabe pjeva o ljubavi i prošlosti. I ako su njezine pjesme daleko od svake sentimentalnosti, ipak imaju u sebi mnogo ženske nježnosti. Druga Mara Belčeva je refleksivne prirode, koja također rado pjeva o lijepim uspomenama.

Svi ovi savremeni pjesnici objelodanili su većim dijelom svoje radove u časopisima »Polet« »Demokr. pregled«, »Zlatorog« i »Hyperion«. U ovima sarađuju većinom i literarni kritičari od kojih su najznatniji Bojan Angelov, Vladimir Vasiljev, urednik beletrističkog »Zlatoroga« i Bojan Penev, koji ljubomorno čuva estetičke principe, ali je često vrlo subjektivan.

Za iscrpivo upoznavanje bugarske savremene književnosti najbolje je djelo Angelova: »Povijest bugarske lterature 1923.«. Nadalje je prikladno djelo »Bugarski pjesnici« antologija, koju je izdalo bugarsko ministarstvo prosvjete za Stambolijskijeva kabineta. Sastavljač autologije Hristo Cankov izabrao je pjesme ne samo najljepše od svakog pjesnika nego i takove stihove, koji su najkarakterističniji za svakog autora.

Aleko Konstantinov i Ivan Vazov jedini su bugarski književnici, koji su poznati našoj javnosti.

I ako je Bugarska prebrodila ere krvavih nemira, ipak u njoj nije umro svaki literarni život, nego postoji kriza sui generis, o kojoj ćemo kasnije pisati.

Sav bugarski literarni rad usredotočen je u periodičkim časopisima, od kojih su najodličniji »Hyperion«, »Zlatorog« i »Polet«.

Dr. I. Esih.

JEDAN PRIMJER MNOGOBROJNIH NEPISMENIH PRIJEVODA.

U posljednje vrijeme kod nas bujno cvate prijevodna literatura. Razne su naše biblioteke kao »Zabavna« i »Moderna« te davno prije njih »Matica Hrvatska« donijele vrsnih prijevoda iz slavenske i strane literature. No među tim valjanim prijevodima niknuo je i kukolj prijevodne književnosti. Tako je rat sipao »na vagone« prijevoda problematične vrijednosti — u doba, kad je sve bilo od problematične vrijednosti i kad su se štampale crvene krune »na vagone«. Doba je poslijeratne krize slabo prijalo izdavalačkom poslu, te su se nove knjige pojavljivale u izlozima rijetko kao bijele muhe — u lošem uvezu, sa još lošijim papirom i sa tiskom sličnim Guttenbergovim inkunabulama. Autor je kod nas mogao da traži nakladnika svijećom u pô bijela dana uz potpunu sigurnost, da ga ne će naći, pa makar nosio sa sobom rukopis novog »Sherlock Holmesa«. No najnovije je naše vrijeme — tamo od godine dana unatrag — uza svu ekonomsku i privrednu stagnaciju našlo plodno tlo za sipanje prijevoda svake ruke i opet prosječne vrijednosti ili vrijednosti ispod nule. Niču izdavalačke knjižare i nakladna poduzeća kô gljive iza kiše, izdavaju se novi popisi, cijenici, bibliografski vjesnici latinicom i ćirilicom. Štampaju se »Dekameroni« u dva-tri prijevoda, uz Tagoru prevodi se D'Annunzio i Pitigrilli, uz Zolu »Pinkerton-detektiv« i avantire sa divljeg Zapada od nepoznatih autora i prevađača. Izlaze novi humoristički listovi, od kojih će nakon više trzaja ostati konačno valjda jedan u Zagrebu i jedan u Beogradu. I tako nekako izdavalačka groznica trese nakladnike, pisce i prevađače, te su izlozi u gradu puni noviteta sa krupnim crvenim natpisom »Novo!«, a naše provincijalne knjižare, papirnice i trafike dobivaju na tucete cijenika, popisa, ponuda i uzoraka te novo izašle i prevedene rabe. U tom se poslu nekako osobito ističe Vojvodina i njoj je uspjelo da uhvati knjižarske veze s našim hrvatskim i dalmatinskim Primorjem, te ono dobiva tjedno velike plakate kojeg novo izašlog patriotskog almanaha ili »Kuvara«, plakate četverojezične: ćirilicom, latinicom, njemački i madžarski. Sad se pak javlja i naša mila Slovenija te i ona prevodi ne samo na slovenski, nego i na hrvatski, pa čak i na srpski (ćirilicom).

Među tolikom množinom prijevoda imade i množina bezvrijednih stvari. To je fakat, koji možemo apodiktički da ustvrdimo poznavajući naše književne prilike. Štampa se sve i svašta, samo da je novitet, a razumljivo je samo po sebi, da je novčani interes onaj kriterij, koji odlučuje o probabilitetu izdanja. No sad se ne kanimo obazreti na unutarnju vrijednost svih tih prijevoda; gledat ćemo samo na onu stvar, koja kod svih pa i najmanjih brošura i natpisa mora da igra najvažniju ulogu, a to je jezik. Nije naime dosta da bude sastavak valjan, treba da je i jezik korektan. Pravilan će jezik pokriti mnogi nedostatak sastavka, a i najbolja će se stvar čovjeka užasno doimati, ako je napisana iskvarenim jezikom. Tu konačno dolazi u pitanje ne samo estetska strana, već i naš nacionalni osjećaj, a ako mi nonšalantno puštamo, da nam kojekakve edicije naprosto prljaju jezik, pokazujemo, da nemamo nimalo osjećaja za naš lijepi hrvatski jezik i da nam je savršeno svejedno, jesu li naše knjige pisane hrvatskim ili bušmanskim jezikom. Za inteligenta je osobita muka, mora li da čita knjigu, u kojoj je piscu pitanje jezika deseta briga; kako li će pak moći naš seljak naučiti da ispravno hrvatski govori, ako mu se u ruke turaju izdanja s nakaradom od jezika. Zar nije dosta i previše, ako već naše novine, koje se doduše izdavaju u najvećoj žurbi, donose jezično loše sastavljene članke, i da jedne osim toga, koje su isključivo namijenjene seljaku i koje ulaze među hrvatski seljački svijet u ogromnom broju primjeraka, da se baš te novine sistematski i hotimice služe davno zastarjelom i zabačenom hrvatskom ortografijom iz nekih tradicionalnih i patriarhalnih razloga i tako upravo priječe hrvatskom seljaku pristup do savršenog hrvatskog jezika, stvaraju nepotrebni jezični jaz između tog seljaka i njegova sina, koji uči školu, i prouzrokuju nove poteškoće u radu oko napretka našeg seljaka, — zar sve to nije dosta i previše? Nego još nam osim toga dolaze razna nakladna poduzeća,

koja stvaraju sebi zaslugu širenjem »izvanrednih« prijevoda svjetske literature, a pisanih užasnim i nemogućim hrvatskim jezikom.

Pred nama leži mala brošura od 32 stranice u oktavu, što ju je izdalo »Izdateljstvo (!): Ruska naklada Milan Auman i drug, Krško, Slovenija. Jednostavni naslovni list krasi velika zaštitna vinjeta tog slavnog »Izdateljstva«, buljooka sova sa dvije debele knjižurine i bočicom Leonhardijeve tinte — kao stereotipni znak nakladničke mudrosti i kao marka tolikih knjižara i štamparija. Brošura sadrži dvije — valjda najslabije — novele Maksima Gorkog u užasnom, nemogućem, škandaloznom i analfabetskom prijevodu nekog J. Milića (»lijepo ime, da je prevađač taki«!). Prva se novela zove »Jednoć u jesen. Prića (!) iskusnog čovjeka (!)«. Čujte iz nje nekoliko pasusa pisanih navodno hrvatskim jezikom, pa se divite!

»Šljakajući (!) nogama po mokrom pjesku (!), gledao sam uporno (!), neću (!) li naći ma kakove bilo (!) osatke hrane; vrlao (!) sam sam izmedju (!) pustih zgrada i drvenih dučančića (!) sa hranom i mislio o tome, kako jest (!) lijepo biti sit... Kod današnje visoke kulture jest glad duše mnogo lakše zadovoljiti (!!) nego li glad tjela (!)«.

To je odmah na prvoj stranici pripovijesti, a na drugoj, evo:

»Nebo je bilo teško i mračno, iz njega je neumorno sipala izmaglica (!), a svu ovu tužnu pjesmu prirode oko mene pojačala (!) su (!) dva oblomljena (!) i iznakažena žbuna svova (!) i prevrnuti čamac u ponožju (!) njihovom (!). Prevrnuti čamac sa preljomljenim (!) dnom i drveta (!!) stara i žalosna« — — — itd.

Ili na str. 6.:

»Ima li dno ili ne?« — — — tiho me zapita moja pomoćnica (!) — — — — Pitam te, ima li dučan (!) dno? Jedva mi potkopamo (!) duboku jamu pa tamo naidžemo (!!!) na daske, možebiti još i na debele — — — Kako češ (!) ih odvaliti? Bolje bi bilo prozorčić slomiti — — — on je vrlo rdžav (!!!) —«.

A u drugoj noveli »Boles« na str. 23. možemo da čitamo:

»Gospodine študentu, — — — počne ona i objednom (!) mahne rukom, naglo se okrene vratima i izadže (!!). Ja ostadoh sa vrlo rdžavim (!!) osjećajima (!) u duši. — — — — Uvijek, kad pričam ovaj dogodžaj (!!) i dodjem (!) do ovog mjesta uvjek (!) se vrlo slako (?) osječam (!).

I tako sve redom od početka do kraja u takvom jeziku, u takvom stilu, s takvim interpunkcijama. G. prevađač piše redovito **č** mjesto **ć**, **dž** mjesto **đ**. Tu nalazimo: nočni, dučan, osečati (!), otiči, čuk, rdžav, džavo, milosrdže, dogadžaj, džavolski. On miješa ekavštinu i jekavštinu, piše: uvjek, ljepo, vrljine, najljepši, vrijemena, vjekovi, tjelo, čovljek, pomišljivši, smišljivši, plunula, vrijeli poljubci, raztopilo, snjivao, goljubica, magljica itd. Imade i posve besmislenih riječi: mračona, smještište, silina, zagrijeba, devaš, pljaskati.

U same 32 stranice male osmine imade na broj preko 250 većinom gramatičkih, a i stilističkih pogrešaka! Uopće nema rečenice bez tuceta pogrešaka. G. prevađač dakle ne pozna hrvatskog jezika ni koliko dijete iz I. razreda osnovne škole. I taj čovjek prevodi i piše na strpljivom papiru i to se — da oprostite — štampa!

Na koncu je izdavač toliko drzak, da dodaje »kratki katalog hrvatskih (?) prijevoda ruskih pisatelja (!)« i navodi prijevode, kojima nas kani usrećiti (ili nas je već usrećio). Tu čitamo: Dostojevski: Bratje (!) Karamazovi; Turgenijev (!): Otci (!) i djeca, U predveće (!); Čehov: Crni kaludžer (!!); Tolstoj: Na bjegu (!) [povijesti (!)]; Dostojevski: Bjedni (!) ljudi [povijesti (!) i priče (!)]; A. Tolstoj: Srebrni knjez (!) [povijesti (!)] itd., itd., itd. K tome se još g. nakladnik hvali, da njegov »trgovski dom (!) razšilja (!) sve ruske knjige u originalu i u prijevodu na hrvatski (?), srpski i slovenački jezik« i da su kod njega »katalogi bezplatno«.

I tako to Aumanovo »Izdateljstvo« vrši kulturnu misiju u našem narodu i daje našoj publici prvoklasna ruska djela. Kako će to zaboga izgledati, ako zbilja izađu Dostojevski, Turgenjev i Tolstoj nakon dosadanjih prijevoda još i u ovakvom nemogućem i analfabetskom prijevodu. Ako već ovo nije jedan nenatkriljivi škandal, onda nama staje riječ.

A sad da se upitamo, zar nema načina, da se stane na put ovakvoj drskosti, ovakvom sramoćenju hrvatskog jezika? Zar će biti slobodno svakom nepismenjaku, da se na ovakav prostački način izruguje hrvatskom jeziku i da ujedno time služi pare u hrv. narodu? Zar je auktoritet naše čitalačke publike tako nizak, da joj svatko može da servira bez ustručavanja ovakav škandalozni prijevod? Zar se taj auktoritet ne može podići tako, da budu gg. prevoditelji, izdavači i nakladnici imali više obzira prema čitateljima i s većom pažnjom prevodili knjige i izdavali djela na hrvatskom jeziku? **V. D.**

JUTARNJI LIST I KAZALIŠNA KRITIKA.

U »Jutarnjem Listu« od 22. rujna o. g. ima originalna kritika gosp. Napoleona Špun Strižića o Strozzijevom komadu: »Ecce homo!« Ta kritika nije toliko značajna za gosp. Napoleona, koliko za »Jutarnji List«, koji najmanje od sviju naših novina vodi računa o našoj umjetnosti, napose književnosti. Kritičari »Jutarnjega lista« prelaze preko svega, što se zbiva u našem umjetničkom životu i konstantno tvrde, da mi nemamo ni jedne književne revije, premda u Zagrebu izlazi »Vijenac« već treću godinu donoseći radove sviju naših književnika kao i onih iz čitave Jugoslavije, isto tako kao što izlazi i »Njiva« i »Književna Republika«, koji listovi također imaju neke literarne pretenzije »Jutarnji list« to prešućuje ili namjerice ili čisto ignorantski htijući pokazati, kako je njegov umjetnički kriterij visoko iznad ovih revija. Međutim kakav je taj njegov kriterij, neka dokumentiraju ovi citati iz spomenute kazališne kritike gosp. Napoleona Špun Strižića, kazališnog kritičara »Jutarnjeg lista« u zamjeni gosp. Nehajeva:

Tito Strozzi: Ecce homo.

K premijeri napisao Nap. Špun-Strižić.

(Baš je minulo četvrt stoljeća što napisah moju posljednju kazališnu kritiku. Bila je zgolji ditiramb na ljepotu D'Anuncieve Gioconde; prosjedih cijelu noć da izađe istodobno na njemačkom i hrvatskom jeziku.

Bijaše to u doba moga zanosa i preodređenosti. Sinoć pođoh — na molbu mog duhovitog prijatelja Nehajeva — dobrano mirniji i trezniji na kritičarsku stolicu. Zdušan starac, buduć sam zadnjih petnaest godina utrošio na lektiru filozofsku, spremih se za ovu večer tako, da pročitah nazov »Ecce Homo« — Torquata Tassa... i t. d.

Mi se ne bi na ovu kritiku osvrtali radi g. Strižića, da nije toga zdušnog starca zamolio njegov »duhoviti prijatelj gosp. Nehajev« da sjedne na kritičarsku stolicu. Pa zaboga miloga, zar je tome »Jutarnjem listu« do toga, da traži neke mirne i nedužne starce, koji se već četvrt stoljeća nisu ba-

vili kazalištem, da im piše kritike kod toliko naših kazališnih pisaca, dramatičara i stručnjaka književnika. Eto to je ono, što ne valja u redakciji »Jutarnjega lista«, što ona ne samo sada nego uvijek ne dopušta prave riječi od autoriteta, kad je govor o umjetničkim pitanjima. Evo čujte samo, šta taj dobri starac piše.

Gosp. Napoleon piše:

Je li da leži strašna pretenzija u naslovu »Ecce Homo«? Kroz dva tisoćljeta, skoro, bacaju ove dvije riječi Arijca u jedan naročiti duševni stav, u neko raspoloženje, koje se za nijednim drugim ne krije posve (Kako to da se jedno raspoloženje sa drugim krije posve? Šta znači to?) Dosta je uzan krug onih pojmovnih kompleksa, kojima će ove dvije riječi kao naslov, nagovještaj obsega i dubljine sadržaja, bezprikorno pristajati, a — dapače — čim ih više odmičete od onog znamenovanja koje su po svojoj historiji zadobile tim one više postaju neki dictum de omni et nullo — i postaju aplikabel tek na najdublje misli čovječije. Kob na križ raspetih, čiste duše na lomači spaljenih i kamenovanih, kob familijske, kob pred strašnim izgledima metafizičkim za fizikom vapijućih Newtona, pa kob donkihotska i koriolanska, to su valjda motivi iz onoga kruga; al životi Martina Brekovića i drug« i Dr. Felixa Majera sa suprugom i bolesti živčanih pa poroka sexualno-psyhopatoloških i gubitaka na imetku, uslijed opada dionica lepoglavskih društava, ne podpadaju amo. Tja ni životi herojski ne; van možda u času prvoga krića iza poroda i zadnjeg uzdaha razočaranja na smrti. i t. d.... «

Još jedan izvadak iz kritike o čisto tehničkim stvarima ove predstave:

»Kako ne bi gledaocu naručivalo patrajan tok aprehensije kad mora gledati Jevreje ljubičaste, centurione i hoplite narandžaste, Mariju Magdalenu srebrnastu i dražestni revar Afrodite pozlaćen! Najozbiljnije raspoloženje okliza čovjeku u frivolnost. Kad to ja opažah, u koga nema naročite tankoćutnosti za nijansu boje, mora da bi prof. Ivekovič, Medović i Kovačević iz kože iskočili bili... Dopuštam dabome, da su takove stvari dražestne u ukusno kostimiranoj opereti, pa u dječjoj predstavi »Vila i Žaba — Kraljica« il slično...«

Dalje gosp. Napoleon počimlje da tumači bit bakanala, a ja pomišljam na starca bijele brade i postaje mi grozno. Gospodo, šta ste vi to učinili? Iz svega toga razabrao sam samo to, da gosp. Napoleon ima zaista duhovitoga prijatelja Nehajeva, koji ga je posadio na kritičarsku stolicu i samo to, da je ta cijela stvar jedan kulturni skandal »Jutarnjega lista«. Kakav zaboga Felix Majer sa suprugom i gubitci na imetku uslijed opada dionica lopovskih društava dolaze u dodir sa Strozzijevom dramom. Kakve je to boje vidio gosp. Napoleon, radi kojih bi njegovi prijatelji skočili iz kože?

Treba osjećati dužnost, treba imati savjesti i za list i za posao i ćutiti odgovornost, za počinjena djela, pa onda raditi i kritizirati.

Ahmed Muradbegović.

JOŠ NEŠTO O NAŠOJ ŠTAMPI.

Mi smo u jednom članku pod napisom »Slobodna i javna štampa« iznijeli sve nedostatke hrvatske štampe obzirom na kulturnu misiju, koju je ta štampa kao glasilo javnosti dužna da vrši i bez koje se ne može ni zamisliti svrha njezinoga opstanka. Ali ta hrvatska štampa ne će se po našem dubokom uvjerenju nikada emancipirati od svoje strašne i razorne akcije s napetim i razvratnim opisima najbestijalnijih ljudskih nagona, koji su u većini slučajeva izmišljeni i stvoreni u raznim redakcijama naših javnih glasila pod raznim naslovima: »Pola muško, pola žensko«, »Otac silovao kćer«, »Grješna ljubav matere i sina« itd. itd. Ona nema u sebi toliko moralne snage, da osjeti svu tu niskost svoga antisocijalnog i antikulturnoga rada, jer je u većini slučajeva razrovana na spekulativnim, pljačkaškim i sebičnim ciljevima, koji ne mogu da akceptiraju onu veliku odgovornost, moralnu odgovornost, što su je preuzeli na se kao predstavnici javnosti, naroda, nacije i društva. I ona te snage ne će nikada ni imati. Pa zar je uistinu tako nisko pala naša rasa i naša kultura, kako se to ocrtava u dnevnim listovima ove mračne i kukavne štampe? Ja u to ne vjerujem, jer ono što vidim u duši ovoga naroda i u njegovom društvenom i kulturnom životu nije ni toliko beznačajno, ni toliko mizerno, da se o njemu ne bi moglo, ako ne s ushićenjem, a ono bar s vjerom u progres i u bolju budućnost govoriti i pisati. Što više ja tvrdim, da u našoj rasi postoji jedna grčevita borba, koja rijetkom stvaralačkom snagom traži oblike svoje rasne kulture i svoga jedinstvenog bića i ta snaga je dala toliko velikih rezultata, da bi se njima mogle ponositi i najveće nacije Evrope, a kamoli ne jedna mlada istom nastala nacija, koja zapravo još nije ni započela svoj pravi blagotvorni život.

Pa ipak eto uza sve te svijetle perspektive naša narodna duša u svom prvom poletu mora da okusi gorki čemer i otrovni ujed jedne besavjesne, bolesne i organizirane podlosti, kakva je gotovo sva hrvatska dnevna štampa.

I evo moje desne ruke, ako ta štampa za par godina ne postane još bezobzirnija i još izopačenija i ne počme u svojoj obijesnoj ludosti i sama inscenirati u našemu društvu sve vrsti skandala, ogavnih senzacija i bljutavih scena samo da udovolji svojoj razvratnoj pohlepi i žeđi onih svojih opijenih žrtava, koje već danas pružaju ruke prema onim išaranim listićima kao kronični kokainisti za bjelim praškom. Ima takovih razornih organizacija po evropskim i američkim centrima s tom razlikom, što u tim ogromnim narodnim masama ima i pozitivnih i aktivnih kulturnih organizacija, koje su i jače i moćnije i mogu one prve ne samo potisnuti nego ih i prigušiti. Na njihovoj je strani i vlada i javnost. Ali kod nas? Ako ovako dalje potraje i štampa sa sebe ne otkine sve obzire prema narodnim i društvenim potrebama, sve će se tumbe okrenuti, i mi ćemo imati mjesto sređenog i snažnog narodnog organizma jednu demoraliziranu rulju kojoj ne će biti ništa sveto osim destrukcije i razvrata. A to će potrajati, jer otpora nema ni s državne ni s društvene strane. I to će se usavršiti, jer po svim zlim slutnjama postoji jedna čisto stručno i sistematski uređena akcija, kojom se ta stvar provađa u život i naša će prosvjeta, književnost i umjetnost za par godina postati ne samo balastom nego metom, na koju će se sav histerični bijes morfinističke štampe oboriti i sručiti.

Treba samo pogledati, s kakvim prezirom, ignoracijom i superioritetom tretira ta štampa naša kulturna pitanja i s kako prezirnim tonom govori o našim umjetničkim tvorevinama, ako već mora da govori. U većini slučajeva prelazi preko svega toga, kao preko blata, kao preko nečega, što nije ni spomena vrijedno. Ono nekoliko vajnih književnika, što prodadoše svoje duše i svoje ljudsko dostojanstvo za komadić nasušnoga hljeba već se utopilo u toj mračnoj atmosferi redakcijskih cisterna i mjesto da bar nešto svjetlosti unesu u tu paklenu tminu, oni se sasvim predadoše i eno ih gdje pljuju na svaki ozbiljniji umjetnički rad, ili ga uopće negiraju svjesno ili nesvjesno, obvezano ili neobve-

zano i po svojoj novinarskoj dužnosti konstantno lansiraju tendenciozne vijesti o književnoj stagnaciji, o anemičnosti naših književnika, o potpunoj impotenciji naše umjetnosti i t. d. i t. d. A mi ipak imamo jedan od prvih evropskih teatera, prve kipare svijeta, muzičare, slikare, književnike i tolike kulturne radnike, kojima bi se i veći narodi ponosili a kamo li ne mi nova i mlada balkanska nacija. Ali u tome lansiranju ovakovih tendencioznih vijesti vrše ti siromašni književnici jedan dio onoga razornoga programa same štampe, o kome smo govorili gore, a koji ide za tim da potpuno zatuče svaki interes za ma kakvo umjetničko stvaranje i kulturno djelovanje. Ja ne krivim lično te književnike, ja krivim njihovu slabost, da se opru onim zelenaškim tipovima, što hoće da od štampe učine dobar posao, pa makar to bila gotova smrt za naš narodni i kulturni život, a ne vide jadnici, da stvarajući razor i destrukciju u društvu, da time i sami sebi spremaju propast i smrt. Ja krivim njihovo svjesno predavanje đavlu i svjesno negiranje svega, što kod nas postoji osim onoga, što zasijeca u razvrat i kriminalistiku. Nijedna naša novina nema stalne rubrike za umjetničke i kulturne pojave u našemu društvu, knjige se ne oglašivaju, odbijaju se svake međusobne veze između novinskih redakcija i književnih revija, književnicima i umjetnicima ne daju pristupa, da sarađuju u novinskim stupcima, nego ih pune kojekakvim blezgarijama, pišući nemogućim jezikom, mizernim stilom i očajnim razumijevanjem. Lično neraspoloženje prema nekoj reviji ili nekom književniku dovoljno je da se negira i samo djelovanje njihovo. Jednom riječju sitničavost, duševno siromaštvo i pomanjkanje morala, ponosa i odgovornosti jednoga kulturnoga radnika, koji nosi svjetlost i napredak, to je glavna značajka naše štampe, a to je ujedno i najbolja slika onih koji stvaraju i zastupaju tu štampu.

Treba dobru metlu, pa počistiti, većinu naših redakcija, otvoriti prozore i prozračiti ih, pa uvesti nov pozitivan duh u novinske retke, pa da onda štampa uzmogne vršiti svoju pravu misiju i uzmogne odgovarati onoj svrsi, radi koje je i nastala. Treba isticati vrijednosti, a ne negacije i treba te vrijednosti cijeniti, a ne ubijati svaki interes za njih i njihove nosioce. To je eto prava riječ i ko je se ne bude držao, osjetit će reakciju prije ili poslije, jer zdravi narodni organizam se prezasitio sviju bljutavština i on će se jednom opasno revoltirati, a onda teško krivcima!

Ahmed Muradbegović.

S. LJUBUNČIĆ: SLOBODNI PISMENI SASTAVCI

u osn. građ. i nižim srednjim školama. Upute i primjeri Sarajevo 1925. Naručuje se kod pisca B. Dubića. Cijena 15 D.

Do sada nismo imali jednog takvog stručnog udžbenika, kojim bi se mogli poslužiti i nastavnici i učenici u pravljenju hrvatskih zadaća, i ako je pismeno izricanje misli i dojmova jedan problem, kojemu se mora dati velika važnost. Ovaj priručnik našeg poznatog pedagoškog pisca g. Saliha Ljubunčića imao bi da ispuni tu prazninu. Autor je i znalački i sa mnogo mara izradio ovaj priručnik. Čitavu je građu zgodno rasporedio u osam poglavlja i tako dao pregled o svim stranama toga predmeta. U prvom poglavlju: »Pismenost i njezina važnost« iznosi potrebu jednoga sistema u tome pogledu, u drugom: »Dosadanji postupak u osnovnoj školi«, kritikuje stari sistem, gdje zapravo i nije bilo sistema, a zatim u trećem poglavlju iznosi ideju slobodnih sastavaka, dok u četvrtom »Uspoređenje starog i novog načina pismenosti u osnovnoj školi«, iznosi pozitivnosti novoga načina obrazovanja u tome pravcu. U daljnja tri poglavlja: »Pismenost u višim narodnim (građanskim) i nižim srednjim školama« — »Nekoje napomene pri obradi pismenih sastavaka« — »Raspored građe za odabiranje sastavaka« — iznosi iste upute za razvijeniju mladež u srednjoj školi. Na kraju su »Primjeri« kao obrasci, po kojima se mogu učenici naučiti.

Pisac se je pri izradi ovoga priručnika obilno poslužio stručnom literaturom i rezultatima istraživanja moderne pedopsihologije, pa prema tome ni ovaj priručnik nije nikakav plod kakve samovolje ili diletantizma, nego se naprotiv osniva na jednoj naučnoj osnovi. U tome prevladava njemačka literatura i to će valjda biti i razlog, da je pisac pokatkad natrunio duh našega jezika njemačkim načinom izražavanja t. j. mnogobrojnim imperfektima i naslovima kao ovaj na pr.: »Stara služavka na njezin (?) rođendan«. Ti germanizmi ipak ne krnje u suštini vrijednost ovoga djela i zato se ono može samo preporučiti.

I. N.

ANTOLOGIJA JUGOSLAVENSKIH PJESNIKA U NJEMAČKOM PREVODU.

U zadnje vrijeme često susrećemo vrlo dobre prevode hrvatskih, srpskih i slovenačkih pjesnika u Renaissanci (Wien), Prager Presse (Praha), Der Morgen (Zagreb), Die Drau i Christliche Volkszeitung (Osijek) i Belgrader Zeitung (Beograd) iz pera Zlatka Gorjana, koji je 1921. izdao u Beču antologiju njemačkih pjesnika na hrvatskom jeziku pod naslovom »Gorući Grm« sa predgovorom Josefa Kalmera. Prevodilac smišlja prikupiti sve objelodanjene pjesme u zasebno izdanje, pa će tako po prvi puta iznijeti pred strani svijet poeziju svih južnih Slavena. Kako je u nas izdao nekoliko dobrih zbirki hrvatskih pjesnika na njemačkom jeziku Mavro Špicer, a i drugi su tu i tamo preveli po više pjesama, bit će dobro, da Gorjan o svemu tomu vodi točnu evidencu, pa kad se već izdaje, da se izda jedno na veće zasnovano djelo, a ne krparija. U njega je ljubavi i dobre spreme, pa se nadamo, da će biti i vidjela. Ravnanja radi javljamo njegovu adresu: Beograd (Terazije 7). **R.**

OTMJENA GRAFIČKA REVIJA.

Svojedobno smo čitali oglašivanje s toplom preporukom o organu Saveza Grafičkih Radnika-ca Jugoslavije u Zagrebu (Primorska 2, Telefon 11-39) pod naslovom »Grafička Revija«. Četvrta ovogodišnja sveska ponovno utvrđuje dobar glas ove smotre, kojom možemo izaći i pred strani svijet, pa gl. urednika Vj. Tržana i Vj. Škabernu ide svako priznanje. Treba naročito istaknuti, da se list besprikorno štampa u Zakladnoj Tiskari Narodnih Novina u Zagrebu, pa može poslužiti uzorom, kako valja opremati izdanja te ruke, koja služe kao uputa za sve one, koji imadu posla sa štampanjem knjiga i tiskopisa uopće. **R.**

KNJIŽEVNI OGLAS ZA VREMENA.

Iz štampanoga prospekta razaznaje se, da urednik Narodnog Dela u Beogradu (Kraljice Natalije ul. 58) sprema u redakciji prof. Stanoje Stanojevića veliko ilustrovano djelo pod naslovom: »Naši vladari: srpski, hrvatski, crnogorski i bosanski«, gdje će biti prikupljeno sve, što se odnosi na predmet same knjige. Upozorujemo naše povjesničare i slikare, da za vremena iznesu svoje predloge, jer poslije kiše ne treba kabanice... Na koncu konca treba, da i naša književno-prosvjetna društva kažu svoje! **R.**

Izdavači i vlasnici: Dragutin Nemet i drugovi. **Tisak »Tipografije« d. d. u Zagrebu.**

Tisak »Tipografije« d. d. u Zagrebu.